

**YURTDIŞI İŐŐİ TASARRUFLARININ TÜRKiYE CUMHURİYET
MERKEZ BANKASI, BANKA SİSTEMİ VE TÜRKiYE
EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ**

Oğuzhan Sökmen ARTUKOĞLU

Uzmanlık Yeterlilik Tezi

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü
Ankara, Kasım 2005

**YURTDIŞI İŐŐİ TASARRUFLARININ TÜRKiYE CUMHURİYET
MERKEZ BANKASI, BANKA SİSTEMİ VE TÜRKiYE
EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ**

Oğuzhan Sökmen ARTUKOĞLU

Danışman
Prof.Dr.Yılmaz ÖZKAN

Uzmanlık Yeterlilik Tezi

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü
Ankara, Kasım 2005

ÖNSÖZ

Batı Avrupa ülkeleri ile Türkiye'nin döneme ait ekonomik ve demografik yapıları ile bağlantılı olarak 1960'lı yıllarda başlayan işgücü göçü sonucunda ortaya çıkan işçi döviz kaynağı ülkemiz ekonomisine uzun yıllar boyunca hizmet etmiştir. Önceleri işçi şirketleri kurmak suretiyle ülkemizde değerlendirilme çalışılan bu kaynağın kullanımı için daha sonra Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası nezdinde güvenli ve yüksek getirili işçi döviz hesapları 1976 yılından itibaren açılmaya başlanmıştır. Ayrıca döviz tevdiat hesapları liberalleşmeye başlayan bankaların dış ticaret ilişkilerinde bir araç olarak kullanma ve ülkemizin döviz girdilerini artırma amaçlarıyla ticari bankacılık alanında da uygulama alanı bulmuştur.

Bu çalışmada "Yurtdışı İşçi Tasarruflarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Banka Sistemi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" incelenmekte olup başlangıcından itibaren işçi dövizleri kaynağı bir bütün olarak ele alınmaya çalışılmış olup geçmişteki ve bugünkü ekonomik öneminin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Bu çalışma sırasında her konuda yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Yılmaz Özkan'a, İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü Genel Müdürü Ayşe Canan Karayalçın'a, Genel Müdür Yardımcısı Ahmet Aktaş'a, İşçi Dövizleri Müdürlüğü Müdürü F. Nalan Erkul'a, Müdür Yardımcıları Yaşar Pala'ya ve Ömer Özkan'a, Kısım Amiri Yılmaz Acar'a, Müdürlük bünyesindeki tüm Transfer Servisi elemanlarına, Değerlendirme Müdürlüğü elemanlarından Müdür Yardımcısı Zuhal Yücel'e, Müdürlük Uzmanı Bülent Çetin'e, Uzman Yardımcısı Ahmet Murat Alper'e Piyasalar Genel Müdürlüğü Uzman Yardımcısı Volkan Arslan'a ve Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. bünyesinde görev yapan Müdür yardımcısı Sedat Nuri Ayanlar'a teşekkürlerimi sunarım.

Oğuzhan Sökmen Artukoğlu

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
KISALTMA LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	x
ABSTRACT.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN AVRUPAYA GÖÇÜN EKONOMİK SEBEPLERİ.....	3
1.1. Geçmiş Dönemlerde Türkiye Ekonomisindeki Bazı Gelişmeler ve Döviz Politikaları.....	3
1.1.1. Türkiye Ekonomisi, Döviz İhtiyacı ve Demografik Etkenler.....	3
1.1.2. İthal İkameci Sanayileşme Çabaları.....	6
1.2. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Döneminde Avrupa'daki İktisadi Gelişmeler.....	7
1.2.1. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının Batı Avrupa Ekonomilerine Etkileri (1913 – 1950).....	8
1.2.1.1. Dünya Savaşları İle Büyük Buhran'ın Getirdiği Yıkım ve Gerçekleşen Yavaş Büyüme.....	8
1.2.1.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ortaya Çıkan Kapalı Ekonomik Yapı.....	10
1.2.1.3. Batı Avrupa'daki Ekonomik İstikrar Sorunları.....	11
1.2.2. Batı Avrupa Ekonomisinde Altın Çağ Dönemi ve Yeniden Yapılanma.....	12
1.2.2.1. Yavaş Nüfus Artışı ve Getirdiği Zenginlik.....	12
1.2.2.2. Yatırımlar ve İktisadi Büyüme.....	12
1.2.2.3. Açık Ekonominin Getirdikleri: Uluslararası Ticaretin Gelişmesi ve Artan İhracat Hacmi.....	13

1.2.2.4. Batı Avrupa'da İşgücü İle İlgili Gelişmeler.....	14
1.3. Türkiye'nin ve Batı Avrupa'nın İktisadi İhtiyaçlarının Örtüşmesi.....	15
1.3.1. Batı Avrupa'nın İthal İşgücü İhtiyacı ve İşgücü Göçleri.....	16
1.3.2. Türkiye'den Avrupa'ya Göçün Gelişimi.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

İŞÇİ DÖVİZLERİ, DÖVİZ HESAPLARI VE KALKINMA PLANLARI.....	19
2.1. İşçi Dövizleri.....	19
2.1.1. İşçi Dövizlerinin Tanımı ve Ekonomimizdeki Yeri.....	20
2.1.2. Türkiye'de ve Dünyada İşçi Dövizleri.....	22
2.2. Türkiye'de Döviz Mevduatı İle İlgili Çeşitli Gelişmeler.....	26
2.2.1. Bankalara Verilen Döviz Pozisyonu Tutma Yetkisi ve Zorunlu Döviz Devirleri.....	28
2.3. Ülkemizde 1970'li Yıllarda Açılmaya Başlanan Hesap Çeşitleri ve Bu Dönemde Türkiye'nin İşçi Dövizlerini Bankacılık Sistemine Kazandırma Çabaları.....	29
2.3.1. Döviz Çevrilebilir Mevduat Hesapları.....	31
2.3.2. Faizsiz Döviz Tevdiat Hesapları.....	33
2.3.3. Faizli Döviz Tevdiat Hesapları.....	34
2.3.4. Türk Parasına Çevrilebilir Döviz Tevdiat Hesapları.....	34
2.3.5. Hisse Senedi Alımına Yönelik Döviz Tevdiat Hesapları.....	35
2.3.6. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları.....	36
2.4. Beş Yıllık Kalkınma Planları ve İşçi Dövizleri.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞÇİ ŞİRKETLERİ VE KÖY KALKINMA KOOPERATİFLERİ.....	42
3.1. İşçi Şirketlerinin Oluşumu, Ortaya Çıkış Sebepleri ve Çeşitli İşçi Şirketi Örnekleri.....	42
3.2. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın Kuruluşu.....	46
3.3. DESİYAB'da Değişim: Türkiye Kalkınma Bankası.....	48
3.4. TKB'nin İşçi Şirketlerine Kullandığı Fonlar.....	51
3.5. İşçi Şirketlerinin Karşılaştığı Sorunlar ve Mevcut Durum.....	52
3.6. Köy Kalkınma Kooperatifleri.....	55
3.7. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Oluşumu ve İşgücü Göçü.....	56
3.8. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Gelişimi ve Sorunları.....	57
3.9. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Yeniden Yapılandırılması ve Genel Değerlendirme.....	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TCMB NEZDİNDEKİ İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARI VE İŞÇİ DÖVİZLERİNİN TÜRKİYE'YE DİĞER GİRİŞ YOLLARI.....	63
4.1. TCMB Nezinde Açılan Döviz Tevdiat Hesapları.....	63
4.1.1. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarının Genel Özellikleri.....	64
4.1.2. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarına Ait Rakamsal Büyüklükler.....	66
4.1.3. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarına Ait Faiz Oranları ve Çeşitli Yatırım Araçları ile Karşılaştırmalar.....	68
4.2. İşçi Dövizlerinin Türkiye'ye Diğer Yollardan Girişi.....	72
4.2.1. Ticari Bankalar.....	74
4.2.2. Para Havale Şirketleri.....	75
4.2.3. Postaneler.....	76
4.2.4. Resmi Olmayan Kanallar.....	77
4.3. Yurtdışından Türkiye'ye Yapılan İşçi Döviz Transferlerinin Ülkemiz Ödemeler Dengesi İstatistiklerine Yansıması, Veri Toplama Yöntemlerinin İyileştirilmesinin Getirdiği Avantajlar ve Meksika Örneği.....	79

BEŞİNCİ BÖLÜM

TCMB NEZDİNDEKİ İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARINA AİT SAYISAL VERİLER, ÇEŞİTLİ KARŞILAŞTIRMALAR VE MALİYETLER.....	82
5.1. KMDT ve SD Hesaplarına Ait Sayısal Veriler ve Çeşitli Karşılaştırmalar.....	82
5.2. Aktiviteye Bağlı Maliyet Muhasebesi Raporu ve İşçi Döviz Hesapları...	88

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	93
KAYNAKÇA.....	97

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1.1. Türkiye’de İşgücü, İstihdam ve İşsizlik.....	4
Tablo 1.2. Çeşitli Dönemlerde Batı Avrupa’da Ekonomik Büyüme.....	7
Tablo 1.3. Yurtdışına Gönderilen İşçilerin Yıllar İtibariyle Sayısal Gelişimi...	16
Tablo 1.4. Yurtdışına Gönderilen İşçilerin Ülkelere Göre Dağılımı.....	17
Tablo 2.1. Türkiye’nin Çeşitli Yıllarda Elde Ettiği İşçi Gelirleri.....	20
Tablo 2.2. İşçi Gelirlerinin Yıllara Göre Dış Ticaret Dengesini Karşılama Oranları.....	21
Tablo 2.3. Çeşitli Ülkelere Ait Yıllık İşçi Döviz Girdileri (1)	23
Tablo 2.4. Çeşitli Ülkelere Ait Yıllık İşçi Döviz Girdileri (2)	24
Tablo 3.1. TKB’nin İşçi Şirketlerine Kullandırdığı Fonlar.....	52
Tablo 4.1. 20.06.2005 Tarihli KMDTH ve SDH Faiz Oranları.....	65
Tablo 4.2. KMDTH ve SDH’ların Yıllar İtibariyle Bakıyeleri.....	66
Tablo 4.3. Döviz Cinsine Göre Toplam Mevduat.....	68
Tablo 4.4. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesaplarına 1985 Yılından İtibaren Uygulanan Faiz Oranları.....	69
Tablo 4.5. Süper Döviz Hesaplarına 1994 Yılından İtibaren Uygulanan Faiz Oranları.....	69
Tablo 4.6. TCMB, Türkiye’deki Bankalar ve Uluslararası Piyasalarda Faiz Oranları.....	70
Tablo 4.7. TCMB, Türkiye’deki Bankalar ve Libor Faiz Oranları.....	71
Tablo 4.8. TCMB ve Alman Devlet Tahvili Faiz Oranları.....	71
Tablo 4.9. TCMB ve Amerikan Devlet Tahvili Faiz Oranları.....	72
Tablo 4.10. İşçi Döviz Transferinin Yapılabileceği Kuruluşlar, Dağıtım Kanalları ve Finansal Enstrümanlar.....	74

Tablo 5.1. KMDTH / SDH Toplam Giriş – Çıkış Rakamları.....	83
Tablo 5.2. KMDTH ve SDH Faizsiz Net Bakiyesi ve Faizli Bakiyeler.....	84
Tablo 5.3. KMDTH ve SDH'lara Tahakkuk Eden Faziler ve Kesilen Vergi Tutarları (1)	85
Tablo 5.4. KMDTH ve SDH'lara Tahakkuk Eden Faziler ve Kesilen Vergi Tutarları (2)	86
Tablo 5.5. Cari İşlemler Hesabı, TCMB Brüt Döviz Rezervleri, TCMB Nezdindeki KMDTH ve SDH Hesapları, Hesapların Cari Açığı Karşılama Oranları ve TCMB Brüt Rezervleri İçindeki Yeri.....	87
Tablo 5.6. İşçi Döviz Hesaplarına Ait Aktiviteye Dayalı Yıllık Maliyetler ve Genel Toplam İçindeki Payı.....	88
Tablo 5.7. Çeşitli Para Birimleri Bazında İşçi Döviz Hesaplarına Ait Aktiviteye Dayalı Yıllık Maliyetler.....	89
Tablo 5.8. İşçi Döviz Hesaplarına Ait Alt Aktivite Maliyet Kalemleri ve Maliyet Tutarları.....	91
Tablo 5.9. Yıllara Göre İşçi Döviz Hesaplarına Ait Alt Aktivite Maliyet Kalemleri ve Maliyet Tutarlarının Dağılımı.....	92

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Şekil 2.1. Türkiye' nin Çeşitli Yıllarda Elde Ettiği İşçi Gelirleri.....	20
Şekil 2.2. İşçi Gelirlerinin Çeşitli Yıllarda Dış Ticaret Dengesini Karşılama Oranları.....	22
Şekil 2.3. Dünyada 1984-1992 Döneminde En Fazla İşçi Dövizine Sahip Ülkeler.....	23
Şekil 2.4. Dünyada 1993 – 2002 Döneminde En Fazla İşçi Dövizine Sahip Ülkeler.....	24
Şekil 4.1. KMDTH ve SDH' ların Yıllara Göre Toplam Karşılıkları.....	67
Şekil 4.2. ABD' den Meksika' ya İşçi Dövizine Havale Girişleri.....	80
Şekil 5.1. İşçi Dövizine Hesaplarının Aktiviteye Dayalı Maliyet Dağılımı.....	90

KISALTMA LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABYKP	: Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı
ATM	: Automated Teller Machine (Otomatik Para Makinesi)
BEBYKP	: Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BPM	: Bütçe Plan Müdürlüğü
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
CBRT	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
CHF	: İsviçre Frangı
CIF	: Cost Insurance and Freight (Mal Bedeli, Sigorta ve Navlun)
ÇKF	: Çevre Koruma Fonu
DBYKP	: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
DÇM	: Döviz Çevrilebilir Mevduat
DEF	: Danışmanlık ve Eğitim Fonu
DESİYAB	: Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası
DM	: Alman Markı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTD	: Dış Ticaret Dengesi
DTH	: Döviz Tevdiat Hesabı
EUR	: Avro
EURIBOR	: Euro Interbank Offer Rate (Avrupa Bankalararası Kredi Faiz Oranı)
FOB	: Free On Board (Güvertede Teslim)
FRF	: Fransız Frangı
GBP	: İngiliz Sterlini
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İDGM	: İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü
İG	: İşçi Gelirleri
IMF	: Uluslararası Para Fonu

İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KGM	: Kambiyo Genel Müdürlüğü
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
KMDT	: Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat
KMDTH	: Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı
KÖF	: Kredi Özel Fonu
LIBOR	: London Interbank Offer Rate (Londra Bankalararası Kredi Faiz Oranı)
KRM	: Kredi Mektubu
MGM	: Muhasebe Genel Müdürlüğü
MTCN	: Para Havale Kontrol Numarası
NLG	: Hollanda Florini
PTT	: Posta Telefon Telgraf
SBYKP	: Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
SD	: Süper Döviz
SDH	: Süper Döviz Hesabı
SDHC	: Süper Döviz Hesabı Cüzdanı
SWIFT	: Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication (Dünya Bankalararası Finansal İletişim Kuruluşu)
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TİŞTRP	: Türk İşçi Şirketlerinin Teşviki ve Rehabilitasyonu Programı
TKB	: Türkiye Kalkınma Bankası
TL	: Türk Lirası
TPÇDTH	: Türk Parasına Çevrilebilir Döviz Tevdiat Hesabı
TPKK	: Türk Parasının Kıymetini Koruma
USD	: Amerikan Doları
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
YBYKP	: Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
YTL	: Yeni Türk Lirası

ÖZET

Otuz yıllık bir zaman dilimini kapsayan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları döneminin (1914 – 1944) ardından Batı Avrupa ülkelerinde savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçiş sürecinin tamamlanmasını takiben üretim ve istihdam hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Savaşlar sırasında azalan nüfusun çalışan işgücü açısından sıkıntılar yaratmaya başlaması neticesinde ise bu ülkelere işgücü ithal edilmesi gündeme gelmiştir. Ülkemizde anılan dönemde işgücü fazlası bulunması ve Batı Avrupa ülkeleri ile farklı iktisadi ihtiyaçlarının örtüşmesi sonucunda çok sayıda vatandaşımız bu ülkelere çalışmak için gönderilmiştir. Yurtdışına gönderilen işçilerimizin başlangıçta bu ülkelere geçici olarak çalışması planlandıysa da daha sonraları gidilen ülkelere yerleşme eğilimi ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda 1960'lı yılların başlarından itibaren yoğun olarak Batı Avrupa ülkelerine işçi olarak giden vatandaşlarımızın kazandığı dövizler ve birikimler uzun yıllar boyunca birçok alanda ülkemiz ekonomisine katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada “Yurtdışı İşçi Tasarruflarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Banka Sistemi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri” incelenmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye’den Avrupa’ya göçün ekonomik sebepleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde genel anlamda işçi dövizleri, Türkiye’de döviz hesaplarının ortaya çıkışı ve kalkınma planları içerisinde işçi dövizlerinin yeri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise altmışlı yılların ortalarında ortaya çıkan ve hızla popüler bir akım haline alan işçi şirketleri atılımı ve köy kalkınma kooperatifleri oluşumu incelenmiştir. Dördüncü bölümde TCMB nezdindeki işçi döviz hesapları ile birlikte işçi dövizlerinin ülkemize çeşitli yollardan girişi incelenmiştir. Beşinci bölümde TCMB nezdindeki işçi döviz hesaplarına ait sayısal veriler, bu hesaplarla ilgili çeşitli karşılaştırmalar ve anılan hesapların maliyetlerine ilişkin çalışma yer almaktadır. Son bölüm ise sonuç ve önerileri içermektedir.

Anahtar Kelimeler: İşgücü Göçü, İşçi Dövizleri, Döviz Tevdiat Hesapları.

ABSTRACT

After the period of the First and Second World Wars about thirty years (1914 – 1944) following the process of transition from war economy to peace economy, production and employment rose sharply in Western European countries. Because of the decreasing population numbers during war times and problems arising due to this situation related to manpower, these countries decided to import workforce. As a result of both excess labor force in our country and satisfying the different economic needs in Western European countries, Turkey sent a large number of workforce. Although it had been planned as a temporary workforce export at the beginning, the workers chose to stay in the countries where they had been working. In this context, those workers' earnings and savings have contributed to our economy in many areas for a long time.

This study is about "The Effects of Savings of Workers Living Abroad on Central Bank of the Republic of Turkey, Banking System and the Turkish Economy". In the first chapter of this study, the economic reasons of migration from Turkey to Europe is explained. In the second chapter workers' remittances in general, the start of foreign exchange bank accounts in Turkey and the role of workers' remittances in development plans are presented. In the third chapter, rapid emergence of worker corporations and village cooperatives in the 1960s are examined. In the fourth chapter, foreign exchange accounts held at the Central Bank of the Republic of Turkey and the other routes of workers' remittances to Turkey are presented. The fifth chapter contains statistical information about foreign exchange accounts held at the CBRT, several comparisons related to these accounts and a study about costs of these accounts. In the sixth and last chapter, conclusions and suggestions are given.

Key Words: Workforce Emigration, Workers' Remittances, Foreign Exchange Savings Accounts.

GİRİŞ

Yurtdışı işçi tasarrufları, Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine yönelik olarak 1961 yılından itibaren ciddi anlamda başlayan işgücü göç akımının sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve ülkemiz ekonomisine uzun yıllar boyunca önemli katkılar sağlamıştır. Türkiye'den Avrupa'ya çalışmak için giden yurttaşlarımızın bu kararı vermelerinde geçmiş dönemlerde ülkemizin ve Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik, demografik ve sosyoekonomik koşulları etkili olmuştur.

Türkiye'nin işçi dövizleri gelirleri diğer ülkelerle karşılaştırıldığında hemen hemen her dönemde ülkemizin sıralamada önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Yurtdışında çalışmakta olan vatandaşlarımızın tasarruf yeteneklerinin yüksek oluşu sebebiyle yabancı ülkelerde elde ettikleri dövizleri ülkemiz ekonomisine ve bankacılık sistemine kazandırma çabaları 1970'li yıllarda yoğunluk kazanmıştır. Bu dönemde beş yıllık kalkınma planlarında işçi dövizlerinin yurda çekilmesini amaçlayan önlemler gündeme gelmiş olup yine anılan dönemde ülkemiz Bankacılık sisteminde önemli gelişmeler kaydedilmiştir ve döviz mevduatı açısından birçok yenilikler ortaya çıkmıştır. Ayrıca yurtdışı işçi tasarruflarının yurda çekilerek güvenli bir şekilde değerlendirilmesi ve ülkemizin içinde bulunduğu döviz sıkıntısının giderilmesi amacıyla 1976 yılından itibaren TCMB nezdinde açılmaya başlanan işçi dövizleri hesapları ülkemiz ekonomisine yaklaşık olarak 30 yıldır hizmet vermektedir.

İşçi dövizlerinin ülkemizde değerlendirilmesine yönelik olarak göze çarpan bir diğer akım ise yurtdışındaki vatandaşlarımızın memleketlerine yatırım yapma istekleri sonucunda ortaya çıkan ve Türk Modeli olarak da bilinen işçi şirketleridir. Bu oluşumla aynı dönemlere denk gelen bir diğer oluşum ise köy kalkınma kooperatifleridir. İşgücü göçü ve kırsal bölgelerin kalkınması arasında köy kalkınma kooperatifleri vasıtasıyla bir bağlantı

kurma fikri ortaya çıkmış, böylelikle ülkeye yeni bir döviz sağlama kaynağı yaratılmaya çalışılmıştır.

Uzun yıllar boyunca gerek güvenli bir yatırım aracı oluşu, gerekse tatmin edici faiz getirisine sahip olması nedeniyle TCMB nezdindeki işçi döviz hesapları brüt resmi rezervler içinde büyük bir orana sahip olmuştur. Ancak Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları'nın (KMDTH) ve Süper Döviz Hesapları'nın (SDH) dışında da ülkemize önemli miktarlarda işçi döviz girişi olması sebebiyle bu meblağların olabilecek en doğru şekilde tespit edilmesi çok önemlidir. Özellikle nüfusunun önemli bir bölümü yurtdışında yaşayan ve gelişmekte olan ülkelerin işçi döviz geliri istatistiklerinin sağlıklı olması, bu ülkelerin tasarruf, yatırım ve tüketim düzeylerini etkileyecek olduğundan makroekonomik politikaların geliştirilme aşamasında son derece önem taşımaktadır.

Günümüzde uygulanan kur rejimi, ekonomik politikalar ve Türkiye'nin mevcut ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda KMDTH ve SDH'ların geçmiş dönemlerde daha fazla önem taşıdığı, bu hesapların yıllar itibariyle gerek brüt resmi rezervler içindeki yeri, gerekse ödemeler dengesindeki cari açığı karşılama oranı incelendiğinde açık olarak göze çarpmaktadır. Birikmiş faizli bakiyeleri önemli büyüklüğe ulaşmış olan bu hesapların maliyet kalemlerinin incelenmesi ve daha verimli bir hale getirilmesi bu sebeple önem arz etmektedir. Uzun yıllar boyunca ülkemiz ekonomisine hizmet eden işçi döviz kaynağından gelecekte de etkin olarak yararlanılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması ve hayata geçirilmesi gerekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN AVRUPA'YA GÖÇÜN EKONOMİK SEBEPLERİ

1.1. Geçmiş Dönemlerde Türkiye Ekonomisindeki Bazı Gelişmeler ve Döviz Politikaları

Ülkemize “işçi dövizleri” olarak nitelendirilen kaynakların temin edilebilme imkanını sağlayan vatandaşlarımızın Türkiye’den Avrupa’ya göçünün sebepleri incelendiğinde çeşitli ekonomik ve demografik etkenler ön plana çıkmaktadır. Bu bakımdan Türkiye’den Avrupa’ya 1961 yılından itibaren ciddi anlamda başlayan işgücü akımının hem Avrupa’nın hem de Türkiye’nin gönüllü olması sonucunda ortaya çıktığı aşikardır.

Dünya savaşları sonrasında Avrupa ülkelerindeki demografik faktörlerin, erken emeklilik ve yüksek öğrenimdeki artış gibi sosyoekonomik oluşumlardaki iyileşmelerle birleşmesi neticesinde bu ülkelerin aktif nüfus oranı düşmüştür. Savaşlar sonrasında Avrupa’da tam istihdama dayalı kalkınma sürecinde bu etkenlerden dolayı düşük ücretle çalışacak işgücü açığı ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde Türkiye’deki artan işsizlik sorunu ve göreceli düşük yaşam standartları, potansiyel göç talebinin artmasını ve fiilen göçün başlamasını sağlamıştır (Apak, Aytaç ve Oğuzhan, 2002, s. 153).

1.1.1. Türkiye Ekonomisi, Döviz İhtiyacı ve Demografik Etkenler

Türkiye’nin işgücü ihracı planlı kalkınma döneminde yoğunluk kazanmıştır. Ülkedeki yapısal işsizlik Avrupa’ya göçün temel sebeplerinden biri olmuştur. İşsizliği gündeme getiren temel faktörlerden önemli bir tanesi ise 1962 - 1978 yılları ele alındığında göze çarpan hızlı nüfus artışıdır. Bu dönemde toplam sivil işgücü 13.1 milyondan 16.1 milyona yükselmiştir. Ülkemizde aynı dönemde işsizliği arttıran diğer bir etken ise en geniş iş alanı olan tarım sektörünün artan nüfus paralelinde büyümemesi, bu bağlamda tarım dışı sektörlere doğru bir işgücü akımının gerçekleşmesidir. Bu

dönemde 655 bin kişi tarım ile uğraşmayı bırakmış, tarım dışı sektördeki fazlalık ise 490 binden 1.475 bine yükselmiştir. Gerçekleşen sektörel yer değiştirmede, tarım dışı sektörlerde (sanayi, inşaat, taşımacılık, haberleşme gibi) elde edilen gelirin tarım sektörüne göre yaklaşık dört kat fazla olması da önemli rol oynamıştır (Apak, Aytaç ve Oğuzhan, 2002, s. 153).

Uluslararası bağlamda bahsi geçen dönemde Yugoslavya, Yunanistan, İspanya, Portekiz ve İtalya gibi ülkelere nazaran çok daha büyük rakamlara ulaşan ülkemizin aktif nüfusu, Türkiye'yi önemli bir işgücü ihracatçısı konumuna getirmiştir. Ayrıca Türkiye'de kişi başına düşen GSMH'nin Güney Avrupa ülkelerine göre daha düşük olması ve Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasındaki ücret farklarının diğer işgücü gönderen ve alan ülkeler arasındaki farklardan daha fazla olması, Türkiye'yi işgücü ihraç eden ülkeler arasında avantajlı bir konuma getirmiştir (Apak, Aytaç ve Oğuzhan, 2002, s. 154).

**TABLO 1.1. TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜ, İSTİHDAM VE İŞSİZLİK (1962 - 1978)
(BİN KİŞİ)**

	1962	1967	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Sivil İşgücü	13.133	13.868	15.013	15.236	15.462	15.692	15.925	16.161	16.161
Sivil İstihdam	12.643	13.238	18.917	14.213	14.452	14.468	14.710	14.784	14.726
Tarım	9.740	9.556	9.307	9.390	9.426	9.463	9.280	9.100	9.085
Sanayi	995	1.222	1.491	1.574	1.650	1.691	1.783	1.857	1.906
Yurt İçi İşgücü Fazlası	1.440	1.680	1.996	1.973	1.930	1.924	2.115	2.117	2.175
Yurt İçi İşgücü Stoku	13	204	634	767	758	711	805	815	711
Toplam İşgücü Fazlası	1.453	1.884	2.630	2.740	2.688	2.635	2.920	2.932	2.886

Kaynak: Apak, Aytaç ve Oğuzhan, 2002, s. 156.

Türkiye'den Batı Avrupa'ya olan göç akımının sebeplerini incelerken, konunun ülke içi ayağına bakıldığında, ekonomik, demografik ve sosyoekonomik sebepler ön plana çıkmakta ve bu konularda ülkemiz ile Batı Avrupa ülkelerindeki koşullar karşılaştırıldığında çeşitli farklılıkların bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin geçmişteki ekonomik

durumuna ve göçe neden olan diğer sebepler ile ülkemiz için işçi dövizlerinin önem kazandığı yıllardaki duruma kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Türkiye ekonomisinde 1950 sonrasında görülmeye başlanan liberal çizgi ile birlikte önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde ithalat listelerinin kapsamı genişletilmiş ve ithalat % 100'ün üzerinde artış göstermiştir. Sabit kur politikası uygulanmakta iken artan döviz talebi, enflasyon ve kredili ithalat, dış borçların artmasına ve döviz rezervlerinin erimesine sebep olmuştur. 1958 yılının Ağustos ayında iç ve dış dengelerin yeniden sağlanabilmesi amacıyla bir istikrar programı uygulamaya konulmuş, kur 1 \$ = 2.80 TL'den 9.00 TL'ye çıkarılmıştır. 1960 yılında ise kalkınmanın planlara bağlandığı yeni bir dönem başlamıştır. 1964 yılından başlayarak görülen ithal ikameci yapı, ithalatı arttırmak için artan enflasyona rağmen kurları düşük tutarak TL'nin aşırı değerlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu durumun düzeltilmesi için kur ayarlamaları yerine katlı kur ayarlamalarına gidilmiş, 1970 yılının Ağustos ayında tekrar büyük bir devalüasyon yapılarak 1 \$ = 9 TL'den 15 TL'ye yükseltilmiştir (Bulut, 2002, s. 270).

Türkiye ekonomisinin yüksek büyüme hızlarını ve fiyat istikrarını yakaladığı ve yaşadığı yıllar 1963 - 1970 dönemidir. Fiyat istikrarı 1970'li yıllarda bozulmaya başlamış, 1974'deki Kıbrıs Barış Harekatı ile askeri harcamaların artışı enflasyonu % 30'lu rakamlara yükseltmiştir. 1977 yılından itibaren hem fiyat istikrarı bozulmuş, hem de büyüme oranı giderek azalmaya başlamıştır. Bu dönemde dış ticaret açıkları da büyümüş, Türkiye döviz darboğazının yaşandığı ekonomik bunalıma girmiştir. Petrol bunalımının 1973 - 1974 tarihlerinde başgöstermesi, TL'nin aşırı değerli olması ve askeri harcamaların da katkısıyla ödemeler bilançosu açığı 1977 yılına gelindiğinde yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu dönemdeki ödemeler bilançosu açığı kısa vadeli borçlanma ile kapatılmaya çalışılınca, ülke ağır bir borç yükü ile karşılaşmıştır (Bulut, 2002, s. 271).

Sabit tutulmak istenen kurlar, 1970'li yılların sonuna doğru artan enflasyon ile birlikte döviz rezervlerini eritmiştir. Bu dönemde borçlar ödenememiş ve döviz sıkışıklığı meydana gelmiştir. 1977 yılının son çeyreğinde 1 \$ = 19.25 TL iken 1979 yılının Haziran ayında kur 1 \$ = 47.10

TL'ye ulaşmıştır. Ancak yapılan ayarlamalar gerçekçi olmadığından dış denge yine de sağlanamamıştır (Bulut, 2002, s. 271).

1.1.2. İthal İkameci Sanayileşme Çabaları

Türkiye'den Batı Avrupa'ya işçi göçünün yoğunlaştığı 1960'lı yılların başlarında uygulanan iktisadi politikaların göç akımı ile yakından ilgisi bulunduğu için bu politikalara da değinmek yararlı olacaktır.

Türkiye'de 1960 yılından itibaren "ithal ikameci" sanayileşme politikası uygulanmaya başlanmış, bu politika da göçün seyrinde etkili olmuştur. İthal ikameci sanayileşme modelinde ithalatın yasaklanarak yerli sanayinin gelişmesi hedeflenmektedir. Bu sayede kalkınmanın en kolay sektörden başlaması ve zaman içinde daha fazla teknoloji isteyen zor ve kompleks sektörlerle atlaması beklenmektedir. Sanayiciler devlet tarafından garanti edilmiş sektörlerde faaliyet göstermekte, üretim için tüm ara madde, makine, enerji ve teknolojiyi de dışarıdan ithal edebilmektedirler (Koray ve Şen, 1993, s. 12). Ülkenin döviz ihtiyacı normal koşullarda ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin ihracı ile karşılanmaktadır. Ancak yurtdışı rekabetten yoksun sanayi üretimi neticesinde mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ve verimli üretim şartları gibi dezavantajlar yurtdışına mal ihraç edebilmeyi zorlaştırmakta, hatta imkansızlaştırmaktadır. Durum böyle iken, artan üretim paralelinde ihracat artmamakta, ithalat ise tam tersine artış göstermekte ve sonuç olarak ödemeler dengesinde negatif bir etki ortaya çıkmaktadır (Koray ve Şen, 1993, s. 13). Türkiye'nin tüm sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümü olarak 1960'lı ve 1970'li yıllarda sanayileşme ön plana çıkmaktaydı. Ancak ekonomik kalkınmanın önünde ödemeler dengesi açıkları başlıca sorun olarak göze çarpıyordu ve bu dönemde yurtdışı finansman kaynaklarına ihtiyaç duyuluyordu. İşte bu günlerde işçi dövizlerinin önemi daha iyi anlaşılır hale gelmiştir (Koray ve Şen, 1993, s. 13).

Yurtdışına göç eden vatandaşların yurda kazandırdığı işçi dövizlerinin ödemeler dengesine sağladığı katkı dışında diğer bir önemli yönü de iç pazarın büyümesine etki etmesiydi. İthal ikameci sanayileşme anlayışında üretimin teknolojik olarak gelişmiş ürünlere yöneltilmesi bulunmakta, fakat bu

ürünler ülke içinde ancak yüksek gelirli haneler tarafından tüketilebilmekteydi. Bu bağlamda ortaya çıkan pazar sorunu, işçi dövizleri biçiminde ekonomiye sağlanan ek kaynak sayesinde çözümlenmekte ve bu kaynak iç pazarın büyümesine yardımcı olmaktadır.

1.2. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Döneminde Avrupa'daki İktisadi Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayıp 1970'lerin başlarında son bulan hızlı büyüme dönemi günümüzde genellikle "Altın Çağ" olarak nitelendirilmektedir. Savaş sonrasındaki çeyrek yüzyıl boyunca üretimin, istihdamın ve verimliliğin hızla artışına ne daha önceki dönemlerde ne de bu dönemin sonrasında rastlanabilmiştir (Eichengreen ve Vazquez, 1999, s. 1).

Altın Çağ olarak nitelenen bu dönemde Batı Avrupa ekonomilerinin GSYİH'lerindeki büyüme oranları başka dönemlerle karşılaştırıldığında oldukça yüksek rakamlar olarak göze çarpmaktadır. Bu dönemde GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH arasındaki fark ise nüfus artışındaki yavaşlama ile bağlantılıdır (Temin, 2002, s. 4).

TABLO 1.2. ÇEŞİTLİ DÖNEMLERDE BATI AVRUPA'DA EKONOMİK BÜYÜME (YILLIK %)

Dönem	GSYİH	Kişi Başı GSYİH
1890 – 1913	2.2	1.4
1913 – 1950	1.4	0.9
1950 – 1973	4.8	4.0
1973 – 1994	2.1	1.7

Kaynak: Temin, 2002, s. 4

Altın Çağ'da, yani 1950 - 1973 yılları arasındaki dönemde üretim ve kişi başına düşen üretim miktarı, daha önceki ya da bu dönemi takip eden dönemlerle karşılaştırıldığında neredeyse iki kat artış göstermiştir. Aynı zamanda sermaye ve işçi verimliliğinde de yüksek artış oranları belirgin bir

şekilde kendisini göstermektedir. Makroekonomik istikrar süreklilik göstermiş, üretim ve ihracat trendindeki dalgalanmalar minimum düzeylerde gerçekleşmiştir. Bu sayede düşük işsizlik ve artan katılım ile iktisadi başarının meyveleri topluma eşit ve adil olarak yansımıştır (Chouliarakis, 2003, s. 1).

Savaş sonrası dönemde tam istihdama dayalı hızlı büyüme, özellikle prestij sağlamayan düşük ücretli işlerde işgücü açığına yol açmıştır. Batı Avrupa nüfusunun yaş yapısının değişmesi, başka bir deyişle aktif nüfusun toplam nüfusa oranının düşmüş olması sonucunda ortaya çıkan sorun işgücü ithal ederek çözümlenmiştir. Söz konusu ithalat bu ülkelerde büyümeyi arttıran bir talep ve sermaye gelişimiyle birleşmiştir (Apak, Aytaç ve Oğuzhan, 2002, s. 153).

1.2.1. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının Batı Avrupa Ekonomilerine Etkileri (1913 – 1950)

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönem Batı Avrupa için pek çok kayıpların verildiği ve ekonomik ilerlemenin büyük ölçüde sekteye uğradığı bir dönemdir. Savaş yılları sanayileşme sürecini duraksatmış, bu sebeple 19. yüzyılın ortalarına kadar Batı Avrupa ülkelerinin ekonomilerini derinden etkilemiştir. Bu dönemde ekonomiler denge noktalarına ulaşamamış, sonuç olarak bu dönemi takip eden “Altın Çağ” dönemindeki hızlı büyüme trendi ortaya çıkmıştır. İki dünya savaşının ardından Batı Avrupa’da yıkım çok büyük olmuş, yaraların sarılması için yeniden yapılanma hamleleri başlatılmıştır. Bu dönemde büyüme hızları da oldukça düşük seğretmiştir. Ekonomiler denge noktalarına ulaşamamış ve savaşların sonucu olarak kapalı ekonomik yapılar benimsenmiştir (Temin, 2002, s. 19).

1.2.1.1. Dünya Savaşları İle Büyük Buhran’ın Getirdiği Yıkım ve Gerçekleşen Yavaş Büyüme

Batı Avrupa 1913 - 1950 yılları arasında geride bıraktığı iki dünya savaşı ve Büyük Buhran dolayısıyla ekonomik büyüme açısından kötü bir performans sergilemiştir. Dünya savaşları nedeniyle yaşanan yıkım çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Ayrıca yaşanan Büyük Buhran ekonomilerde

genel talebin düşmesine yol açmıştır. Fiyatların yanı sıra sanayi üretimi de düşmüştür. Savaşların arz üzerinde birçok etkilerinin bulunmasının yanı sıra asıl büyük etkisi talep eğilimleri üzerinde olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Batı Avrupa ekonomilerinde 1913 - 1950 yılları arasında büyüme yavaş olarak gerçekleşmiştir.

Dünya savaşları ve Büyük Buhran yalnızca Batı Avrupa'nın arz ve talep eğilimleri üzerinde etkili olmakla kalmamış, aynı zamanda kişi başına düşen GSYİH'nin yıllık ortalama artışının potansiyelinin altında seyretmesine sebep olmuş, yani normal şartlarda olması gereken değerlerden sapma göstermesine yol açmıştır (Temin, 2002, s. 4).

Son zamanlarda küreselleşme üzerinde sayıca fazlalaşan çalışmalarda ve literatürde bu sürecin 20. yüzyılda sekteye uğraması ile ilgili fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Dünya savaşlarından önce, günümüze göre daha az ya da çok, uluslararası ticaret yolları ile dolaşım serbest ve açıktı. Fakat dünya savaşları ve Büyük Buhran neticesinde mal, sermaye ve insan akışı kesintiye uğramıştır. Bugünkü küreselleşme sürecinin bir asır önce var olup olmadığı ile ilgili ortak bir görüş olmasa da dünya savaşları ve Büyük Buhran döneminde bu sürecin zarar gördüğü konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Bu sebeplerden dolayı Batı Avrupa'nın ihracat hacminde önemli düşüşler görülmüş, büyüme de bu dönemde yavaşlamıştır (Temin, 2002, s. 10). Otuz yıllık dönemdeki savaş yıkımları Batı Avrupa ekonomilerinde dalgalanma dönemlerinin yarattığı etkilere benzer etkiler yaratmış, ekonomilerin denge noktasından uzaklaşmalarına yol açmış, kısa dönemde üretim ile ilgili sorunları beraberinde getirmiştir (Temin, 2002, s. 13). Savaşlardan hemen sonraki dönemde savaş yıkımlarının büyüme üzerinde negatif etkileri olmuştur. Daha sonraki dönemlerde savaşların büyüme üzerindeki etkisinin pozitif dönmeye, hatta savaşların hızlı büyüme döneminin sebeplerinden biri olmasına rağmen ilk başlarda durum farklıdır (Temin, 2002, s. 13).

1.2.1.2. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Ortaya Çıkan Kapalı Ekonomik Yapı

Uluslararası ticaretin hızı 1913 - 1945 yılları arasındaki çalkantılı dönemde kesilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki anlaşmalar sonucunda birçok yeni sınır ortaya çıkmış, bu sayede uluslararası ticaretin önünde yeni potansiyel engeller olarak tanımlanabilecek gümrük alanları oluşmuştur. Ayrıca Büyük Buhran beraberinde ticareti kısıtlayıcı politikalar getirerek 1920'li yıllardaki ekonomik genişlemeyi tersine çevirmiştir. Belli başlı Batı Avrupa ülkelerinin 1938 yılındaki ihracat hacmi 1913 yılından bile düşük gerçekleşmiştir ki, bu dönemin öncesinde ve sonrasında ani bir büyüme söz konusudur (Temin, 2002, s. 10).

Bazı ekonomistlere göre Altın Çağ'da ekonomik büyüme uluslararası ticaret ile sağlanmıştır. Bu görüşe göre kapalı ekonomilerin önü de kapalıdır. Kapalı ekonomilerde üretkenliğin artırılması için kaynakların yeniden yönlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak geçmişteki örnekler bakıldığında bunun gerçekleştirilemediği görülmüştür. Örnekler göz önüne alındığında karşılaştırmalı üstünlük avantajı kullanılamamakta ve yerli tarıma bel bağlamaktan vazgeçilememektedir. Geçmişte, açık ekonomilerin kapalı ekonomilere göre hammadde ve gıda ürünlerinin ihracatları içindeki payını daha çabuk azaltabildikleri görülmektedir (Temin, 2002, s. 11).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki döneme bakıldığında, bu dönemde de sanayileşmenin uluslararası ticarete katılım paralelinde arttığı görülmekte, bu durum da açık ekonomik yapının sanayileşmeye katkıda bulunduğunu göstermektedir. Kapalı ekonomilerde ise kaynaklar verimli bir şekilde yönlendirilemediğinden sanayileşme zorlaşmaktadır. Ekonomiyi çeşitli alanlara bölmenin bir çok yolu mevcut olmakla birlikte, ayırımın tarım ve diğer alanlar olarak yapılandırılması en önemlisidir. Yanlış yönlendirilmiş kaynakları ölçmenin en iyi yöntemi, kapalı ekonomilerde bol miktarda olan tarım alanındaki işgücü oranının belirlenmesidir (Temin, 2002, s. 11).

Batı Avrupa'da kapalı ekonomik yapı dünya savaşları süresince etkisini göstermiş, Büyük Buhran ile uluslararası ticaretin önü iyice

kapanmıştır. Bu dönemde mevcut olan kapalı ekonomik yapı neticesinde Batı Avrupa'da sanayileşmenin önündeki engeller sağlamlaşmış, iktisadi gelişim büyük yara almıştır. ABD ise Büyük Buhran'ı yaşasa da dünya savaşlarının uzağında kalarak tarımsal ekonomiden endüstriyel ekonomiye geçişini sürdürebilmiştir. Batı Avrupa devletleri savaşlardan çıktıklarında büyük bir gelişmişlik farkıyla karşı karşıya kalmışlardır.

1.2.1.3. Batı Avrupa'daki Ekonomik İstikrar Sorunları

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları döneminin Batı Avrupa ekonomileri üzerindeki bir diğer önemli etkisi, ekonomilerin istikrar sorunlarıyla karşı karşıya kalmasıdır. Bazı ekonomistlere göre bu durum Altın Çağ'ın yaşanmasındaki en önemli etkidir ve 1970'lerde Altın Çağ sona erene kadar süreklilik göstermiştir (Temin, 2002, s. 18).

Batı Avrupa ülkelerinde istikrar sorunları yaşamasının önemli sebeplerinden biri, yaklaşık otuz yıllık bir zaman dilimini kapsayan dünya savaşları döneminde uluslararası ticaretin azalması ile birlikte kaynakların savaş ekonomisi sebebiyle başka alanlara yönlendirilmesidir. Bu dönem sanayileşme sürecine etki etmiş olup, savaşlar süresince sanayi üretiminin niteliğinin değişmesi söz konusudur. Ayrıca Altın Çağ süresince de devam eden istikrar sorunları ve sanayileşme sürecinin değişime uğramasının sancıları, savaş ekonomisi paralelinde üretim yapan işgücünün barış ekonomisi çerçevesinde diğer sanayi alanlarına kayarak istikrarın sağlanması ile son bulmuştur. 1970'lerde ise petrol krizleriyle birlikte yüksek hızlı büyüme sürecinin sonuna gelinmiştir (Temin, 2002, s. 18).

Dünya savaşları sırasında meydana gelen zararlar da ekonomik istikrarın sağlanamamasının bir diğer önemli etkenidir. Savaşların yıkımı bu dönemin hemen sonrasında büyüme rakamlarını pozitif olarak etkilemiş olsa da, kısa dönemde barış ekonomisine geçiş sürecinde üretim aşamalarına olumsuz yönde etki etmiştir.

1.2.2. Batı Avrupa Ekonomisinde Altın Çağ Dönemi ve Yeniden Yapılanma

Batı Avrupa'da 1973 yılına değin devam eden yaklaşık çeyrek yüzyıllık dönem ekonomik büyümenin Altın Çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde kişi başına düşen üretim diğer dönemlerle karşılaştırılmayacak oranda artış göstermiş, yatırımlarda da büyük artış görülmüştür. Nüfus artışının yavaş olması bu dönemde zenginliği arttırmış, ucuz işgücünün yabancı ülkelerden temin edilebilmesi üretkenliği hızla arttırmıştır. Batı Avrupalılar bu dönemde açık ekonomik yapının nimetlerinden en iyi şekilde yararlanmışlar ve ihracat rakamlarını üst düzeyde tutmuşlardır. Bu dönemin ülkemizden Batı Avrupa'ya işçi göçü ile yakından ilgisi bulunduğundan incelenmesi faydalı olacaktır.

1.2.2.1. Yavaş Nüfus Artışı ve Getirdiği Zenginlik

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde sanayileşme hızla gelişmekte, tam istihdam ve yüksek üretim rakamları beraberinde ekonomik büyümeyi ve refah seviyelerindeki yükselişi getirmekteydi. Buna karşılık bu ülkelerde nüfus yavaş artmakta hatta artmamaktaydı (Ersel, 2001, s. 55).

Tam istihdam ile birlikte nüfus artış oranının çok az olduğu ve kişi başına düşen üretim miktarının sürekli arttığı bir ekonomik yapıda refah artışının olması doğal görünmektedir. Bu şekilde her jenerasyonun bir öncekinden daha zengin olması beklenecektir. Geçmiş jenerasyonun çocukları anne ve babalarına göre daha zengin, torunları ise çok daha zengin olabileceklerdir. Batı Avrupa'da Altın Çağ'daki üretim artışının sürekliliğinin sağlanabildiği düşünülürse, yıllık % 1 oranında nüfus artışıyla her jenerasyon anne ve babasından iki kat, büyük anne ve büyük babasından dört kat daha fazla zengin olabilecekti (Chouliarakis, 2003, s. 1).

1.2.2.2. Yatırımlar ve İktisadi Büyüme

Yatırımların artışı ile birlikte sanayi mallarının üretiminde görülen artış, Altın Çağ dönemindeki hızlı büyümenin temel sebeplerinden ikisi olarak

sayılabilir. Bu dönemde yatırımlar üst seviyelerde gerçekleşmiş ve yüksek düzeyde verimlilik sağlanmıştır. Ücret artışlarının sınırlı kalması ve ihracatın hızla büyümesi yatırımcılar için karlı ve çekici bir ortam yaratmış, bu sayede yeni yatırımlar cazip hale gelmiştir (Temin, 2002, s. 6).

Sermaye birikiminin büyümesi bazı ekonomistlerce 1950 - 1973 yılları arasında Batı Avrupa'da gerçekleşen hızlı büyümenin temel taşlarından en önemlisi olarak gösterilmektedir. Öyle ki, sermaye birikimi yaklaşık olarak yıllık ortalama % 5.5'lik örnek bir artış hızına sahipti. Bu rakam 1870 - 1913 yılları arasında % 2.9'u, 1913 - 1950 yılları arasında ise % 1.7'yi geçmemiştir. Bu sebepten dolayı Batı Avrupa'daki istisnai ekonomik büyümenin önde gelen etmenlerinden biri olarak sermaye birikimi göze çarpmaktadır (Chouliarakis, 2003, s. 2).

Altın Çağ döneminde ek yatırımlar öncelikle finanse edilmekte, finanse edildikten sonra ise hassasiyetle yönlendirilmekteydi. Bunu sağlayacak önemli etmenler ise ücret seviye ayarlamaları ve ihracat hacminin artışı olarak gösterilebilir (Eichengreen ve Vazquez, 1999, s. 2).

Almanya 1950'li yıllarda büyüme liginin tepesinde yer almıştır. Almanların bu konumu elde etmesinin sebeplerinden biri, işgücü arzının ve verimliliğin yanında yüksek yatırım oranlarıdır. İngiltere'nin zayıf performansının yansıması ise düşük yatırım oranları ve verimlilik konusunda hayal kırıklığı yaratmasıydı. Batı Avrupa'da büyüme 1960'lı yıllarda daha da hız kazanmış, yatırımlar yine yüksek seviyelerde seyretmiştir. Netice olarak yatırımlar büyümeyi beraberinde getirmiş, hem sermayedarların hem de çalışanların gelecekteki gelirlerinin artmasını sağlamıştır (Eichengreen ve Vazquez, 1999, s. 2).

1.2.2.3. Açık Ekonominin Getirdikleri: Uluslararası Ticaretin Gelişmesi ve Artan İhracat Hacmi

Batı Avrupa ekonomilerinde Altın Çağ dönemindeki iktisadi büyümenin, dünya savaşları sonrasında benimsenen açık ekonomik yapı ve artan ihracat hacmi ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Savaşlar sonrasında

yeniden yapılanma sürecinde artan yatırımların finanse edilmesi, ücret ayarlamaları ile birlikte artan ihracat hacmiyle mümkün olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemde ihracat hacmi neredeyse üretimin üzerine çıkmıştır. İhracatın önemi, üretim kapasitesinin yerli talep tarafından kısıtlanma durumunu ortadan kaldırmasıdır. Böylelikle büyüme daha sağlam temeller üzerine inşa edilmiştir (Eichengreen ve Vazquez, 1999, s. 2).

Altın Çağ döneminde Batı Avrupa'da ülke hükümetleri açık ekonomik yapının benimsenmesi için bu dönemde ortaya çıkan yerli ve yabancı kurumların da katkısıyla taahhütlerde bulunmuş, yeniden yapılanma sürecinin ihracata yönelik çizgide karşılaştırmalı üstünlüklerin tam olarak kullanılması suretiyle geçirilmesi hedeflenmiştir (Eichengreen ve Vazquez, 1999, s. 3). Bu dönemde İngiltere'nin büyüme rakamlarının küçük olmasının önemli bir sebebi, ülkenin dünya pazarlarından ABD ve Almanya kadar etkin bir şekilde yararlanamamasıdır (Temin, 2002, s. 11).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki ekonomik ve parasal alanlarda entegrasyon çabalarının ticaret üzerinde olumlu etkileri olmuştur. Avrupa Komisyonu üyeliği iç ticareti arttırmanın yanı sıra üye olmayan ülkelerle de ticaret hacmini azaltmamıştır. Siyasi birlik de 1950'lerde benzer sonuçları beraberinde getirmiştir. Avrupa Ekonomik Komisyonu üyeliği üye ülkeler arasında ticaret hacminin 1960'lı yılların başlarından itibaren artmasını sağlamıştır. Ayrıca Avrupa Kömür ve Çelik Komisyonu'nun da 1950'li yıllarda ticaret hacmini arttırdığı bilinmektedir. Entegrasyonun ticaret hacmini genişletmek suretiyle GSYİH'nin de büyümesine faydası olmuştur.

1.2.2.4. Batı Avrupa'da İşgücü İle İlgili Gelişmeler

Altın Çağ döneminde Batı Avrupa İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ABD'nin de finansmanına katkıda bulunduğu yeniden inşa ve yapılanma sürecine girmiştir. Batı Avrupa'da bu dönemde istihdam edilmek üzere işgücüne yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulmuştur. Bir süre sonra yerli işgücü kaynakları yetersiz kalmaya başlamış ve yabancı işgücü ithal edilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda maliyeti ucuz olan bu çözüm büyük sermaye ile rekabet eden küçük sermaye için vazgeçilmez bir nimet

durumuna gelmiştir. Bu durum fazla iş seçme şansı olmayan yabancı işçilerin niçin orta ve küçük sermaye tarafından ağırlıklı tercih edildiğini göstermektedir. Yabancı işçiler sosyal tabakanın en alt kısmında yer aldıkları için politikacılar da kendi seçmenlerine ayrıcalıklı bir statü tanımının getirdiği kazanımların dışında iş çevrelerinin ihtiyaçlarına kolay olduğu düşünülen bir çözüm üretmişlerdir (Koray ve Şen, 1993, s. 16).

1.3. Türkiye'nin ve Batı Avrupa'nın İktisadi İhtiyaçlarının Örtüşmesi

Batı Avrupa ile Türkiye'nin ekonomik ve demografik yapıları, 1960'lı yıllarda başlayıp 1970'lerin ortalarına doğru hızını kaybeden göç akımlarına zemin hazırlamıştır. Batı Avrupa'da yavaş gelişen nüfus ve işgücü ile hızla gelişen sanayileşme arasındaki oransızlık, emek ile sermaye arasında bir dengesizliğe yol açmıştır. Yatırımlarda emek yerine sermaye yoğun teknolojilerin kullanılması yine de bu ülkelerin kendi içlerinde sanayi üretiminin devam ettirilebilmesi yönünden ciddi bir şekilde sürüp giden emek talebini frenleyememiştir. Karşılaşılan bu durumda ya mevcut kapitali yabancı sermaye biçiminde ülke dışı bölgelere kaydırmak ya da yabancı işgücü ithal etme alternatifleri ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa ülkeleri yurtiçi talebe de olumlu etkilerini göz önünde bulundurarak çalışabilir nüfus seçeneğini tercih etmiş, paralelinde Türkiye de ilk kez emek ihraç etme durumunu yaşamıştır (Küçükkalay, 1998, s. 1).

Türkiye'den işçi göçü ile ilgili ilk anlaşma Türk Dışişleri Bakanlığı ile o dönemki adıyla Federal Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinin çalışma bakanlığı arasında 1957 yılında yapılmıştır. İktisadi kalkınmanın 1960'lı yılların başından itibaren planlara bağlanması ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması ile birlikte Türkiye'den işgücü göçü devletin organize ettiği bir eylem haline gelmiştir ve beş yıllık kalkınma planları için bir rol oynamıştır. Devletin çeşitli Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleriyle ikili anlaşmalar imzalayarak bu konuya ağırlık vermesi Türkiye'den dışarıya ciddi anlamda bir göç akımına yol açmıştır (Küçükkalay, 1998, s. 1). İş ve İşçi Bulma Kurumu tarafından 1961 yılından itibaren yurtdışına işçi gönderilmeye başlanmıştır. Federal Almanya ile yapılan işçi mübadele anlaşmasını diğer ülkelerle yapılan anlaşmalar takip etmiştir. Avusturya, Hollanda ve Belçika ile

1964’de, Fransa ile 1965’de ve İsveç ile 1967’de sözleşmeler yapılarak ülkemizden işçi gönderilmeye başlanmıştır (Ersel, 2001, s. 1).

TABLO 1.3. YURTDIŞINA GÖNDERİLEN İŞÇİLERİN YILLAR İTİBARIYLA SAYISAL GELİŞİMİ

Yıllar	Giden İşçi Sayısı	Yıllar	Giden İşçi Sayısı	Yıllar	Giden İşçi Sayısı
1961	1.476	1968	43.204	1975	4.419
1962	11.185	1969	103.975	1976	10.558
1963	30.328	1970	129.575	1977	19.084
1964	66.186	1971	88.444	1978	18.582
1965	51.520	1972	85.229	1979	23.630
1966	34.410	1973	135.820	1980	28.503
1967	8.947	1974	20.211	1981	39.521

Kaynak: Küçükkalay, 1998

Ülkemizden yurtdışına çalışmaya giden işçiler geçim sıkıntısı, iş kıtlığı, para biriktirme, borç ödeme ve bir gün kendi işlerini açıp patron olmayı isteme sebepleriyle işgücü sıkıntısı yaşayan Batı Avrupa ülkelerine göç etme yolunu seçmişlerdir. (Ersel, 2001, s. 62). Göç ile birlikte ülkemize “işçi dövizleri” şeklinde yeni bir para akımı sözkonusu olmuştur. Yurtdışındaki vatandaşlarımız kazandıkları paranın bir kısmını ülkemize göndermeye başlamışlar, bu şekilde ülke ekonomisi için yeni bir kaynak ortaya çıkmıştır.

1.3.1. Batı Avrupa’nın İthal İşgücü İhtiyacı ve İşgücü Göçleri

Batı Avrupa, ABD ve petrol üreten Ortadoğu ülkeleri ekonomilerini daha verimli kılmak amacıyla 1950’li ve 1960’lı yıllarda yabancı işgücü ithal etmeye başlamışlardır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’nın yeniden yapılandırılması için işgücüne olan talebin yüksek oluşu 1955 yılından itibaren Batı Avrupa’ya özellikle Almanya’ya birçok ülkeden işgücü göçlerinin gerçekleşmesine imkan tanımıştır. Bu dönemde hızlı bir büyüme temposu yakalayan Almanya’nın giderek büyüyen işçi açığını kapatmak için bu ülkeye Yugoslav ve Kuzey Afrikalıların yanı sıra İtalyan ve Portekizli işçilerle birlikte Türkiye’den de fazla sayıda göçmen işçi giriş yapmıştır.

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkemizin gittikçe artan bir şekilde dünya ekonomisinin ve politikasının bir parçası olmasıyla birlikte 1950’lerde ve 1960’larda çok sayıda Türk vatandaşı Avrupa’daki değişik iktisadi olanakları

denemek amacıyla büyük çaplı göç hareketlerine katılmıştır (Koray ve Şen, 1993, s. 16).

Türk işçilerinin Batı Avrupa'ya göçünün gelişimine kapsamlı olarak değinmeden önce göç kavramının üzerinde durmak ve bu kavramı daha iyi anlamak, bu oluşumun sebeplerini daha net olarak görülebilir hale getirecektir.

1.3.2. Türkiye'den Avrupa'ya Göçün Gelişimi

Roma Antlaşması ile 1956 yılında Avrupa Ortak Pazar ülkeleri hukuksal varlığına kavuşmuş ve aynı zamanda bu ülkeler gerçek bir göç bölgesi haline gelmiştir. Türkiye'den Avrupa'ya göçler özellikle o dönemdeki adıyla Federal Almanya üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu ülkeye göç akımı 30 Ekim 1961 tarihinde iki ülke arasında imzalanan İşgücü Alımı Anlaşması ile başlamış, 1963'de Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasıyla ivme kazanmıştır (Koray ve Şen, 1993, s. 16).

TABLO 1.4. YURTDIŞINA GÖNDERİLEN İŞÇİLERİN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

Ülkeler	1961-73	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
F. Almanya	648.029	1.228	640	2.101	2.413	1.333	933	764
Hollanda	23.359	1.503	32	98	83	48	40	32
Fransa	45.366	10.577	25	6	15	13	11	21
Avusturya	34.461	2.501	226	672	583	54	23	944
Belçika	15.309	555	59	72	45	41	27	35
İsviçre	6.360	770	229	281	246	326	406	536
Libya	664	1.015	2.121	4.098	8.582	7.726	9.825	15.090
S. Arabistan	4	0	251	1.832	4.722	5.769	8.522	5.643
Avustralya	4.668	1.133	401	339	542	549	407	409
Diğerleri	12.069	924	435	1.059	1.853	2.993	3.436	5.029
TOPLAM	790.289	20.206	4.419	10.558	19.084	18.852	23.630	28.503

Kaynak: T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 1981

Türkiye'nin 1960'lı yılların başından itibaren yurtdışına işgücü gönderme istemi birkaç nedene dayanmaktaydı. Türkiye 1960 ve 1970'li yıllarda ithalatta ikameci bir sanayileşme politikası izlemekteydi ve ekonomik gelişmenin önündeki en önemli engellerden biri olarak ödemeler dengesindeki açık görülmekteydi. Bu bağlamda o dönemdeki ihracat ve turizm gelirleri düşük olan Türkiye için işçi dövizleri önemli bir potansiyel kaynak oluşturuyordu. Ayrıca tarımda sanayileşmeye geçişin getirdiği işsizlik

sorununun bir ölçüde yurtdışına işgücü göndererek hafifletilmesi planlanıyordu. Bunun yanında yurtdışına gönderilen işçilerin yurda dönüşlerinde çeşitli beceri ve niteliklere sahip olacakları ve bu kişilerin yerli sanayiye faydasının olacağı düşünülmekteydi. Batı Avrupa ülkelerinin işgücü ihtiyacı da Türkiye'nin bu gereksinimleriyle örtüşmekteydi (Koray ve Şen, 1993, s. 12-13).

Avrupa ülkelerine yönelen Türk işgücü akımı 1970'lerden itibaren şekil değiştirerek kalıcı hale dönüşmüş, 1980'li yılların sonlarından itibaren geçici işgücü toplumundan kalıcı ve yerleşik bir toplum biçimine dönüşmeye başlamıştır. İlk başlarda işçilerimiz de geçici bir süre yurtdışında kalıp tasarrufa ağırlık vererek yurda döndüklerinde geleceklerini garanti altına alma çabaları hakim olmuştur. Bu dönemde konuta ve geçime yönelik maliyetler mümkün olduğunca düşük tutularak Türkiye'de yaşayan aileyi destekleme eğilimi ön plana çıkmıştır. Ancak ailelerin Almanya'ya gelmesiyle tüketim eğilimleri de değişime uğramış, tasarruf eğilimi giderek zayıflamıştır.

Avrupa'ya işçi göçünün 1974 yılından sonra düşük düzeylere inmesiyle birlikte Türkiye'den Arap ülkelerine doğru bir akım başlamıştır. Fakat bu akım Avrupa'ya olan göç yoğunluğunda ve niteliğinde olmamıştır. Türkiye'den Avrupa'ya olan göçler 1980'li yıllardan itibaren ülkeye kesin dönüşlerin başlamasıyla birlikte farklı bir niteliğe bürünmüştür. Daha sonraları ise daha çok politik, kısa dönemli ve süreklilik göstermeyen göç akımları olmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

İŞÇİ DÖVİZLERİ, DÖVİZ HESAPLARI VE KALKINMA PLANLARI

2.1. İşçi Dövizleri

Batı Avrupa'da tam istihdamın sağlanması ve yerli nüfusun dışında yabancı kaynaklı işgücüne ihtiyaç duyulması neticesinde 1960'lı yılların başından itibaren yaşanan göç akımı ile birlikte "işçi dövizleri" de ülkemiz ekonomisi için yeni bir kaynak olarak ortaya çıkmıştır. Yurtdışındaki çalışanlarımızın tasarruf yeteneği ve biriktirdikleri dövizleri anayurda göndermeleri, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı (1962 – 1967) kapsayan dönemde artan işgücü kamu düzenlemelerinin konusu haline gelmiştir.

Yurtdışındaki vatandaşlarımız ülkelere gönderdikleri dövizler ile geçmiş dönemlerde Türkiye ekonomisine olumlu katkılar sağlamışlardır. İşçi dövizleri tasarrufları ödemeler dengesini sürekli bir biçimde destekleyerek ticaret açığımızın kapanmasında önemli bir role sahip olmuş, enerji açığımızı kapatabilmemiz için petrol üreten ülkelerle kurulan ticari ilişkilerimizde kullanılmış, ayrıca tüketim mallarının ithalatını finanse etmiştir (Unat, 2002, s. 72).

Türkiye gerek göçmen sayısı, gerekse işçi döviz transferleri açısından dünya sıralamasında üst sıralarda yer almıştır ve bu konuda önemli bir potansiyele sahiptir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre işçi gelirleri 1998 yılında 5 milyar 356 milyon USD olarak verilmiştir ve bu rakam bütün yılların en yüksek değeridir. 1964 yılında işçi gelirleri sadece 8,1 milyon USD iken bu rakam 1966 yılına gelindiğinde 100 milyon USD'nin, 1976 yılına gelindiğinde ise ilk defa 1 milyar USD'nin üzerine çıkmıştır. Bu yıldan itibaren Batı Avrupa'da işçi alımının azalmasının da etkisiyle düşük seviyelerde seyreden işçi döviz gelirleri 1979 yılından itibaren tekrar yükselişe geçmiş ve 1989 yılında 3 milyar USD'yi aşmıştır. 1998 yılında en üst seviyesine

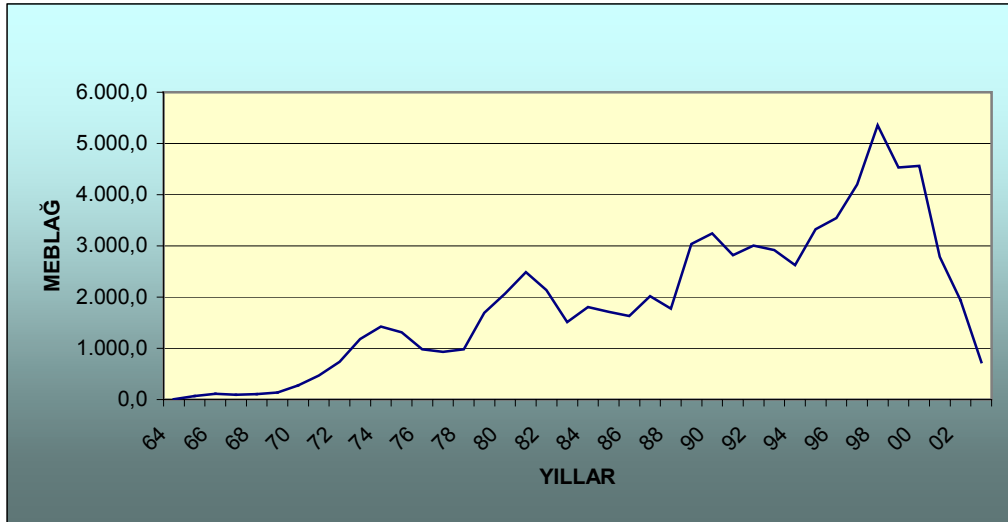

ulaştıktan sonra düşme eğilimi kazanarak 2003 yılına gelindiğinde 729 milyon USD olarak gerçekleşmiştir. Ancak 2003 yılı verilerinin düşük görünmesinin göz ardı edilmemesi gereken sebebi Ödemeler Dengesi Tablosu'nda yapılan tasnif değişikliğidir ve bu yılda işçi gelirleri eski hesaplama göre tabloda yaklaşık 2/3 oranı kadar eksik görünmektedir.

TABLO 2.1. TÜRKİYE’NİN ÇEŞİTLİ YILLARDA ELDE ETTİĞİ İŞÇİ GELİRLERİ (1964-2003) (MİLYON USD)

YILLAR		YILLAR		YILLAR		YILLAR	
1964	8,1	1974	1.425,0	1984	1.807,0	1994	2.627,0
1965	69,8	1975	1.312,0	1985	1.714,0	1995	3.327,0
1966	115,3	1976	982,0	1986	1.634,0	1996	3.542,0
1967	93,0	1977	930,0	1987	2.021,0	1997	4.197,0
1968	107,3	1978	983,0	1988	1.776,0	1998	5.356,0
1969	140,6	1979	1.694,0	1989	3.040,0	1999	4.529,0
1970	273,0	1980	2.071,0	1990	3.246,0	2000	4.560,0
1971	471,4	1981	2.490,0	1991	2.819,0	2001	2.786,0
1972	740,0	1982	2.140,0	1992	3.008,0	2002	1.936,0
1973	1.183,0	1983	1.513,0	1993	2.919,0	2003	729,0

Kaynak: Apak, Aytaç ve Oğuzhan, 2001, s. 167 (1964-84 arasındaki rakamlar, TCMB Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 2004).

Şekil 2.1: Türkiye'nin Çeşitli Yıllarda Elde Ettiği İşçi Gelirleri (Milyon USD)

2.1.1. İşçi Dövizlerinin Tanımı ve Ekonomimizdeki Yeri

Ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için yeterli miktarda dövizle sahip olmak gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Avrupa Topluluğu'na işgücü ihraç edilmeye başlanmasının ardından bu vatandaşlarımızın ülkemize gönderdikleri dövizler Türkiye için daha çok

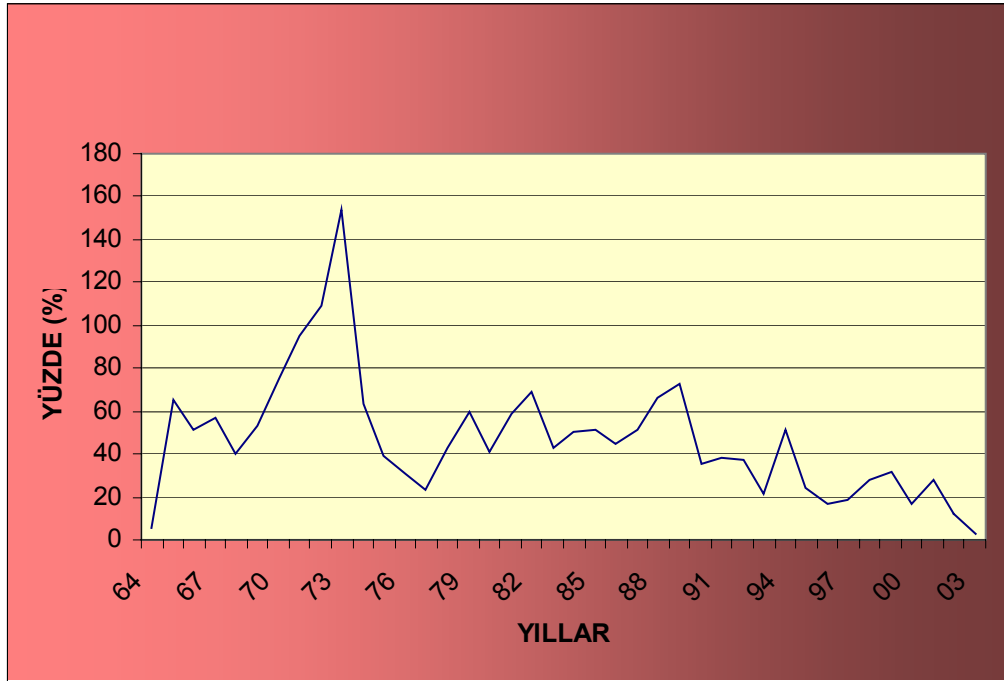
geçmiş yıllarda önemli bir döviz kaynağı olmakla beraber “işçi döviz” ve “işçi geliri” olgularının önemini de gündeme getirmiştir.

TABLO 2.2. İŞÇİ GELİRLERİNİN YILLARA GÖRE DIŞ TİCARET DENGESİNİ KARŞILAMA ORANLARI (MİLYON USD)

YILLAR	İHRACAT (FOB)	İTHALAT (CIF)	DIŞ TİCARET DENGESİ	İŞÇİ GELİRLERİ	IG / DTD KARŞILAMA ORANI (%)
1964	411,0	537,0	-126,0	8,1	6
1965	464,0	572,0	-108,0	69,8	65
1966	490,0	718,0	-228,0	115,3	51
1967	523,0	685,0	-162,0	93,0	57
1968	496,0	764,0	-268,0	107,3	40
1969	537,0	801,0	-264,0	140,6	53
1970	588,0	948,0	-360,0	273,0	76
1971	677,0	1.171,0	-494,0	471,4	95
1972	885,0	1.563,0	-678,0	740,0	109
1973	1.317,0	2.086,0	-769,0	1.183,0	154
1974	1.532,0	3.777,0	-2.245,0	1.425,0	63
1975	1.401,0	4.738,0	-3.337,0	1.312,0	39
1976	1.960,0	5.129,0	-3.169,0	982,0	31
1977	1.753,0	5.797,0	-4.044,0	930,0	23
1978	2.288,0	4.599,0	-2.311,0	983,0	43
1979	2.261,0	5.069,0	-2.808,0	1.694,0	60
1980	2.910,0	7.909,0	-4.999,0	2.071,0	41
1981	4.703,0	8.933,0	-4.230,0	2.490,0	59
1982	5.746,0	8.843,0	-3.097,0	2.140,0	69
1983	5.728,0	9.235,0	-3.507,0	1.513,0	43
1984	7.134,0	10.757,0	-3.623,0	1.807,0	50
1985	7.959,0	11.344,0	-3.385,0	1.714,0	51
1986	7.457,0	11.105,0	-3.648,0	1.634,0	45
1987	10.190,0	14.158,0	-3.968,0	2.021,0	51
1988	11.662,0	14.335,0	-2.673,0	1.776,0	66
1989	11.625,0	15.792,0	-4.167,0	3.040,0	73
1990	12.959,0	22.302,0	-9.343,0	3.246,0	35
1991	13.593,0	21.047,0	-7.454,0	2.819,0	38
1992	14.715,0	22.871,0	-8.156,0	3.008,0	37
1993	15.345,0	29.428,0	-14.083,0	2.919,0	21
1994	18.106,0	23.270,0	-5.164,0	2.627,0	51
1995	21.636,0	35.709,0	-14.073,0	3.327,0	24
1996	23.225,0	43.627,0	-20.402,0	3.542,0	17
1997	26.261,0	48.559,0	-22.298,0	4.197,0	19
1998	26.973,0	45.922,0	-18.949,0	5.356,0	28
1999	26.587,0	40.671,0	-14.084,0	4.529,0	32
2000	27.775,0	54.503,0	-26.728,0	4.560,0	17
2001	31.334,0	41.399,0	-10.065,0	2.786,0	28
2002	36.059,0	51.554,0	-15.495,0	1.936,0	12
2003	47.068,0	68.808,0	-21.740,0	729,0	3

Kaynak: Apak, S., Aytaç, A. ve Oğuzhan, A., 2001, s. 168, TCMB Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum 2004.

İşçi dövizleri ülkemiz ödemeler dengesinin “Karşılıksız Transfer Gelirleri” başlıklı bölümü altında “İşçi Gelirleri” adıyla gösterilmektedir. İşçi gelirlerinin öneminin daha iyi anlaşılması için rakamsal büyüklüğün yanında işlevlerine yönelik olarak incelemek de uygun olacaktır. Örneğin işçi gelirlerinin genellikle negatif olan ülkemiz dış ticaret dengesini karşılama oranı incelendiğinde 1972 yılında işçi gelirlerinin dış ticaret dengesini karşılama oranı % 109, 1973 yılında ise % 154 olarak en üst seviyelere ulaşmıştır. 1974 - 1978 yılları arasında karşılama oranı düşüş göstererek ortalama % 30 civarında seyrettikten sonra tekrar yükselişe geçmiş, ama hiçbir dönemde 1972 ve 1973 yıllarının rakamlarına ulaşamamıştır. 2000’li yıllara gelindiğinde işçi gelirlerinin dış ticaret dengesinin ortalama % 15’ini karşıladığı görülmektedir. 2003 yılında karşılama oranı tüm yılların minimum değeri olan % 3 seviyesine gerilemiştir.

Şekil 2.2: İşçi Gelirlerinin Çeşitli Yıllarda Dış Ticaret Dengesini Karşılama Oranları

2.1.2. Türkiye’de ve Dünyada İşçi Dövizleri

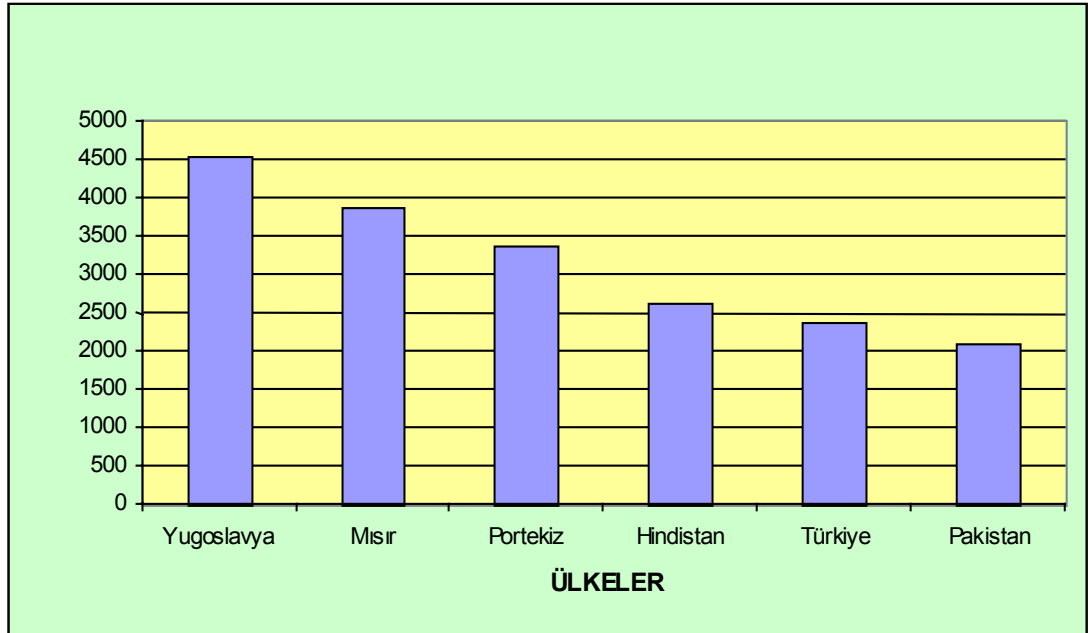
Türkiye’nin işçi döviz potansiyeli diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, ülkemizin dünya sıralamasında üst sıralarda yer aldığı görülmektedir. Uluslararası Para Fonu Ödemeler Dengesi İstatistikleri’ne göre dünyada en yüksek işçi döviz girdisine sahip ülkelere bakılacak olursa, son yirmi yıllık

dönemin ilk yarısında ülkemizin Mısır ve Hindistan ile birlikte dünya sıralamasında ilk altı içinde yer aldığı görülmektedir.

TABLO 2.3. ÇEŞİTLİ ÜLKELERE AİT YILLIK İŞÇİ DÖVİZİ GİRDİLERİ (1984-1992) (MİLYON USD)

YILLAR / ÜLKELER	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Yugoslavya	3168	3106	3731	4051	4593	6290	9360	2024	-
Mısır	3963	3212	2506	3604	3770	3293	4284	4054	6104
Portekiz	2152	2091	2580	3254	3378	3562	4271	4517	4650
Hindistan	2292	2467	2237	2662	2309	2584	-	3275	2891
Türkiye	1807	1714	1634	2021	1776	3040	3246	2819	3008
Pakistan	2569	2525	2435	2170	1863	2008	1997	1577	1602
Fas	872	967	1398	1587	1303	1336	2006	1990	2170
İspanya	844	1033	1184	1316	1530	1601	1885	1792	2173
Yunanistan	898	775	942	1334	1675	1350	1775	2115	2366
Meksika	177	173	180	207	209	1744	1890	2414	3070
İtalya	1114	1083	1211	1214	1215	1407	1205	903	693
Ürdün	1237	1022	1184	938	895	627	612	448	844
Bangladeş	501	503	576	748	764	758	779	769	912
Tunus	317	271	361	486	544	488	599	525	531
Dominik Cum.	205	242	225	273	289	301	314	330	347
Filipinler	59	111	163	211	388	360	262	329	315

Kaynak: IMF Balance of Payments Yearbook, çeşitli yıllar

Şekil 2.3: Dünyada 1984-1992 Döneminde En Fazla İşçi Döviz Gelirine Sahip Ülkeler (Yıllık Ortalama – Milyon USD)

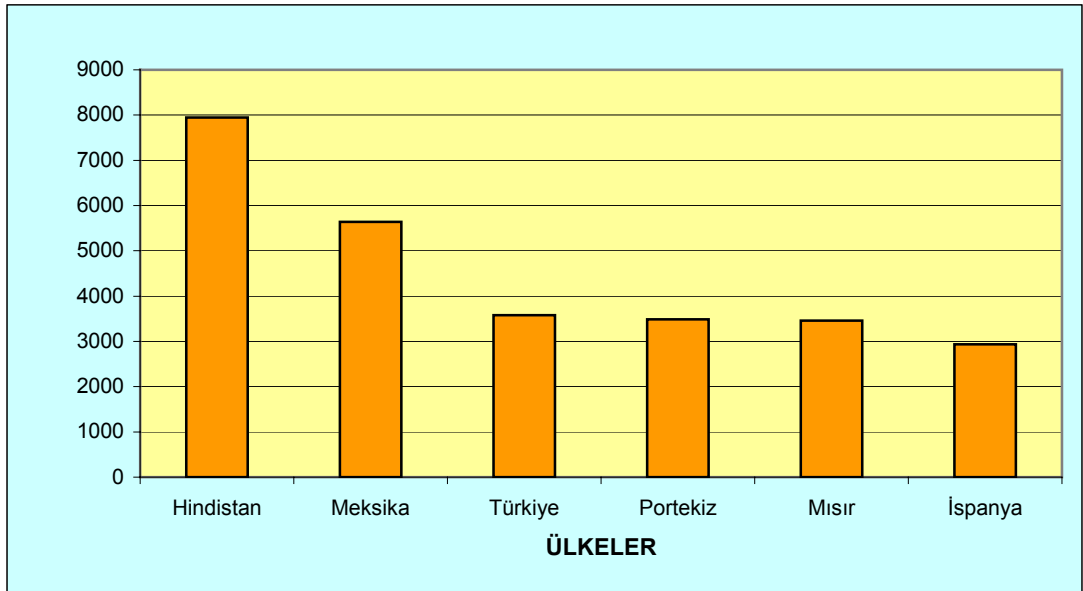
1984 – 1992 dönemi ele alındığında, IMF verilerine göre Yugoslavya yıllık ortalama 4540 milyon USD’lik işçi döviz geliri ile ilk sırada yer almıştır. Bu ülke 1990 yılında 9360 milyon USD’lik girdi ile dönemin en yüksek yıllık

rakamına ulaşmıştır. Aynı dönemde 1993 – 2002 döneminin beşincisi Mısır 3866 milyon USD yıllık ortalama ile ikinci, Portekiz 3384 milyon USD ile üçüncü, 1993 – 2002 döneminin birincisi Hindistan 2590 milyon USD ile

TABLO 2.4. ÇEŞİTLİ ÜLKELERE AİT YILLIK İŞÇİ DÖVİZİ GİRDİLERİ (1993-2002) (MİLYON USD)

YILLAR / ÜLKELER	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Hindistan	3495	5782	6139	8453	10297	9453	11002	8373	8159	8317
Meksika	3332	3475	3673	4224	4865	5627	5910	6573	8895	9814
Türkiye	2919	2627	3327	3542	4197	5356	4529	4560	2786	1936
Portekiz	4179	3669	3793	3738	3231	3199	3320	3179	3340	3224
Mısır	5664	3672	3226	3107	3697	3370	3235	2852	2911	2893
İspanya	1926	2167	2603	2747	2658	2944	3305	3417	3665	3958
Fas	1959	1827	1970	2165	1893	2011	1938	2161	3261	2877
Yunanistan	2360	2576	2982	2894	2816	-	1667	1613	1471	1181
Bangladeş	1007	1151	1202	1345	1526	1600	1797	1958	2094	2848
Pakistan	1473	1781	1743	1307	1738	1172	996	1075	1461	3554
Brezilya	1123	1834	2891	1866	1324	963	1190	1112	1178	1711
Ürdün	1040	1094	1244	1544	1655	1543	1498	1661	1810	1921
El Salvador	790	967	1061	1084	1199	1338	1374	1751	1910	1935
Dominik Cum.	721	757	795	914	1089	1326	1519	1689	1808	1939
Yemen	1039	1059	1081	1135	1169	1202	1223	1288	1295	1294
Tunus	446	629	680	736	685	718	761	796	927	1071
İtalya	588	461	346	337	364	309	340	359	322	296
Filipinler	311	443	432	569	1057	204	102	125	124	192

Kaynak: IMF Balance of Payments Yearbook, çeşitli yıllar

Şekil 2.4: Dünyada 1993-2002 Döneminde En Fazla İşçi Dövizî Girdisine Sahip Ülkeler (Yıllık Ortalama – Milyon USD)

dördüncü sırada yer almış, ülkemiz ise 2341 milyon USD'lik yıllık ortalama ile dünya beşincisi olarak Pakistan'ın (2083 milyon USD) önünde yer almıştır.

1993 - 2002 yılları arasındaki dönemde Hindistan'ın yılda ortalama 7947 milyon USD işçi döviz girdisi ile ilk sırada bulunduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır. Bu dönemde Meksika 5639 milyon USD'lik girdi ile ikinci sırada yer almakta iken, Türkiye ise yıllık ortalama 3578 milyon USD ile dünya sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. Bu rakamlar Türkiye'nin işçi döviz girdisi bakımından dünyada önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Son yirmi yıllık dönem dikkate alındığında ülkemizin elde ettiği işçi döviz gelirleri ile dünya sıralamasında hep üst sıralarda yer aldığı görülmektedir.

Ülkemizin 2003 yılında gerçekleşen işçi dövizleri geliri olan 729 milyon USD'lik rakam dışında, 1978 yılından 2003 yılına değin elde edilen girdinin 1,5 milyar USD'nin altına düşmediği görülmektedir. 2003 yılı verileri de dahil olmak üzere bu yıldan itibaren işçi gelirlerinde görülen ani düşüşün sebeplerinden biri daha önce de belirtildiği gibi Ödemeler Dengesi Tablosu'nda yapılan tasnif değişikliğidir.

TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü'nün 26 Nisan 2004 tarih ve 2004-26 sayılı Basın Duyurusunda, yapılan değişiklik ve yeni uygulama açıklanmıştır. Buna göre 2004 yılı Ocak ayından başlamak üzere ve 2003 yılı verilerini kapsayacak biçimde yeni uygulamada yabancı ziyaretçilerin yaptığı harcamalara ilave olarak anketlerden hesaplanan yurtdışında ikamet eden Türk vatandaşlarının Türkiye'de buldukları süre içerisinde yaptıkları harcamalar yeni ödemeler dengesi metodolojisine göre turizm geliri olarak kabul edilmiştir ve "Turizm Geliri" başlığı altında değerlendirilmiştir. Buna karşın, bankalardan alınan aylık döviz raporları çerçevesinde, yurtdışında ikamet eden Türk vatandaşları tarafından gönderilerek TL'ye dönüştürülen döviz havaleleri ile bu vatandaşlarımızın ülkemizdeki döviz tevdiat hesaplarından (DTH) yaptıkları TL kullanımlar ve Türkiye'de buldukları sürede harcadıkları efektiflerden oluşan "İşçi Gelirleri"nden, DTH'dan yapılan TL kullanımlar ile efektif işlemleri çıkarılmıştır. Bu suretle "İşçi Gelirleri" ile "Turizm Gelirleri" arasında bir sınıflama değişikliği yapılmıştır. Netice itibarıyla

2003 yılında işçi gelirleri Ödemeler Dengesi Tablosu'nda 2321 milyon USD yerine 729 milyon USD olarak yansımış olup, turizm gelirleri 9676 milyon USD'den 13203 milyon USD'ye çıkmıştır.

Sonuç olarak IMF'in derlediği rakamlar incelendiğinde, ülkemizin işçi döviz geliri sıralamasında uzun zamandır üst sıralarda bulunduğunu ve hesaplamalar ne şekilde olursa olsun uzunca bir dönem büyük bir potansiyele sahip olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır.

2.2. Türkiye'de Döviz Mevduatı İle İlgili Çeşitli Gelişmeler

Resmi Gazete'de 03.01.1973 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 17 sayılı Karar'a ilişkin tebliğlerle uygulama alanı bulan (Öztürker, 1989, s. 28) ve 29.12.1983 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Türk Parasının Kıymetini Koruma (TPKK) hakkında 28 sayılı Karar'ın "Türkiye'deki kişilerin, beraberinde döviz bulundurmaları hiçbir kayda tabi değildir. Bu kişiler dilerlerse, sözkonusu dövizleri bankalarda açacakları hesaplarda tutabilirler ve bu hesaplardaki dövizleri, efektif olarak kullanmaları dahil serbestçe tasarruf edebilirler" (Öztürker, 1989, s. 29) hükmü ile "Döviz Tevdiat Hesapları" banka kaynakları arasında yer almaya başlamıştır ve işçi döviz olarak ailelere yapılan havaleler karşılığında Türkiye'deki bankalarda hesap açılabilmesi imkanı doğmuştur.

1970' li yıllara baktığımızda döviz piyasasının bu dönemde çok sıkı denetlendiği ve bu tarihlerde bankalarda açılan hesapların *faizli*, *faizsiz* ve *hisse senedi almaya yönelik* döviz tevdiat hesapları olmak üzere üç başlık altında toplandığı görülmektedir. Bu hesap çeşitlerinden faizsiz olanların kaynağının araştırılmayacağı garanti edilmiştir. Bu hesaplardaki paraların sahiplerine ve sahiplerince gösterilecek yurtdışındaki yerleşik kişilere çek veya efektif satılabilme, kredi veya teminat mektubu verebilme, transfer yapabilme ve Türkiye'deki kişilere, sözkonusu dövizlerin Türk Parası karşılığı için çek düzenleme yetkisi verilmiştir (Öztürker, 1989, s. 25). Maliye Bakanlığının 01.04.1976 tarihinde yürürlüğe giren 162 sayılı Tebliği ile birlikte Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları (KMDTH) uygulamaya konmuştur (Öztürker, 1989, s. 26).

Döviz Tevdiat Hesaplarının 1973 yılında uygulama alanı bulmasının ve 1976 yılında uygulamaya konmasının temelinde iki nedeni olduğu görülmektedir. İlk neden bu yıllarda giderek “liberalleşmeye başlayan bankaların dış ticaret ilişkilerinde bir araç olarak bu hesaplardan yararlandırılması”, ikincisi ise bu yöntemle “döviz girdilerini arttırmaktır” (Öztürker, 1989, s. 18).

Aracılar yardımıyla yurtdışındaki kurum ve kişilerin dövizlerini Türkiye'ye getirerek bir bankada döviz hesabı açmaları, bankanın elde ettiği dövizleri TCMB'ye satıp, karşılığında TL üzerinden kredi açmaları ve kur riskinin de devlet tarafından üstlenilmesi şeklinde işleyen DÇM'ler ile DTH'lar arasındaki fark, DTH açılan yetkili bankanın buna ilişkin dövizleri TCMB'ye devretme zorunluluğunun bulunmaması ve kur garantisinin olmamasıdır (Öztürker, 1989, s. 80). 29.12.1983 tarihinde 18266 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan ve 17 sayılı Karar ve ek kararlarını yürürlükten kaldıran 28 sayılı Kararın ise sermaye hareketlerine serbestlik getirmesinin yanında transfer işlemlerinin ticari bankalarca gerçekleştirilmesini mümkün kılması, 07.07.1984 tarihinde yürürlüğe giren TPKK Hakkında 30 sayılı Karar ile kambiyo rejimindeki liberalleşmenin devam etmesi, döviz ve efektifin Türk Parası'nın yurt içinde gördüğü bütün işleri görmeye başlaması ve vatandaşların döviz taşımasının suç olmaktan çıkması, bankalar nezdinde açılan Döviz Tevdiat Hesaplarının toplam tutarını ve önemini arttırmıştır (Öztürker, 1989, s. 81).

Yurtdışına 1960'lı yılların başlarında çalışma amaçlı olarak göç eden vatandaşlarımız ilk dönemlerde ailelerini yanlarında götürmemeleri sebebiyle kazançlarının önemli bir kısmını aile bakım parası olarak ülkemize göndermişlerdir. Ayrıca bu dönemde Almanya'da çalışan vatandaşlarımız, ülkemize “ailelerinin bakımı” için gönderdikleri meblağların havale makbuzlarını buldukları ülkenin vergi beyannamesine eklemek suretiyle vergi bildiriminde bulunmaktaydılar. Böylelikle havale ettikleri tutar kadar vergi matrahlarından düşülmekteydi. Günümüzde de bakmakla yükümlü olunan kişilere yapılan masraflara ait rakamlar Almanya'da vergi matrahından indirilebilmektedir (Şanti, 2005, s. 46).

Buldukları ÷lkede vergiden muaf olma imkanını sağlaması sebebiyle, bu vatandaşlarımızın yatırım tercihinin T÷rkiye olması mantıklı bir seğenek olarak g÷r÷nmektedir ve vatandaşlarımızın tasarruflarını ÷lkemizde yapmaları bakımından vergi avantajının pozitif bir etkisi s÷z konusudur. Bunun yanında yurtdışına çalışmaya giden vatandaşlarımızın b÷y÷k bir kısmının bulunduğu Almanya'nın faiz gelirlerine ilişkin muafiyet rakamlarının y÷ksek olduğu d÷nemlerde ÷lkemize giren işçi d÷vizi rakamlarının da y÷ksek olduğu g÷zlemlenmektedir.

1993 – 2000 d÷neminde Almanya için faiz geliri muafiyet rakamlarının en ÷st seviyede bulunduğu g÷r÷lmektedir. Almanya'da faiz gelirleri için muafiyet sınırınının 1990 - 1993 d÷neminde 600 DM, 1993 - 2000 d÷neminde 6000 DM, 2000 - 2002 d÷neminde 3.100 DM, 2002 - 2003 d÷neminde 1.550 EUR, 2004 yılından itibaren ise 1.370 EUR olarak uygulanmıştır (evliler için miktarlar iki katıdır). ÷lkemize giren işçi geliri miktarları da Tablo 2.1'den takip edilebileceği ÷zere bu d÷nemde en y÷ksek değerlere ulaşmıştır (şanti, 2005, s. 46).

T÷rkiye'de d÷viz tevdiat hesaplarına tahakkuk eden faizlerden 1988 yılından itibaren stopaj ve fon payı kesintileri yapıldığı (01.01.2004 tarihinden itibaren fon payı kesintisi uygulaması sona ermiştir), daha önce ise bu şekilde kesintilerin yapılmadığı g÷r÷lmektedir. Stopaj kesintisi oranları 01.01.1988 tarihinde % 5, 01.01.1989 tarihinde % 10, 01.01.1997 tarihinde % 12, 01.09.1999 tarihinde % 13, 01.12.1999 tarihinde % 15, 01.01.2001 tarihinde % 16 ve 31.12.2003 tarihinde % 18 olarak belirlenmiştir. Fon payı kesintisi oranlarının ise 01.01.1988 tarihinde % 4, 01.01.1989 tarihinde % 5, 01.01.1993 tarihinde % 7, 01.02.1995 tarihinde ise % 10 olarak belirlendiği g÷r÷lmektedir (şanti, 2005, s. 79). Almanya'da ise banka mevduat faizleri ÷zerinden % 30 (2004 yılından itibaren % 25) oranında gelir vergisi kesintisi yapıldığından dolayı birçok Alman vatandaşı tasarruflarını yurtdışında değerlendirmektedir (şanti, 2005, s. 39).

Yurtdışında yaşamakta olan vatandaşlarımızın çoğunun, tasarruflarını TCMB nezdindeki hesaplara veya T÷rkiye'deki diğer bankalara yatırdıkları veya Devlet Tahvili / Hazine Bonosu olarak değerlendirdikleri bilinmektedir.

Ancak Almanya'da yaşayan vatandaşlarımızın birçoğunun 16.04.1985 tarihinde Türkiye ve Almanya arasında imzalanıp 01.01.1990 tarihinde yürürlüğe koyulan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması'nı yanlış yorumlayarak Türkiye'de kazandıkları faiz gelirlerinin ülkemizde vergilendirildiği ve Almanya'da vergi beyannamelerinde bu gelirlerini beyan etmelerine gerek olmadığı düşüncesiyle bildirimde bulunmamaları, 2000 yılından itibaren büyük sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle varlıkları olmadığı gerekçesiyle Almanya'da sosyal yardım alan vatandaşlarımızın Türkiye'de değerlendirdikleri birikimleri buldukları ülke maliyesinden gizlemiş olmaları sorunun daha da büyümesini beraberinde getirmiştir. Bu kişilerin aldıkları işsizlik paralarını ve sosyal güvenlik yardımlarını iade etmeleri gündeme gelmiştir. Ayrıca 2005 yılında Hollanda'da benzeri vergi soruşturmalarının vergi daireleri tarafından başlatıldığı bilinmektedir.

Almanya'da mali polis tarafından yapılan araştırmaların üzücü ve kırııcı boyutlara vardığı çeşitli basın ve yayın organlarında yer alan haberlerle de gündeme gelmiştir. Almanya'da yaşayan birçok vatandaşımız ihmalleri ve mevzuat hakkında tam bilgi sahibi olmayışları neticesinde vergi kaçakçısı durumuna düşmüştür. 2000 yılından itibaren vatandaşlarımızın evlerinde aramalar yapılmış, maliye tarafından aleyhlerinde davalar açılmış, çeşitli cezalar verilmesi gündeme gelmiştir. Ancak açılan bazı emsal teşkil eden karşı davalar sonucunda vatandaşlarımızın "bilerek ve kasten" vergi suçu işlemedikleri, vergi beyannamelerinde faiz gelirlerini bildirmeyerek "ihmale sebebiyet verdikleri" sonucuna varılmıştır (Durukan, 2002).

Eksik faiz gelir beyanı konusuyla ilgili olarak Alman Hükümeti tarafından cezai muameleden muaf tutulmalarını sağlamak suretiyle vatandaşlarımıza kolaylık sağlayan bazı yasa düzenlemeleri 2004 yılından itibaren geçerli olmak üzere uygulamaya konmuştur. Yapılan düzenlemeler çerçevesinde 1993 - 2002 döneminde vergilendirme konusunda bilgi vermemek, eksik ya da yanlış beyanda bulunmak suretiyle yanlış miktarlarda vergi ödeyenlere bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Belirtilen döneme ait düzeltici beyannameleri 01.12.2003 - 01.01.2005 tarihleri arasında veren mükelleflere

beyanname tarihinden itibaren on gün içinde ve en geç 31.12.2004 tarihine kadar ödeme yapmaları halinde beyan ettikleri gelirlerin % 25'i, 31.12.2004 - 31.03.2005 tarihinde düzeltici beyannameleri vermeleri ve on gün içinde ve en geç 31.03.2005 tarihinde ödeme yapmaları halinde beyan edilen gelirin % 35'i oranında vergi ödemeleri imkanı tanınmıştır. Ancak yasada cezalandırılacağı öngörülen suçun 17.10.2003 tarihinden sonra işlenmiş olması halinde düzeltici beyan vermek suretiyle cezai müeyyideden muaf olunamamaktadır (Şanti, 2005, s. 39).

Almanya'da yaşayan vatandaşlarımızın karşılaştığı vergi sorunlarının ülkemize yatırım amaçlı olarak gelen birikimleri olumsuz olarak etkilediği ve bundan sonraki dönemlerde de negatif etkilerinin olacağı açıktır.

2.2.1. Bankalara Verilen Döviz Pozisyonu Tutma Yetkisi ve Zorunlu Döviz Devirleri

Tanım olarak bir bankanın aktifindeki döviz kalemleri ile pasifindeki döviz kalemlerinin toplamı o bankanın döviz pozisyonunu verir. Döviz pozisyonu tabiri Türkiye'deki kambiyo terminolojisine 1974 yılında girmiştir. Daha geniş tanımıyla "döviz pozisyonu yetkisi" döviz bulundurma ve bu dövizleri kullanma iznidir (Öztürker, 1989, s. 3).

1974 yılından önce bu yetki yalnız TCMB'ye aitti. TPKK hakkında 17 sayılı Karar'ın yürürlükte olduğu dönemde "Ticari ve gayri ticareti her türlü kaynaktan doğan dövizler, mülkiyeti kime ait olursa olsun, Maliye Bakanlığı'na niyaben TCMB'nin emrindedir" şeklinde bir hüküm bulunmaktaydı. Bu hüküm gereğince kişiler kazandıkları dövizleri yanlarında taşıyamazlar, harcayamazlar, evlerinde saklayamazlardı ve dövizlerini TPKK mevzuatının tanıdığı süre içinde yetkili bankalara satmak zorundaydılar. Bankalar ise döviz alım – satım işlemlerini kendilerine tanınmış çok kısıtlı yetki çerçevesi içinde, TCMB namına yapmaktaydılar. Alınan dövizler TCMB'nin gösterdiği hesaba girmekte, sattıkları dövizler ise yine TCMB hesaplarından onun verdiği yetkiye dayanarak transfer edilirdi. Bu şekilde kur farkı kar ve zararı TCMB'ye ait olup, kişiler arbitraj kârı sağlayamazlar, ancak zarar da etmezlerdi. Bu durum 20 Eylül 1974 tarihinde bankalara döviz

pozisyonu tutma yetkisi verilinceye kadar devam etmiştir. Bazı şartlar ve kısıtlamalarla da olsa, bankaların döviz bulundurmalarına, kendi emirlerinde olan hesaplarından döviz almalarına – satmalarına, ortaya çıkan kar ve zararı üstlenmelerine izin verilmiştir (Öztürker, 1989, s. 4). Daha sonraki dönemlerde döviz pozisyonu ile ilgili sınırlamalar azaltılmış, yetkiler genişletilmiş, önce vadesiz, daha sonra da vadeli döviz alışverişlerine imkan tanınmıştır (Öztürker, 1989, s. 4).

Zorunlu döviz devirleri ile ilgili 27.01.1979 tarihli Tebliğ ile ülkenin dış borç servisini veren TCMB'nin ülke ekonomisine giren dövizin bir kısmını resmi rezervler için satın alabilmesi yolu açılmıştır. TCMB'nin çoğu zaman sıkça kullandığı para politikası aracı, zorunlu döviz devir oranı olmuştur. Bu araçla TCMB, ekonomide kazanılan dövizlerin (PTT, özel finans kurumları ve bankalar tarafından) belirlediği belirli bir kur üzerinden kendisine satılmasını sağlamıştır. TCMB bu aracın yardımıyla döviz kurlarını etkileyebilmiş, döviz ihtiyacını karşılamış ve döviz piyasasını kontrol etme imkânına sahip olmuştur.

Ancak, 25.03.1999 tarih, 23650 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 99/2 sayılı Genelge ile bankaların ve yetkili müesseselerin TCMB'ye yapacakları zorunlu döviz devri oranı süreye bağlı kalınsızın "% 0" olarak belirlenmiş bulunmaktadır.

2.3. Ülkemizde 1970'li Yıllarda Açılmaya Başlanan Hesap Çeşitleri ve Bu Dönemde Türkiye'nin İşçi Dövizlerini Bankacılık Sistemine Kazandırma Çabaları

Döviz tevdiat hesapları ülkemizde ilk defa 1970'li yılların başlarında uygulamaya konmuştur ve bu yıllarda artarak liberalleşen bankalar için dış ticaret ilişkilerinde yeni bir araç olarak kullanım imkanı sağlamış, ayrıca yeni bir döviz kaynağı olarak yine aynı dönemde gündeme gelmiştir. Diğer taraftan bu hesapların açılışı bankalara ve dolayısıyla ülkemize olan döviz girdilerini arttırma amacını taşımaktadır. Bu yıllarda Türk bankacılığı dış ticaret ilişkileri ve bu ilişkilere düzenleme getiren mevzuat hükümleri açısından bir serbestleşme süreci içine girmiştir. Liberalleşme akımı ile

1970'li yıllarda özel dış kredilere talep artmış, DÇM hesapları, döviz tevdiat hesapları ve bankalara tanınan döviz pozisyonu bu akım içinde gündeme gelmiştir. Dış kredi kullanımını kolaylaştıran kambiyo rejim değişiklikleri 1970'li yılların başlarında kısa vadeli kredi kullanımı oldukça fazlalaşmış, DÇM'lerin kapsamı genişletilirken DTH'lar da ülkemiz bankacılık sisteminde uygulama alanı bulmuştur.

Döviz tevdiat hesapları 03.01.1973 tarihli Resmi Gazete yayımlanarak yürürlüğe giren TPKK hakkında 17 sayılı Karar'a ilişkin tebliğlerle Türk Bankacılık Sistemi'nde uygulama alanı bulmuştur (Öztürker, 1989, s. 20). Daha sonra 24 Ocak 1980 programı ile başlayan serbest piyasa ekonomisine ve dışa açılmaya yönelik hale gelen ekonomik yapı gündeme gelmiştir. Bu bağlamda döviz rejimine serbesti getiren 29.12.1983 tarihli TPKK hakkında 28 sayılı Karar ve bu karara ilişkin olarak yayımlanan tebliğlerle yeni bir sisteme oturtulmuştur. Daha sonra 28 sayılı Karar 07.07.1984 tarihinde yürürlüğe giren 30 sayılı Kararla, bu karar da konvertibiliteye geçişi getiren 11.08.1989 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 32 sayılı Karar ile yürürlükten kaldırılmıştır (Öztürker, 1989, s. 28).

Günümüzde ise döviz tevdiat hesaplarının genellikle vadesiz ve vadeli olarak açıldığı göze çarpmaktadır. Günümüzde bankaların açabileceği döviz tevdiat hesaplarının esaslarını belirlemede yukarıda belirtilen TPKK hakkında 28 sayılı Karar temel teşkil etmiştir. 29.12.1983 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın 84/1 sayılı Tebliğinin 6. ve 9. maddelerinde "Türkiye'ye her türlü yoldan ve cinsten döviz ithali serbesttir, hiçbir kayda tabi tutulamaz ve menşei araştırılmaz" (Öztürker, 1989, s. 29) ve "Türkiye'deki kişilerin beraberlerinde döviz bulundurmaları hiçbir kayda tabi değildir. Bu kişiler dilerlerse, sözkonusu dövizleri bankalarda açacakları dövizleri, efektif olarak kullanmaları dahil serbestçe tasarruf edebilirler" hükümleri ile bu hükümlere ilişkin olarak düzenlenen TCMB İdare Merkezi Kambiyo Genel Müdürlüğü'nün 21.01.1984 tarih ve 9425 sayılı Genelgesi'nde yer alan "Bankalar Türkiye'de ve yurtdışında yerleşik kişiler adına TCMB tarafından alımı ve satımı yapılan dövizler üzerinden DTH ve Dövize Dönüştürülebilir

Türk Lirası Mevduat Hesabı açabilirler” hükümleri (Öztürker, 1989, s. 29), günümüz DTH sistemin temellerini oluşturmaktadır.

TCMB'nin 9425 sayılı Genelgesi'nde hesaplara uygulanabilecek faiz oranı ve vadenin bankalar ve ilgililerce serbestçe tayin edilebileceği, ortaya çıkan kur farklarının hesabı açan bankalara ve / veya şahıslara ait olacağı ve ayrıca bu hesaplardaki meblağların mevduat munzam karşılıklarına tabi tutulmayacağı belirtilmiştir (Öztürker, 1989, s. 29).

Günümüzde döviz tevdiat hesapları, “müracaat edilen bankaca kabul edildiği takdirde, yurtiçinde ve yurtdışında yerleşik gerçek ve tüzel kişiler adına hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın TCMB tarafından alım satım konusu yapılan konvertibl dövizler cinsinden vadeli veya vadesiz olarak açılabilen tasarruf hesaplarıdır” şeklinde tanımlanabilir (TBB, 2001, s. 1). Döviz tevdiat hesaplarında efektif teslimatı ile hesap açılırsa paranın bankaya yatırıldığı günü takip eden ilk işgünü valör olarak verilmekte olup travellers, eurocheque ve banka çekleri ile açılacak hesaplarda ise valör tarihleri 7-15 gün arasında değişebilmektedir. Muhabirlerden alınan ödeme emirleri ve yurtdışı temsilcilikler vasıtasıyla gelen havalelerde valör tarihleri bankadan bankaya değişiklik göstermektedir (TBB, 2001, s. 3). Döviz tevdiat hesaplarından Türk Lirası veya Döviz (efektif dahil) olmak üzere iki şekilde para çekilebilmektedir. Banka tarafından döviz olarak yapılan ödemelerde hesap sahibi efektif, havale, seyahat çeki, banka çeki vb. ile kendisine veya yazılı talimatında belirtmiş olduğu üçüncü bir kişiye hesabından döviz ödenmesi talebinde bulunabilir. Hesap sahibi ilgili şubeden provizyon alınmak kaydıyla, hesabının bulunduğu bankaya ait farklı bir şubeden de para çekebilmektedir (TBB, 2001, s. 3).

2.3.1. Döviz Çevrilebilir Mevduat Hesapları

Döviz Çevrilebilir Mevduat hesapları (DÇM) ilk defa 1967 yılında ülkemizde uygulamaya konarak, ticari bankalar nezdinde yurt içinde ve yurtdışında yerleşik özel ve tüzel şahıslara, TCMB tarafından kur garantisi verilmek suretiyle döviz olarak hesap açılma imkanı doğmuştur. Uygulamasına 1979 yılında son verilen bu hesap çeşidinin ertelenen geri

ödemeleri 1989 yılına kadar devam etmiştir. Ertelenen 2.2 milyar USD'lik kısım yurtdışında yerleşik tüzel kişilere ait olmakla birlikte, 1979 yılından itibaren yurt içinde ve dışında yerleşik özel kişilere ait olan hesaplar ise vadesi dolduğunda kapatılmıştır (KGM, 1989, s. 1).

Bu tür döviz hesaplarının ülkemizde açılabilmesi için yatırılacak dövizin ülkemize getirilme zorunluluğunun bulunmaması gerekmektedir. TPKK hakkında 17 sayılı Karar'a ilişkin Seri I, 2 sayılı Tebliğ'in 16. maddesini değiştiren Seri VII, 37 sayılı Tebliğ'in 9 Haziran 1967 tarih ve 12617 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla DÇM hesapları uygulamaya konmuştur (KGM, 1989, s. 3). Yeni düzenlemeyle, yurtdışında çalışan işçilerin, serbest meslek sahiplerinin, müstakil iş sahiplerinin, kendilerine Türkiye'den döviz gönderilmek suretiyle yurtdışında görev yapanların ve hariçte yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin TCMB tarafından alımı ve satımı yapılan konvertibl dövizler üzerinden yetkili bankalarda vadeli veya vadesiz DÇM hesapları açmalarına izin verilmiştir. TCMB nezdlerinde DÇM hesabı açılabilmesi için 20 banka ile protokol imzalamıştır (KGM, 1989, s. 4).

Bu tür hesapların uygulamaya konmasındaki temel amaçlar, yurtdışındaki işçilerimizin ülkemize döviz göndermelerini teşvik etmek, dış ticaret açığı nedeniyle ithalatın finansmanını sağlayarak kısa dönemli döviz sıkışıklığını gidermek, döviz rezervlerini arttırmak, yurt içi ve yurtdışı mali piyasaları birbirine bağlamak ve petro-dolarların da katkılarıyla gelişen Avrupa para piyasalarına açılmak olarak göze çarpmaktadır (KGM, 1989, s. 4).

DÇM sisteminde doğrudan doğruya yetkili bankalar nezdinde dövize dayalı hesap açılması şeklinde bir işleyiş söz konusu olmayıp, hesap açan yetkili bankanın dövizini en geç 15 gün içerisinde TCMB'ye devretmesi zorunlu kılınmıştır. Bu hesaplara hesabın açıldığı tarihteki resmi döviz kuru uygulanmakta ve TCMB vade sonundaki kur farklarını hesap açılan bankanın TL hesabına alacak kaydetmekteydi (KGM, 1989, s. 5).

DÇM hesaplarından ödeme yapılırken, yurtdışında yerleşik kişilere açılan hesaplardan hesap sahiplerine döviz olarak ya da döviz transferi şeklinde, Türkiye'deki kişilere ise TL olarak ödeme yapılması, TL üzerinden

çek verilmesi, kredi veya teminat mektubu verilmesi öngörülümüştü (KGM, 1989, s. 5).

İlk zamanlarda fazla ilgi görmeyen DÇM hesaplarına yatırılan döviz miktarı, Avrupa piyasasında uygulanan faiz oranlarının üzerinde faiz verilmeye başlandığında büyük miktarda artış göstermiştir (KGM, 1989, s. 5). Ancak yaşanan petrol krizi ile 1973 yılında petrol fiyatlarının hızla yükselmesinin dünyada enflasyonu arttırıcı bir etkisi olmuştur. Yaşanan kriz, ihracatı sınırlı olan ve üretimi ithalata bağımlı olan ülkemizin o dönemde dış ödemeler bakımından darboğaza girmesine sebep olmuştur (KGM, 1989, s. 7). Önceden işçi dövizleri ve daha sonra kolay sağlanabilen kısa vadeli krediler ile (DÇM hesaplarının zamanla kredi kaynağı durumuna geldiği gözlemlenmiştir) üretimi ve yatırımları sürdürme çabaları, yabancı kredi olanaklarının üst sınırlara dayanmasıyla 1977 yılından itibaren etkisiz kalmış ve dış ödeme yapılamayacak hale gelmiştir. Döviz rezervlerindeki azalma ve kısa vadeli borçlardaki büyük artış ülkemizi 1978 yılına gelindiğinde kısa vadeli borçları orta ve uzun vadeli borçlara dönüştürmeye mecbur etmiştir. Bu çerçevede 1967-1979 yılları arasında devam eden DÇM hesapları, 13 Temmuz 1979 tarihinde imzalanan Banka Kredi Anlaşması ile son bulmuş, hesapların anapara ve faiz ödemeleri 1989 yılına kadar devam etmiştir (KGM, 1989, s. 31).

Erteleme Anlaşması'na göre TCMB vadeleri 1 Ocak 1981'den önce dolan hariçte yerleşik tüzel kişilere ait DÇM hesaplarının geri ödeme yükümlülüğünü yetkili bankalardan alarak üstlenmiş, DÇM alacaklısı yabancı banka tarafından bu erteleme kabul edilmesi ile DÇM kadar bir dövizin TCMB'ye kredi olarak verilmesi şeklinde sistem işletilmiştir. Anlaşma ile DÇM borçlusu olan yetkili Türk bankasının, DÇM karşılığı TL'yi TCMB'ye devretmesi gerekmektedir. Ancak piyasada likidite sıkıntısının yaşanmasını önlemek üzere aynı miktar TCMB tarafından ilgili bankaya mevduat olarak yatırılmıştır (KGM, 1989, s. 28).

2.3.2. Faizsiz Döviz Tevdiat Hesapları

Uzun süre ülkemiz bankacılık sisteminde uygulama alanı bulan faizsiz döviz tevdiat hesapları Resmi Gazete’de 03.01.1973 tarihinde yayımlanan TPKK hakkında 17 sayılı Karar’a ilişkin 105. no.lu Tebliğ’in 16. maddesinin “B” fıkrasında düzenlenmiştir (Öztürker, 1989, s. 20). Bu tür hesaplar o dönemde döviz pozisyonu tutma yetkisine haiz bankaların dışındaki yetkili bankalar nezdinde de açılabilirdi. Bu hesapları açabilecekler, yurtdışında ve Türkiye’de yerleşik gerçek ve tüzel kişiler olarak belirlenmişti (Öztürker, 1989, s. 21). Hesaplar açılırken aranan şart, yatırılacak paraların Türkiye’ye getirilmesi zorunluluğu olmaması idi. Bu hesaplarda para bulunduranlar, genellikle yurtdışındaki işçilerimizden ziyade yabancı elçiliklerden, konsolosluklardan ve ülkemizde iş yapan yabancı firmalardan oluşmakta idi. Mudiler ülkemizde yapacakları harcamalar için getirdikleri dövizleri harcama yapana değin faizsiz döviz tevdiat hesaplarında tutarak kur farklarından korunmayı amaçlamaktaydılar (Öztürker, 1989, s. 22).

2.3.3. Faizli Döviz Tevdiat Hesapları

Döviz pozisyonu uygulaması ile TPKK hakkında 17 sayılı Karar’a ilişkin 20.09.1974 tarihinde yayımlanan Seri I, 4 no. lu Tebliğ ile “faizli döviz tevdiat hesapları” ilk defa bankacılık sistemimize girmiştir. Daha sonraları 06.01.1975 tarih ve 132 sayılı, 19.02.1975 tarih ve 139 sayılı, 08.05.1975 tarih ve 146 sayılı Tebliğler sayesinde başlarda kapsamı dar olan bu sistem yeniden düzenlenmiştir. Bu tür DTH’ların da faizsiz DTH’larla benzerlik taşıdığı tarafları, TCMB’ye devir gerektirmemesi, hazinenin kur garantisine konu teşkil etmemesi ve mevduat munzam karşılığına tabi tutulmaması idi (Öztürker, 1989, s. 24).

Bu tür DTH’lar sadece döviz pozisyonu tutma yetkisi olan bankalarca açılabilirdi ve bu hesaplarda mevcut olan dövizler bankalara tanınan döviz pozisyonu limitlerinin dışında tutulmaktaydı. Ayrıca bankaların verecekleri faiz oranları daha önceden belirlenmiş limitlerin üstüne ancak Maliye Bakanlığı’ndan izin almak koşulu ile çıkartılabilmekteydi (Öztürker, 1989, s. 24).

Bahsi geçen hesaplar yurtdışında ve Türkiye’de yerleşik gerçek ve tüzel kişiler adına, yalnızca Türkiye’ye getirilmesi zorunlu olmayan dövizler karşılığında açılabilmekte, bunun yanında hesap açılacak dövizlerin ise TCMB tarafından alım ve satım yapılan dövizlerden olması zorunluluk teşkil etmekteydi. Hesap açtıracak kişilerin Türkiye’de veya yurtdışında mukim olup olmadığının araştırmasının hesap açılacak bankalarca yapılması gerekli görülmüştü. Dövizler karşılığı açılacak hesaplarda ilgililer, dövizini yurtdışından getirdiklerini pasaport kayıtları ile kanıtlamak durumundaydılar ve yurda giriş tarihinden itibaren hesap açtırmak üzere yetkili bankalara başvurmak zorundaydılar (Öztürker, 1989, s. 25).

2.3.4. Türk Parasına Çevrilebilir Döviz Tevdiat Hesapları

TPKK hakkında 17 sayılı Karar ile bankalarda açılacak DTH’lar ile ilgili olarak getirilen en son uygulama Türk Lirasına çevrilebilir DTH’lardır. Bu hesap çeşidi 19.12.1980 tarihinde yayımlanan Seri I, 6/5 no.lu Tebliğ ile Usul ve Müşterek Hükümler Tebliği’nin 16. maddesine “F” fıkrası ilave edilmek suretiyle hayata geçirilmiştir. Bu sistemin amaçları, kur riskini banka ile döviz kullanana paylaşmak ve vade sonunda yatırılan dövizin Türk Lirası’na çevrilerek ekonominin döviz yükümlülüğünü azaltmak olarak sayılabilir (Öztürker, 1989, s. 26).

Bu hesapları döviz pozisyonu tutan bankalar açabilmekteydi ve bu dövizlerin TCMB’ye devri zorunlu değildi. TPÇDTH yurtdışında çalışan işçiler, serbest meslek sahipleri, müstakil iş sahipleri ile kendilerine Türkiye’de döviz gönderilmek suretiyle yurtdışında daimi ya da geçici görev yapılan kişiler adına açılabilmekteydi. Bu tür hesapların kaynağı araştırılmıyordu ancak efektif olarak yapılan başvurularda ilgilinin yurtdışından geldiğini pasaport kayıtlarıyla ispatlaması gerekmektedir. Bunun yanında pasaportlarında kayıtlı olan ülkeye giriş tarihinden itibaren en geç 3 ay içinde hesabın açılması gerekmektedir. Yine yatırılacak paraların Türkiye’ye getirilmesi zorunlu olmayan ve TCMB tarafından alışı ve satışı yapılan konvertibl dövizler olması gerekmektedir (Öztürker, 1989, s. 27).

TPÇDTH vadeli olarak açılabilirdiydi ve vade sonunda eğer vade uzatılmadıysa günlük cari kurdan kesin alış yapılmaktaydı. Hesapların faizleri TCMB tarafından belirlenmekte ve Resmi Gazete’de ilan edilmektedir. Bu hesap çeşidinde kur garantisi mevcut olmakla beraber kur riski hazine tarafından yklenilmemişti ve bankalara aitti (ztrker, 1989, s. 27).

2.3.5. Hisse Senedi Alımına Yönelik Döviz Tevdiat Hesapları

23.08.1973 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren TPKK hakkında 17 sayılı Karar’a ilişkin 120 sayılı Tebliğ ile hisse senedi satın alımına yönelik döviz tevdiat hesapları uygulama alanı bulmuştur. Bu hesaplar o dönemde yurtdışında yaşayan Türk işçilerinin buldukları ülkelerin bankalarında tasarruf ettikleri dövizlerin ülkemize getirilebilmesini amaçlamaktadır. Bahsi geçen tebliğ ile halka açık anonim ortaklıkların hisse senetlerinin satın alınması amacıyla, yetkili bankalar nezdinde vadesiz döviz tevdiat hesapları açılması olanağı sağlanmıştır (ztrker, 1989, s. 23).

Bu tür hesaplar hisse senedi satış konusu olarak ortaklıklar adına açılmaktaydı ve yurtdışında alışan Türk uyruklu kişiler bu hesaplara döviz gönderdiklerinde adları, döviz cinsi ve tutarları ayrı ayrı kaydolunmaktaydı. Yatırılan dövizlerin mülkiyeti döviz gönderene aitti. Yetkili bankalar bu hesaplara kaydolunan dövizleri TCMB’ye vadesiz olarak depo etmekteydiler ve döviz sahipleri de hesaplarına kaydedilmek üzere TCMB’den belirli bir oranda yıllık faiz almaktaydılar (ztrker, 1989, s. 23).

İlgilinin istemine göre hisse senedinin talep sahibine gönderilmesi veya teslim edilmesinden sonra, yetkili bankalar tarafından hisse senedi bedelinin karşılığı kadar döviz alışı yapılmakta ve ortaklığa ödenmekteydi. Dövizi gönderen talep sahibi hisse senedi almaktan vazgeçtiği veya kendisine hisse senedi satılmadığı durumlarda, mülkiyetinde bulunan döviz tutarı kendisine ya da eř ve çocuklarına ödenmekteydi (ztrker, 1989, s. 23).

Bu tür döviz tevdiat hesaplarının diğer DTH'lardan ayıran en önemli fark, bu hesaplara esas olan dövizlerin yetkili bankalarca TCMB nezdinde vadesiz olarak depo edilmesiydi (Öztürker, 1989, s. 24).

2.3.6. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları

Maliye Bakanlığı'nın 01.04.1976 tarih ve Seri VII, 162 no.lu Tebliği ile Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı (KMDTH) sistemi uygulamaya konmuştur (Öztürker, 1989, s. 26) ve çeşitli değişiklikler geçirerek günümüze değin işlevini sürdürmüştür. Ayrıca 1994 yılında da Süper Döviz Hesabı (SDH) sistemi uygulamaya konmuştur. KMDT hesaplarını bankaların açtığı diğer hesaplardan ayıran en önemli özellik, bu hesapların sadece TCMB nezdinde açılabilmesidir (Öztürker, 1989, s. 26). Bu hesap çeşidi de yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın dövizlerini ülkemize çekebilmek amacıyla hayata geçirilmiştir. KMDTH ve SDH sistemi daha sonraki bölümlerde detaylı olarak incelenecektir.

2.4. Beş Yıllık Kalkınma Planları ve İşçi Dövizleri

Türk vatandaşlarının 1961 yılı itibariyle seyahat etme hürriyetinden anayasal bir hak olarak yararlanmaya başlamasıyla birlikte yurtdışına çalışma amaçlı göçün yoğunlaşması sonucunda gündeme gelen işçi döviz kaynağı ilk ikisinde olmasa da daha sonraki beş yıllık kalkınma planlarında kendisine yer bulmuştur.

İşçi dövizlerinin kullanımı konusu, işgücü ihraç eden ülkelerin iktisadi bakımdan büyümesi ve kalkınması üzerindeki olumlu etkileri açısından önemlidir. Bu sebeple işçi dövizlerinin bölgesel ve sektörel olarak en verimli şekilde kullanılması için uyumlu politikalara gerek duyulmasına rağmen bu ihtiyaç ülkemizde gecikmeli olarak algılanmış, işçi göçünün başladığı ve yoğunlaştığı 1961 – 1973 yılları arasında pek fazla üzerinde durulmamış, Üçüncü BYKP (Beş Yıllık Kalkınma Planı) gündemine kadar konu ciddi bir şekilde ele alınmamıştır. Oysa 1964 – 1972 döneminde ekonomimize toplam 2018,5 milyon USD tutarında işçi dövizleri girmiş olup 75 adet işçi şirketi ve halka açık şirket kurulmuştur (Şahinkaya, 2002, s. 4).

Birinci ve İkinci BYKP’de işçi dövizlerinin ülkemize çekilmesine ilişkin plan ve programlar yerine daha çok işçi dövizlerinin bir kaynak olarak ortaya çıkmasını doğuracak olan işgücü ihracı ile ilgili hedefleri ve önlemleri içermektedir. Birinci BYKP’de (1962-67) nüfus artışını frenleyecek önlemlerle birlikte “işgücü ihracatı” bir hedef olarak kabul edilmiş olup planlamacılar bireysel girişimleri devletin denetimine tabi kılmaya karar vermişlerdir. Avrupa’da konuk işçi (Gastarbeiter) kavramı bu dönemde ortaya çıkmıştır. Birinci BYKP planı çerçevesinde ülkeler arasında rotasyon (dönüşümlülük) prensibine dayanan ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar işçilerin bir yıllığına yurtdışına gidip çalışmasını ve bu sürenin bitiminde ülkemize dönmesini içermesine rağmen uygulama zemini bulamamış, giden işçiler çeşitli sebeplerden dolayı dönüşümlü çalışma yerine gittikleri yerde kalıcı olmuşlardır (Unat, 2002, s. 43). Böylelikle yurtdışında vatandaşlarımız sayıca önemli bir yoğunluğa ulaşmıştır. Türk işçilerinin tasarruf yeteneği ve kazandıkları dövizleri anayurda göndermeleri Birinci BYKP yapıcılarını “artan işgücü ihracatı” nı düzenlemeye yöneltmiştir (Unat, 2002, s. 69).

Üçüncü BYKP’de (1973 – 1977) ise yurtdışındaki çalışanların dövizlerini yurda çekme çabaları bariz bir şekilde görülmektedir. Bu kalkınma planında “Tasarruf Politikası” ve “Milli Tasarrufları Arttırma” başlıkları altında işçi dövizlerinin ülkemizde tasarruf edilebilmesi amaçlanmaktadır.

Yurtdışındaki işçilerin dış ülkelerdeki bankalarda bulunan tasarruflarını yabancı para olarak toplamak amacıyla milli banka sisteminin teşkilatlandırılmasına yönelik çalışmalar Tasarruf Politikası başlığı altında yer almıştır. Ülkemize transfer edilen işçi gelirlerinin tasarruf edilmesi ve bu tasarrufların yeni yatırımlara yöneltilmesi için kamu tarafından gerekli yardımın sağlanmasına ilişkin olarak bahsi geçen gelirlerin dağılık ve ekonomik olmayan yatırımlara yönelme eğiliminin önüne geçilmesi ve konut sektöründeki ortaya çıkan talebin karşılanması gibi kısa dönemde karşılaşılabilecek sorunların çözümüne ağırlık verilmesi öngörülmüştür. Yurtdışındaki işçilerin sosyal nitelikteki konut taleplerinin belli standartlarda çözümü için sosyal nitelikteki toplu konutların teşvikinin, bunlara arsa

tahsisinin, inşaat plan ve standartlarının kontrolünün bir bütün olarak ele alınması planlanmıştır (ÜBYKP, s. 883).

İmkanların sınırlı olması nedeniyle doğrudan doğruya yatırım girişimleri mümkün olmayan hallerde yurtdışındaki işçilerin gelir transferlerinin artan oranda aracı mali kuruluşlar kanalıyla değerlendirilmesinin teşviki düşünülmüştür. İşçilerin tasarrufları karşılığı hisse senedi ve diğer menkul kıymetlerin satılmasına yardımcı olacak kuruluşların faaliyete geçirilmesi amaçlanmıştır (ÜBYKP, s. 883).

Yurtdışındaki Türk işçilerinin ve diğer Türk serbest meslek erbabının tasarruflarının değerlendirilmesi amacıyla, Devlet Yatırım Bankası'nın Hazine adına ve geliri Kamu İktisadi Teşekküllerinin üretken yatırımlarının dış finansmanında kullanılmak üzere, piyasa talebine göre yabancı para karşılığı tahvil ihraç etmesi planlanmıştır (ÜBYKP, s. 883).

Yine Tasarruf Politikası başlığı altında özel kesime ait kuruluşlara ihraç edilen hisse senetlerinin yurtdışındaki Türk vatandaşlarına yabancı para karşılığında satışına ait ayrıcalıkların tespiti ve teşvik düzeninin kurulması amaçlanmıştır (ÜBYKP, s. 883).

Üçüncü BYKP'nin "Milli Tasarrufları Arttırma" kısmında, Plan döneminde yatırım hedeflerine ulaşmak için yurt içi tasarrufların arttırılmasının yanında yurtdışındaki çalışanların tasarruflarının, bankacılık ve sigorta sistemleri ile sermaye piyasasının bir bütün halinde ele alarak yatırımlara dönüştürülmesinden yararlanılması hedeflenmiştir (ÜBYKP, s. 998).

Dördüncü BYKP'de (1979 – 1983) işçi dövizlerini yurda çekme çabalarına "Tasarruf ve Finansman Politikaları", "Çalışma ve Yaşam Düzeyine İlişkin Politikalar" ve "Yaygın Halk Girişimciliği" başlıkları altında yer verilmiştir.

Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın (DESİYAB) sanayinin yurt düzeyinde çok ortaklı şirketler aracılığıyla yaygınlaştırılarak yöreler ve gelir grupları arasındaki dengesizliklerin giderilmesinin yanı sıra yurtdışında

alışan yurttaşlarımızın tasarruflarını yurt içinde değerlendirmede araç olarak kullanılması Tasarruf ve Finansman başlığı altında hedeflenmiştir (DBYKP, s. 261).

Çalışma ve Sosyal Yaşam Düzeyine İlişkin Politikalar başlığı altında ise yurtdişında çalışan işçilerin karşılaştıkları sorunlara etkin çözümler getirmek amacıyla devlet eliyle konut edinmeleri ve tasarrufların devlet güvencesi altındaki şirketlere ortak olmaları sağlanarak değerlendirilmesi yoluyla yurda döviz çekmek ve bu vatandaşlarımıza güven vermek hedeflenmiştir (DBYKP, s. 282).

Yaygın Halk Girişimciliği başlığı altında, Dördüncü BYKP öncesinde ortaya çıkan ve yurtdişında çalışan işçilerin tasarruflarının da katkısıyla boyut değiştiren çok ortaklı halk girişimciliğinin daha verimli ve faydalı olabilmesi için yeni düzenlemeler yapılması ve girişimlerin daha sağlam temeller üzerine oturtulması için yeni politikalar belirlenmiştir (DBYKP, s. 312-313).

Dördüncü BYKP'de ayrıca yurtdişındaki işçilerimizin tasarruflarının değerlendirilmesi ve konut gereksinimlerinin karşılanması amacıyla gecekodu önleme bölgelerinde konut üretiminin özendirilerek yaygınlaştırılması hedef alınmıştır (DBYKP, s. 477).

Beşinci BYKP'de (1985 – 1989) “Görünmeyen Kalemler” başlığı altında yurtdişındaki işçilerimizin birikmiş mali haklarının yurda transferine gayret edilmesi ve işçi dövizlerinin ülkeye girişinin teşvik edilmesi hedeflenmektedir (BEBYKP, s. 31). “Teşvik Politikası” başlığı altında yurtdişında çalışan vatandaşlarımızın yapacakları yatırımlar ile kalkınmada öncelikli yörelerde ve organize sanayi bölgelerinde yapılacak yatırımlara ve ihracata dönük yatırımlara ilave teşviklerin sağlanması hedeflenmektedir (BEBYKP, s. 32). Bu sayılanlara ilaveten BEBYKP'de DESİYAB'ın mali kaynaklarının güçlendirilerek bankanın çok ortaklı işçi şirketlerine gerek proje hazırlama, gerekse işletme yönetiminde teknik ve idari katkıda bulunabilecek bir yapıya kavuşturulması amaçlanmaktadır (BEBYKP, s. 34).

Beşinci BYKP'de ilk iki kalkınma planında olduğu gibi Türkiye'nin bir yandan ülke içinde işsizlikle mücadele ederken, diğer taraftan da yurtdişı

istihdam imkanlarının değerlendirilmesi gündeme gelmiş olup bu durumun devamlılığının zaruri olduğu vurgulanmıştır (BEBYKP, s. 132).

Altıncı BYKP'de (1990 – 1994) “Görünmeyen İşlemler” başlığı altında yurtdışında alışan Türk işçilerinin tasarruflarının yurda transferi için diğer politikaların yanında cazip mali araçların ve yatırım imkanlarının geliştirilmesi hedeflenmiştir (ABYKP, s. 28).

Yedinci BYKP'de (1996 – 2000) yurtdışındaki Türk sermayesinin Türk ekonomisini destekler biçimde değerlendirilmesinin nemliliğinden bahsedilmekte ve yurtdışındaki sermayenin daha verimli olarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır (YBYKP, s. 45 – 48).

Sekizinci BYKP'de (2001 – 2005) ekonomik potansiyelleri yüksek olan yurtdışındaki vatandaşlarımızın ulusal ve uluslararası girişimciliklerinin desteklenmesi, ekonomik birikimlerinin ulusal ekonomiye de destek olacak Şekilde değerlendirilebilmesi ve bu konuda karşılaşabilecekleri istismar ve zararların önlenebilmesi amacıyla etkin bir danışmanlık hizmeti verilmesi, bu alandaki teknik ve hukuki sorunların giderilmesi hedeflenmiştir (SBYKP, s. 114).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞÇİ ŞİRKETLERİ VE KÖY KALKINMA KOOPERATİFLERİ

3.1. İşçi Şirketlerinin Oluşumu, Ortaya Çıkış Sebepleri ve Çeşitli İşçi Şirketi Örnekleri

Yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın çalıştıkları ülkelerde kazandıkları dövizleri ülkemiz ekonomisine kazandırmalarına katkıda bulunan oluşumlardan birisi de “işçi şirketleri” dir. Bu oluşumun sonuçları yatırım sahiplerinin birçoğu açısından pek istenildiği gibi meyve vermemiş olsa da ülkemize olan döviz girişi bakımından önem arz etmektedir.

Günümüzde işçi şirketlerinin tanımı “sermayesinin en az % 25'i yurtdışında çalışan veya çalışmış olan Türk işçilerine ait olan, bir gerçek kişi ortağın payının % 20'den, bir tüzel kişi payının ise (Türkiye Kalkınma Bankası hariç) % 49'dan fazla olmadığı anonim şirket statüsündeki şirketler” şeklinde yapılmaktadır (TKB, 2004).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979 - 1983) yurtdışında istihdam olanaklarının kısıtlı olmasına ve yurda gönderilen işçi dövizlerinde Avrupa'daki ekonomik durgunluk ve artan işsizlik nedeniyle düşüş olmasına rağmen, Avrupa'daki durgunluğun planlı süre içerisinde biteceği umularak işçi dövizlerinde bir artış olacağı belirtilmekteydi. Bu bağlamda bahsi geçen planın ağırlık noktasını işçi dövizleri oluşturmakta iken, aynı zamanda işçi şirketleri kavramı da bu sıralarda geliştirilmiş ve uygulamaya konmuştur (Koray ve Şen, 1993, s. 77).

İşçi şirketleri sistemi, daha önce hiçbir göçmen topluluğunca denenmemiş olması sebebiyle “Türk Modeli” veya “Türk İşçi Şirketleri” olarak da adlandırılmaktadır. Bu akım, bazı örnekler dışında (Türksan) “genel anlamda” ülkemizin belli bir bölgesinden gelen göçmen işçilerin Almanya'da aynı fabrikalarda çalışırken bir araya gelip anonim şirketler kurmalarıyla

ortaya çıkmıştır (Koray ve Şen, 1993, s. 81). Tasarrufların reel sektöre kanalize edilmesi ve bir anlamda ticari hayatın ve üretimin bizzat içinde yer alarak gelir sağlanması şeklindeki yönelim olan işçi şirketleri oluşumu ile (Berki ve Erkan, 2003) pay sahipliği yoluyla çok ortaklı şirketlerin oluşması denenmiştir.

İşçi şirketlerinin kurulmasına ilişkin ilk girişim Köln’de çalıştıkları iş nedeniyle Türk işçileriyle sürekli temas halinde bulunan bir grup Türk aydını olarak niteleyebileceğimiz topluluğun 1964 yılına denk gelen hareketiyle gerçekleştirilmiştir. Bu toplulukta mühendisler (fabrika menejerleri), sosyal hizmetliler ve çevirmenler bulunmaktadır. Bu ilk girişimde bulunan grup, bir süredir yurtdışındaki işçilerin Türkiye’ye dönünce ne yapacakları, gönüllü olarak ya da mecburiyet halinde yurda dönüşlerinde durumlarının ne olacağı sorunu ile ilgilenmekte olan bir gruptur. Çeşitli fikir alışverişleri ve tartışmalar neticesinde Almanya’daki ortaklar kuruluşuna benzeyen sınıai işletmeler kurulması ile Türkiye’ye dönüş yapacak işçilere iş olanağı sağlanması düşüncesi benimsenmiştir. Aynı zamanda bu grubun üyelerinden biri tarafından daha önceleri bir meslek okulunun işsiz mezunları ile birlikte kurmak istediği bir şirket, sermayelerinin yetersiz oluşu nedeniyle başarısızlığa uğramıştır. Yeni girişimin ise Avrupa’daki işçilerin tasarruflarının çok oluşu sayesinde başarılı olacağı umulmuştur (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 19). Bu konuda grup Bonn’daki Türk Büyükelçisine danışarak Ankara’da Maliye Bakanlığı’na başvurmuş ve kendilerine işçi tasarrufları ile desteklenecek sanayi işletmeleri bulmalarını talep etmiştir. Bakanlığın yanıtı ise çeşitli sebeplerden dolayı soğuk olmuştur. Ancak bu arada işçilerin Maliye Bakanlığı’na yolladığı mektubun bir kopyası DPT müsteşarının eline geçmiş ve kendisi bu fikri büyük bir heyecanla karşılamıştır. Kısa bir süre sonra bu müsteşar Bonn Büyükelçiliği’ne atanmış ve eline geçen mektubu yazan işçileri bulup tanışmıştır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 20).

Şirket kurma girişiminde bulunan grup bu süreç içerisinde çalışmalarını belli bir plana göre sürdürmüş, Bonn’a yeni atanan elçinin teşvikleriyle “beyaz yakalılardan” oluşan geçici yönetim kurulu Türksan İşçi Emeği Sanayi ve Ticaret A.Ş.’ye Almanya’daki Türk işçileri arasında ortaklar aramaya başlamıştır. İlk başlarda ortak arayışları Türksan kurucularının

istihdam edilmekte oldukları Köln'deki firmalar (Ford ve Klöcner Humbold Deutz) ile Köln Türk İşçileri Derneği'ndeki işçiler ile sınırlı kalmış, daha sonra arayışlar bu şehri aşmış, çok geçmeden Belçika ve Hollanda'daki Türk işçileri arasında da ortaklar aranmaya başlanmıştır. 1966 yılının ortalarına gelindiğinde Türksan hisseleriyle 2,300 Türk işçisinden 2,300,000 DM toplanmıştır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 20).

Türksan aradığı sermaye desteğini bulabilince Türkiye'deki resmi çevreler işçi şirketleri fikrine karşı daha büyük bir ilgi duymaya başlamıştır. Çeşitli Türk basın organlarında konuya yer verilmiş, mevcut oluşuma sempatiyle yaklaşılarak destek verilmiş, daha sonra ise işçi şirketi temsilcileri bakanlık yetkilileri, Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nin ve çeşitli bankaların temsilcileri ile bir toplantı düzenlemiştir. Daha sonra şirketin Ankara Ticaret siciline kayıt işlemleri tamamlanarak 10 milyon TL olarak bildirilen sermaye ile ilk Türk işçi şirketinin kuruluşu gerçekleşmiş ve yönetim kurulunun yapmış olduğu karar oluşturma gezisinden sonra şirketin öncelikle duvar kağıdı ve okul defteri üretmesine karar verilmesinin ardından, İstanbul'da küçük bir arazi satın alınmıştır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 21).

Türksan firmasının Türk işçi şirketleri tarihi içindeki yerinin önemi, bu şirketin diğer şirketlerin kurulmasına örnek ve önyak olması ile ilgilidir. Türksan'ın kuruluşundan çok kısa bir süre sonra ise tüm Almanya'da çeşitli işçi şirketleri (arbeitnehmergesellschaften) kurulmuştur. Ancak daha sonra kurulan şirketler ile Türksan arasında üstünde durulması gereken farklılıklar bulunmaktadır. Türksan'ın kurucuları Türkiye'nin çeşitli yerlerinden gelen kimselerdir ve ortakların çoğunluğu da öyledir. Türksan'a ortak olan göçmen işçilerin dış ülkedeki çalışma yerleri farklı yerler olan kimselerdir ve ortakların çoğunun Türkiye'deki kentleri, bölgeleri farklılık göstermektedir. Türksan'ın ilk tesis kuruluş yeri olarak alt yapı hizmetleri ve tüketici pazarı bakımından karşılaşılabilecek güçlüklerin en aza indirilmesi amacıyla İstanbul şehri benimsenmiştir. Daha sonra kurulan işletmeler ise daha çok ortaklar çoğunluğunun memleketlerine yakın yerlerde kurulmuştur ve amaç, mevcut altyapı hizmetleri gibi faktörlere bakılmaksızın yer seçimi yapılmıştır. Planlanan yatırım projelerinin yatırımcı işçilere cazip gelmesinin bir nedeni de ortakların bölgelerinde onlar için yeni bir istihdam olanağı yaratmayı

hedeflemiş olmasıdır. Şirkete para yatıran işçilere yurda döndüklerinde, şirketin fabrikalarında işe almada öncelik tanınacağı vaadedilmiştir. Türk işçilerinden birçoğu da bu şirketlerden hisse almaya, veya daha doğrusu hisse senetlerinin nominal değerini ödemeyi taahhüt etmeye, şirketler henüz proje bile kararlaştırmadan ve proje tercihlerine ait fizibilite hesabı dahi yapmadan girişmişlerdir (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 22).

İşçi şirketi tanımına uygun olarak kurulan ikinci şirket ise 1967 yılında kurulan İşbir Holding olup bu şirket plastik ürünler, torba, v.s. üretimi alanında faaliyet göstermekteydi (Koray ve Şen, 1993, s.82). Bu örnekleri diğer şirketler izlemiştir ve 1970 yılında yapılan bir ön envanter araştırması sonucunda, hepsi de Türksan'ın kuruluşuna spontane bir tepki olarak ortaya çıkan 120 adet şirket girişimi tespit edilmiştir. Ancak bu girişimlerden bazılarında belirli bir projeyi realize etmeyi planlamış şirketler kurulmak istenmiş olup, kiminde fiilen işleyen projeler bulunmakta ise de çoğunlukla kurucular resmen şirketin tescilini bile yaptıramamış, belli bir proje bile kararlaştırılmamıştır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 22). Durum böyle iken 1972 yılına gelindiğinde Almanya'da resmi olarak 28,200 hissedara sahip 28 işçi şirketi faaliyet göstermeye başlamıştır. İşçi şirketlerinin sayısı 1973 ve 1975 yılları arasında 56'ya çıkmış, 1978 yılı itibariyle sayıları 183'ü bulmuştur. 1983 yılına gelindiğinde 154,800'ü yurtdışında olmak üzere toplam 345,000 hissedara sahip, toplam yatırım sermayesi 2 milyar Alman Markını bulan 322 adet şirket kurulmuştur (Koray ve Şen, 1993, s. 82).

Almanya'daki Türk işçiler bir yandan kendi ekonomik durumlarını düzeltmeye çalışırken, bir yandan da Türkiye ekonomisine katkıda bulunmayı amaçlıyorlardı. Çalıştıkları batı ülkelerinin insanların yaşam koşullarını hayranlık ve o ölçüde de üzüntü ile izleyen vatandaşlarımız, benzer yaşam koşullarını kendi ülke ve yöresinde gerçekleştirmeye yönelik olarak etrafına toplayabildiği hemşehrileriyle sorunları ve sonuçları ayrıntılı olarak incelemeyi kendi yöresinde fabrika bacalarının tüttüğü şirketleri kurmaya yönelmiştir. Daha iyi yaşam koşullarına kavuşmayı isteyen vatandaşlarımız hem bu olanağı bulamayan hemşehrilerine, hem de yurda kesin dönüş yaptıklarında kendilerine gelir veya çalışma güvencesi verebilecek şirketlerin

kurulmasını istemişlerdir. Bu yüzden herkes öncelikle kendi yöresine yatırım yapmayı istemiştir (Ceylan, 1984, s. 21-22).

Geldikleri bölgenin ekonomik gelişmesine ve sanayileşmesine katkıda bulunma isteği işçi şirketlerinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Çok sayıda göçmen işçinin bu anonim şirketlere ortak olma sebeplerinin başında, ileriki bir tarihte Türkiye'ye geri dönüşte bir işe sahip olmayı istemeleri gelmekteydi. Ayrıca hisse sahipleri hisse başına düşen kâr ile ek bir gelire sahip olmayı amaçlamışlardır (Koray ve Şen, 1993, s. 81). Diğer bir sebep ise yurtdışındaki Türk işçisinin aslında işçi kökenli olmayışıdır ve Türkiye'ye döndüklerinde işçi statüsüne sahip olmak istemeyişleridir. Bu nedenle Avrupa'daki işçi sınıfı arasında çalışan vatandaşlarımız yurda döndüklerinde kendi işini kurmayı ve çalışmayı hayal etmekteydi. Hissedar olma yoluyla bir şirkete sahip olmak ve aynı zamanda bu şirkette çalışmak, yatırımcının istihdam olanaklarını lehine çevirdiği gibi aynı zamanda bu tür ortaklıklar statü probleminin belirsizliğine kollektif bir çözüm olmuştur.

3.2. Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın Kuruluşu

Türkiye'ye özgü şirketleşme heyecan ve olgusunun filizlenmeye başladığı dönem olan 1960'ların ikinci yarısında görülmeye başlanan "çok ortaklı şirket", "halk şirketleri", "hemşehri şirketleri" ya da daha bilinen adıyla "işçi şirketleri", yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın döviz tasarruflarını iktisadi, sosyal ve yurtsever düşüncelerle üretimin hizmetine tahsis etmesine bir ölçüde olanak sağlamıştır. Yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın girişimleriyle kendi tasarrufları, yurt içindeki diğer küçük tasarrufları da uyararak ve desteğini alarak yöresel ölçekli bir yatırım ve sanayileşme heyecanı yaratmıştır. Gelişmiş yörelerle birlikte kalkınmada öncelikli bölgelerde de etkisini gösteren bu akım, bir taraftan dövizin yatırım, sanayileşme ve dolayısıyla iktisadi kalkınmaya aktarılmasını sağlarken, diğer taraftan küçük tasarrufların sınai mülkiyete ortaklığı ve iktisadi refahın halka yayılması olgusunu da filizlendirmiştir. Bu dönemde yeni fonlar yaratılmasında ve bu kaynakları yatırımlara kanalize edecek finansal aracı kurumların oluşturulmasında işçi dövizlerine ulusal tasarrufların arttırılmasında merkezi bir rol yüklenme çabaları sonucunda 1973 yılında "İşçi

Yatırım Bankası” kurulması faaliyetleri hız kazanmıştır (Şahinkaya, 2002, s. 4-5).

İşçi Yatırım Bankası Kurulması İle İlgili Yetki Kanunu Tasarısı'nın (1973) gerekçesinde işçi tasarruflarını bir yatırım kaynağı olarak değerlendirecek yeterli hizmet ağının oluşturulmamış olması nedeniyle yurtdışında çalışan işçilerin şirketleşme ve tasarruflarını yatırımlara yöneltme çabalarının sınırlı ve dağınık kalmasına, hatalı kararlarla girişilen bazı teşebbüslerin ise beklenen sonuçları vermemesine değinilmiştir (Şahinkaya, 2002, s. 5). Başlangıçta altı madde olan tasarıda yer alan “işçi tasarrufları” ibaresi “halkımızın ve yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın tasarrufları” olarak, “İşçi Yatırım Bankası” ise “Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası” (DESİYAB) olarak değiştirilmiştir. Ayrıca tasarıda yapılan bir diğer değişiklik, amacı düzenleyen maddede tasarruflar konusunda “milli kalkınma hedeflerine uygun ve yurt sathına yaygın teşebbüslere, özellikle sınai yatırımlara yönelmek” hükmü ilave edilmiştir (Şahinkaya, 2002, s. 6).

DESİYAB A.Ş. 11.11.1975 tarihinde 13 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. Anılan KHK'nin 3. maddesine göre “Banka'nın amacı, Türkiye'nin süratle ve yurt sathına yaygın sanayileşmesidir. Bu maksatla yurt içinde, bilhassa yurtdışında çalışmış ve çalışanların tasarruflarını ekonomik bir güç halinde birleştirerek kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde değerlendirmek, kalkınma planlarının genel ilkelerine uygun ve yurt sathına yaygın teşebbüslere, özellikle sınai yatırımlara yönelmektir” (Şahinkaya, 2002, s. 8). Tümosan, Taksan ve Temsan'ın 13.11.1975, TESTAŞ'ın 07.12.1975 tarihinde kurulması ile DESİYAB'ın 11.11.1975 tarihinde kurulması oldukça iyi tasarlanmış bir rastlantı olarak değerlendirilmektedir. Öyle ki üç “SAN” in kuruluşu Banka'nın kuruluşundan yalnızca iki gün sonra gerçekleşmiştir ve bunların kurucu ortakları arasında DESİYAB'da bulunmaktadır. DPT'nin verilerine göre DESİYAB'ın Tümosan'daki payı (1976) % 41, Taksan'da % 41, Temsan'da (1977) % 41, Testaş'da (1976) % 23, Gerkonsan'da da (1976) % 40 gibi yüksek sayılabilecek oranlardı. Böylece DESİYAB aynı zamanda “ağır sanayinin bankası” görevini de yüklenmiştir (Şahinkaya, 2002, s. 9).

Sermaye gerekleri yüksek, olgunlaşma süreleri uzun ve bazı durumlarda kârlılıkları düşük, ülke ölçeğinde üretim yapması beklenen “sanayi birimleri” ile ilgileri yerel düzeyi aşmamış ve kısa dönemde çok getiri bekleyen küçük tasarrufların yöneleceği “küçük imalat birimleri”, toplumsal mülkiyet ile küçük mülkiyet sahipliği arasındaki bağdaşmazlık mevcutken, DESİYAB’ın bu iki farklı yapıdaki görev alanlarında faaliyet göstermesi de bir yanığı olarak değerlendirilmektedir. DESİYAB’ın kuruluşunun ardından kurulan “SAN”lı kuruluşlar modeli de DESİYAB’dan esinlenmiş ve bu kuruluşlardaki Banka payının sonradan yurtdışındaki çalışanlara ve diğer tasarruf sahiplerine satılması öngörülmüştü. Ancak 1978’den sonra “SAN” lı kuruluşlar anonim şirket statüsünde birer Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) haline aşamalı olarak dönüştürülerek DESİYAB, “SAN” lı kuruluşlarla iştirak ilişkisini sürdürme yanında esas olarak işçi şirketlerinin ve çok ortaklı şirketlerin bankası olma çizgisine yönelmiştir (Şahinkaya, 2002, s. 9).

Fiili örgütlenme dönemi olan 1976 yılı itibariyle 54 adet işçi şirketi olmak kaydıyla kısa zamanda çeşitli ciddi sorunları bulunan 201 adet şirketle karşı karşıya olan DESİYAB’ın 13 sayılı KHK’nin belirlediği hizmet alanlarında sistematik olarak müdahale yetkisinin bulunmayışı ve Banka’nın kurulması ve çalışmaya başlamasının şirketleşme olgusu ivmesine göre oldukça gecikmiş olması gibi nedenler “işçi şirketleri ve çok ortaklı şirketler başarısız olmuştur” genellemesini desteklemiştir. DESİYAB, kuruluşundan 1983 yılına kadar geçen sürede 13 sayılı KHK’nin çizdiği sınırlar çerçevesinde kurumsallaşma çabaları ile birlikte faaliyetlerine devam etmiştir (Şahinkaya, 2002, s. 10).

3.3. DESİYAB’da Değişim: Türkiye Kalkınma Bankası

DESİYAB’ın amacı, faaliyetleri ve kapsamı Bakanlar Kurulu’na yetki veren 17.06.1982 tarihli ve 2680 sayılı Kanun’a dayanarak 04.11.1983 tarih ve 165 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yeniden düzenlenmiştir. 165 sayılı KHK’ye göre bu defa Banka’nın amacı “Türkiye’nin süratli ve yurt sathına yaygın sanayileşmesine ve sanayide mülkiyetin geniş halk kitlelerine yayılmasına katkıda bulunmak ve bu amaçla halkımızın ve yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın tasarruflarını:

- Ekonomik bir güç halinde birleştirek kârlılık ve verimlilik anlayışı içerisinde değerlendirmek,
- Kalkınma planlarının temel ilkelerine uygun teşebbüslere, özellikle sınai yatırımlara yönelmek,
- Sermaye piyasasının gelişimine yardımcı olmaktır.

165 sayılı KHK'nın getirdiği yeni düzenlemeler çerçevesinde kalkınma plan ve programlarında tarif edilen halka açık şirketler, banka iş programında tanımlanan işçi şirketleri ile ulusal ve uluslararası kuruluşlarla mutabık kalınan tanımlara uygun çok ortaklı şirketler tarafından girişilen yatırım teşebbüslerine ilişkin olarak şu faaliyetlerde bulunabilir:

- Kalkınma ve yatırım bankacılığı işlemlerini yapar,
- Kısa, orta, uzun vadeli ve kâr ortaklığı esaslı Türk Lirası veya döviz olarak yatırım ve işletme kredisi açabilir. Yerli ve yabancı finansman kurumlarına gerekli teminatın alınması karşılığında garanti verebilir ve aracı olabilir,
- Kurulmuş şirketlere iştirak edebilir ve yeni şirketler kurabilir,
- Her türlü menkul kıymetleri satın alabilir ve satabilir,
- Araştırma, proje geliştirme ve eğitim çalışmaları yapabilir veya yaptırabilir, teknik yardım verebilir ve bunların rantabl çalışmalarını sağlayıcı önlemleri alır,
- İthalat, ihracat ve görünmeyen muameleler gibi her türlü kambiyo işlemlerini yapmaya ve döviz pozisyonu tutmaya yetkilidir,
- Sigorta acentalığı yapabilir,
- Gerekli izinleri almak kaydıyla yurt içinde ve dışında şube ve temsilcilikler açabilir,
- Açılan krediler karşılığında gayrimenkul ipoteği de dahil olmak üzere her türlü teminatı alabilir,
- Amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olacak her türlü iş ve işlemleri yapabilir.

13 sayılı KHK'nın bankanın amaçlarını düzenleyen maddesinde, 165 sayılı KHK'nın aynı maddesinden farklı olarak "sermaye piyasasının gelişimine yardımcı olmak" hükmünün bulunmayışı dikkati çekmektedir.

Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası'nın (DESİYAB A.Ş.) ünvanı 165 sayılı KHK'nın bazı maddelerinin 22.06.1988 tarihli 329 sayılı KHK ile değişikliğe uğramasıyla Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. (TKB A.Ş.) olarak değiştirilmiştir. Ayrıca 165 sayılı KHK'daki "kalkınma planlarının temel ilkelerine ve uygun teşebbüslere ve özellikle sınıai yatırımlara..." ibaresinin ikinci kısmı olan "özellikle sınıai yatırımlara yönelmek" kısmı çıkarılmış ve bankanın ihtisas alanı sanayi dışına da kayarak genişletilmiştir. Bununla birlikte bankanın hizmet götürme çabası içinde olduğu işçi şirketleri, çok ortaklı ve halka açık şirketler yerine "anonim şirket statüsündeki teşebbüsler" ibaresi kullanılarak müşteri portföyündeki genişleme 329 sayılı KHK ile gerçekleştirilmiştir. Bankanın amaç ve faaliyetlerini düzenleyen maddeye de "yurtiçi ve yurtdışı finans kurumlarıyla işbirliği yapabilir, bunların katıldığı ulusal ve uluslararası kuruluşlara üye olabilir" hükmü ilave edilerek uluslararası mali piyasalara entegre olma trendine uyum sağlama amaçlanmıştır (Şahinkaya, 2002, s. 13).

Daha sonra 20.01.1989 tarih ve 89/T-2 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararıyla T.C. Turizm Bankası A.Ş. bütün aktif ve pasifleriyle birlikte TKB'ye devredilmiştir. 12.02.1990 tarihine gelindiğinde ise bankanın görev ve amacı 401 sayılı KHK ile yeniden düzenlenirken sermayesi de yükseltilerek 10 trilyon Türk Lirası'na ulaşmıştır. Anılan KHK'ye göre bankanın amacı "Türkiye'nin kalkınması için, anonim şirket statüsündeki teşebbüslere kârlılık ve verimlilik anlayışı içinde kredi vermek, iştirak etmek suretiyle finansman ve işletme desteği sağlamak, yurtiçi ve yurtdışı tasarrufları kalkınmaya dönük yatırımlara yöneltmek, sermaye piyasasının gelişmesine katkıda bulunmak, yurtiçi ve yurtdışı ve uluslararası ortak yatırımları finanse etmek ve her türlü kalkınma ve yatırım bankacılığı işlevlerini yapmaktır" şeklinde yeniden belirlenmiştir (Şahinkaya, 2002, s. 14).

Görüldüğü üzere 1975 yılından beri önemli değişiklikler yaşayan bankanın ilk zamanlardakine oranla işçi şirketlerinin üzerindeki faaliyet yoğunluğu gün geçtikçe genişleyerek başka alanlara doğru yönelmiştir.

Banka günümüzde halen Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. ünvanıyla görev ve faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedir.

3.4. TKB'nin İşçi Şirketlerine Kullandırdığı Fonlar

Türk İşçi Şirketlerinin Teşviki ve Rehabilitasyonu Programı (TİŞTRP) çerçevesinde TKB işçi şirketlerinin yararlanması için çeşitli fonlar sunmaktadır. Bu fonların kullanım amacı doğrultusunda faiz oranları da değişiklik göstermektedir. Tahsis edilen fonlardan kullandırılan kredilerin faizleri TCMB aylık kısa vadeli reeskont iskonto faiz oranı referans alınarak hesaplanmaktadır. Vadeler ise ilk yıllarda geri ödemesiz olabilmektedir (ör: Tablo 3.1'de 2/5 oranı ilk iki yılı geri ödemesiz beş yıllık krediyi temsil etmektedir) (TKB, 2004).

Türk ve Alman Hükümetleri arasında yapılan 1972 tarihli İntibak Anlaşması çerçevesinde Kredi Özel Fonu (KÖF) Türkiye ve Almanya tarafından ortaklaşa oluşturulmuştur. KÖF, DESİYAB tarafından Türk İşçi Şirketleri'nin Türkiye'nin beş yıllık programları ve yıllık planları çerçevesinde desteklenmesi, bu şirketlerin özellikle rehabilitasyonun sağlanması, teşvik edilmesi ve ayrıca danışmanlık, eğitim hizmetleri sunma amaçları için oluşturulmuştur (TKB, 2004).

TCMB ve Deutsche Ausgleichbank arasında yapılan anlaşma sonucunda yıllar itibariyle katkılar yapılarak TKB nezdinde "Kredi Özel Fonu II" (KÖF-II) oluşturulmuştur. Bu fondan TKB tarafından 1985 yılında oluşturulan Türk İşçi Şirketleri Envanter Listesi'nde bulunan ve halen işçi şirketi statüsünü devam ettiren işçi şirketlerinin yatırım ve işletme sermayesi ihtiyaçları karşılanmaktadır.

Kredi Özel Fonu II'ye bağlı olarak, TİŞTRP kapsamında KÖF-II'den kredilendirilebilen mevcut işçi şirketlerindeki çevre koruma tedbirlerini, düşük faizli kredilerle teşvik etmeyi amaçlayan "Çevre Koruma Fonu II" (ÇKF-II) oluşturulmuştur. Bu fondan işçi şirketlerinin çevre koruma ile ilgili yatırımları finanse edilmektedir.

Danışmanlık ve Eğitim Fonu I (DEF-I) ise TİŞTRP çerçevesinde Türk İşçi Şirketleri Envanter Listesi'nde bulunan işçi şirketlerinin teknik, ekonomik,

mali ve idari konularda karşılaştığı sorunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla danışmanlık, denetim ve eğitim harcamalarının finansmanında kullanılan fondur.

TABLO 3.1. TKB’NİN İŞÇİ ŞİRKETLERİNE KULLANDIRDIĞI FONLAR

KREDİNİN KAYNAĞI	TÜRÜ	FAİZ ORANI	VADESİ
<u>KÖF-II :</u> Fonun faiz oranı: TCMB Kısa Vadeli Reeskont İskonto Faiz Oranı'na göre; Rehabilitasyon Kredileri için 15 puan, diğer işçi şirketleri için ise 10 puan, eksiği olarak uygulanmaktadır	YATIRIM İŞLETME	% 23 % 28	2/5 1/3
	REHABİLİTASYON NORMAL		
<u>ÇKF-II :</u> TCMB Reeskont İskonto Faiz Oranı - % 20 puan	YATIRIM	% 18	Maksimum 5/15

Kaynak: Türkiye Kalkınma Bankası, 2004, s. 3.

3.5. İşçi Şirketlerinin Karşılaştığı Sorunlar ve Mevcut Durum

Ülkemizin daha az gelişmiş bölgelerinde, altyapı gereksiniminin karşılanamadığı yörelerde yapılan işçi şirketi yatırımlarıyla yurtdışında çalışan işçilerimiz ekonomi ötesinde sosyal, kültürel kalkınmada öncülük etmek gibi bir özveriyi de göze almışlardır. Ancak bütün bunlara karşın istenilen düzeyde gelişme sağlanamaması, ortakları ve yöneticileri bir süre sonra bezginlik ve karamsarlık noktasına getirmiştir. Birçok konuda olduğu gibi işçi şirketleri konusunda da uygulanan modellerin değişkenleri tam olarak alınıp uygulanamamıştır. Bu kuruluşlar başlangıçta ciddi biçimde organize olamamışlar, kendi hallerine bırakılmışlardır. Zamanla tamamlanamayan yatırımların finansman gereksinimleri çeşitli sebeplerle (enflasyon, devaluasyon, kur farkları, yüksek faiz oranları, v.b.) erişilemeyecek düzeylere ulaşmıştır. Bu yatırımların döviz kazandırması beklenirken döviz harcama alanları olarak gelişmişlerdir. Temel sanayi alanları yerine basit teknoloji tüketim maddelerinin (gıda, içki, giyim, dokuma, yapı gereçleri, metal ve ağaç eşya) üretimine ağırlık verilmiştir. En önemlisi bu şirketleri yönetecek

kimselerin yetiştirilmesi konusunda ciddi bir planlamaya ihtiyaç duyulmamıştır. Sorunlar ciddi boyutlara ulaştınca ise geç kalınmış önlemler de yeterince etkili olamamıştır (Pınar, 1981, s. 164). Sorunları temel gruplara ayırmak gerekirse üç ana başlık olarak yönetim, sermaye ve finansman konuları sıralanabilir (Hazar, 1981, s.165). Sayılan üç ana başlığın dışında bürokratik engeller, fizibiliteli proje oluşturulması, proje seçimi, kuruluş yerinin belirlenmesi, yatırım malları ithalatında ve hammadde sağlanması aşamasındaki güçlükler, enerji ve ulaştırma konularındaki sıkıntılar ve faiz giderlerinin yüksekliği diğer bazı önemli sorun başlıkları olarak sıralanabilir (Hazar, 1981, s.167). İşçi şirketleri bu sorunlarla gerek planlama ve yatırım, gerekse işletme aşamalarında sıkça karşılaşmışlardır (Öner, 1981, s. 172). Ayrıca işçi şirketlerinin beraberce sorunlarını çözmek için organize olamayışları, ne yaptıklarını ve kimden ne isteyeceklerini bilemeyişleri de başarılarını önemli ölçüde azaltmıştır (Çakmaklı, 1981, s. 183). Büyük şirketlerle aynı sektörlerde rekabet etme, hatta bazen bu şirketlerin kontrolüne geçme, DESİYAB'ın kaynaklarının sınırlı olması, işçi şirketleri için ayrılan fonlara tek bir kurum yerine farklı kurumların sahip olması sonucu etkinliklerinin azalması da başarıyı negatif yönde etkileyen faktörler olarak sayılabilir. Alınan teşvik belgesinde öngörülen krediyi verecek muhatap bir banka bulunamaması sıkıntı yaratmıştır. Banka bulunsa bile kredinin verilmesi çeşitli sebeplerden dolayı geç olmuş, kredi bulunsa bile bankalarca istenen teminatı vermede yaşanan güçlüklerle sıkça karşılaşmıştır (Hamitoğulları, 1981, s. 79). Kredi verecek bankaların aynı sektörde üretim yapan firmalarla bağlantılarının bulunabilmesi gecikmelere ve aynı zamanda teminat miktarına ve faiz oranlarına etki etmiştir.

İşçi şirketlerinin başlangıç sermayesinin toplanmasında kuruluşa ortak olacağı beklenen potansiyel ortaklara yapılacak işin veya işlerin maliyeti tam olarak anlatılmamış, hatta bazı durumlarda kasıtlı olarak düşük gösterilmiştir. Bunun sebebi yatırım tutarının yüksek gösterilmesi durumunda kimsenin ortak olmayı istemeyeceği düşüncesidir. Ancak başta maliyetin düşük gösterilip ileride yatırımcıların nasıl olsa vazgeçmek istemeyecekleri fikrinden yola çıkılmıştır. İşin olumlu yönleri üzerinde durulmuş, gelecek “tozpembe” gösterilmiştir. Düşük sermaye ile kuruluş, yatırımın tamamlanmasının

gereğinden fazla uzaması nedeniyle, fizibilite raporunun yeniden düzenlenmesinin sonrasında pazara yeni yatırımlar yapan firmaların girmesi yüzünden rapordan farklı ve aleyhte sonuçlarla karşılaşmıştır. Böylelikle yatırım kararlarının tümüyle değiştiği görülmüş, hatta yatırım konusunun değişmesi gibi olumsuz sonuçlarla da karşılaşmıştır (Pınar, 1981, s. 155).

Hammadde ve tüketim merkezlerinden uzak oluşun doğurduğu ulaşım sorunları, ticari ve endüstriyel ilişkilerin sağlanmasında karşılaşılan zorluklar kapasite kullanımını ve maliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir (Pınar, 1981, s. 156). İşçi şirketlerinde genelde profesyonel yöneticiler yerine yakından tanınan kişilerin yönetici olarak seçilmesi eğilimi sıkça gözlenmiştir. Yurda döndüklerinde iş olanağı sağlaması düşünülen yatırımlar ile ilgili yapılan bir çalışmaya göre her on ortaktan birine ya da ikisine bu imkanın sağlanabildiği ortaya çıkmıştır.

İşçi şirketlerinde özdenetim sorunlarının da ortaya çıktığı görülmektedir. Anonim şirketlerde özdenetimin işletildiği tek olanak, denetçilerin işlevleri dışında genel kurullardır. Yurtdışında çalışan vatandaşların genel kurullara katılmaları olanaksız bulunduğundan özdenetim de o ölçüde aksamaktadır. Vekâleten yürütülen temsilcilik sistemi de genelde olduğu gibi belli kişilerin toplantılara egemen olmasını sağlamaktadır ve anonim şirketlerin demokratik yönetim biçiminin veya özünün temelde kaybolduğu düşünülebilir.

İşçi şirketlerine döviz getiren bir kaynak gözüyle bakılırken bu dövizlerle kurulan işçi şirketlerinin kendi haline terkedildikleri, ancak uzun bir süre sonra DESİYAB'ın sorunlara belirli ölçüde çözüm yolları aradığı açıktır. Bu sebeplerden dolayı ilk başlarda şevkle ve heyecanla oluşmaya başlayan işçi şirketleri akımının hızı giderek kesilmiştir. Bunda da kurulan şirketlerin birçoğunun üretime geçememesi sonucunda konuya duygusal bakan ortaklar daha sonra şirketlerin temettü dağıtmadıklarını görerek, bazen duygusal davranarak, bazen de bilerek şirketin daha sonraki hayatıyla ilgilerini keser duruma gelmişlerdir (Pınar, 1981, s. 161).

İşçi şirketleri ile ilgili olarak 1985 yılında oluşturulan "Türk İşçi Şirketleri Envanter Listesi" ile 229 adet işçi şirketinin faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.

Bu listenin güncellenmesi amacıyla en son 2000 yılında bir çalışma yapılmıştır. Çalışmaya göre Türk İşçi Şirketleri Envanter Listesi'nde yer alan 229 adet işçi şirketinden 42 adet şirketin işçi şirketi statüsünde üretim faaliyetini devam ettirdiği, 106 adet şirketin işçi şirketi statüsünü kaybettiği, 63 adet şirketin tasfiye edildiği, 18 adet şirketin kapalı olduğu tespit edilmiştir (TKB, 2004, s. 3).

Revize çalışmalarının ışığı doğrultusunda işçi şirketleri hareketi ile arzulanan sonuçlara tam olarak ulaşılamadığı görülmekle beraber yine de ülkemize olan döviz girişi bakımından işçi şirketleri oluşumunun ülkemiz geçmişinde önemli bir yeri olduğu açıktır.

İşçi şirketlerinin karşılaştığı yapısal problemlere rağmen TKB tarafından uygulanan TİŞTRP kapsamında zor durumda olan şirketlerden bir kısmı rehabilitasyon programı kapsamında gerek finansman desteği, gerekse iştirak yoluyla yönetim desteği sağlanarak verimlilik ve kârlılık prensiplerine dayanmak suretiyle ekonomiye kazandırılarak hisse senetleri İMKB'de halka arz edilmiştir. Bu şirketlere örnek olarak günümüzde faaliyet göstermekte olan Denizli Cam A.Ş., Gentaş A.Ş., Van Et A.Ş., Köytaş A.Ş., Sökse A.Ş., Uşak Seramik A.Ş. gösterilebilir (TKB, 2004, s. 4).

3.6. Köy Kalkınma Kooperatifleri

Kooperatifcilik girişimleri Türkiye'de uzun bir geçmişe sahiptir ve hatta ilk girişimler Cumhuriyet öncesine dek uzanmaktadır. 1960'lardan önceki dönemlerde kırsal bölgedeki vatandaşlara hizmet için kredi ve pazarlama kooperatifleri kurulmasını öngören çeşitli yasalar çıkarılmıştır. Değişik tarzlarda kurulan bu kooperatifler önemli sayılabilecek gelişme göstermişlerdir. Devlete kooperatifleri destekleme görevi ise 1961 yılında kabul edilen yeni Anayasa'nın 51. maddesi ile verilmiştir. Anılan maddeye göre kooperatifler, özel girişimin yetersiz kaldığı anlaşılan yerlerdeki topluluk girişimi olarak tanımlanmışlardır. Bu sebeple kırsal alanların gelişmesi için kooperatifler Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1963 – 1967) yer almışlardır. Daha önceleri devletçe kurulan ve düzenlenen kooperatiflerin tersine, küçük çiftçilerin kooperatifler kurması teşvik edilmeye başlanmıştır. Devlet de kendi işlevlerini, kooperatifçilik hareketinin hızlı gelişmesi için

uygun koşulları hazırlamakla sınırlamıştır. Kooperatifçilik hareketinin planlı bir hareket sayılmasının nedeni, çeşitli hedef bölgelerin saptanması, buradaki devlet görevlilerinden çabalarını bu amaçla birleştirmelerinin istenmesidir. Hedef bölgeler ise gelişmemiş illerden seçilmiştir (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 35).

25 Aralık 1963 tarihli, 6 / 3349 sayılı kararname ile ayrı bir Köy İşleri Bakanlığı kurulmuştur. Bu bakanlığın ilk icraatı mevcut köy kooperatiflerinin bir envanterini yapmak olmuştur. Kuruluşunu tamamlayan 150 girişim ile birlikte toplam sayının 158 olduğu tespit edilmiştir. Bakanlık aktif 50 kooperatiften 12 tanesinin dokuz farklı şehire dağılmış bulunduğu bir grup ile bir pilot proje oluşturulmuş, bu proje için DPT uzmanlarınca fizibilite hesapları yapılmıştır. Ayrıca bir de seri proje hazırlanmıştır. Buradaki on iki köy kooperatifinin her birinin kendi projesi ile civar yöreler için bir gelişme merkezi olması, belirli bir alanda kırsal gelişmeye katkıda bulunmasıdır. Uzun vadede yörelere ait diğer yapısal sorunlar da ele alınarak kapsamlı bir kırsal gelişmenin gerçekleştirilmesi bu şekilde hedeflenmiştir (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 36).

3.7. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Oluşumu ve İşgücü Göçü

Kendileri için köy kalkınma kooperatifleri programı düzenlenmesine ve projeler oluşturulmasına rağmen köylüler grubu genelde planlanan projeler için gerekli fonları toplayabilecek yeterli kaynağa sahip değillerdi. Köy İşleri Bakanlığı yardımlarla ve kredilerle sermayenin belli bir bölümünü karşılamakta, fakat belli bir bölümünün de üyelerce karşılanması gerekmektedir. Bu bağlamda uluslararası işgücü göçü ile köy kalkınma kooperatifleri aracılığıyla işgücü göçü ve kırsal bölgelerin kalkınması arasında bir bağlantı kurma fikri ortaya çıkmış, böylelikle ülkeye de yeni bir döviz sağlama kaynağı yaratılmaya çalışılmıştır.

1965 yılında Avrupa'daki Türk işçilerinin önemli bir tasarruf birikimi olduğu anlaşılmış, 1964 ve 1965 yılları verilerine göre dış ülkelere giren işçi döviz miktarı yedi kata yakın artış göstermiştir. Bu sırada yurtdışından Türk işçilerine olan talep artmakta ise de yurtdışında çalışmak isteyen vatandaşların sayısı mevcut talebe oranla çok daha fazla olmuştur.

Durum böyle iken yurtdışında yasal yollardan iş bulup çalışmak isteyenler için yedi yıl beklemek olağan bir süre haline gelmiştir. Bu şartları göz önünde bulunduran Köy İşleri Bakanlığı belli bir projeyi gerçekleştirmeyi kabul eden köy kalkınma kooperatiflerine belli bir kontenjan tanıma kararı alarak yurtdışında çalışmak isteyen kooperatif üyelerinden belli bir miktarına öncelik tanımıştır. Tanınan öncelik karşılığında ise yurtdışına gönderilen işçilerin başlangıçta bir katılma payı ödemeleri öngörülmüş, çalışmaya devam ederken de önceden saptanmış bir miktarı kooperatiflere göndermeleri şart koşulmuştur.

3.8. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Gelişimi ve Sorunları

Kısa bir sürede köy kalkınma kooperatiflerinin sayısı hızla artmış, yurtdışındaki işlerde çalışmaya başlayabilmek için İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun listelerinde beklemekten kurtulmayı düşünen işçiler kooperatiflere akın etmiştir. 1966 yılında bahsi geçen kooperatiflerin sayısı 382'yi, 1967 yılı sonunda ise 1349'u bulmuştur (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 40). Köy kalkınma kooperatifleri ile ilgili plan yapılırken kooperatiflerin sırf yurtdışında iş bulup çıkış yapmakta öncelik kazanmak için kurulabileceği düşünülmemiştir. Öyle ki bu kooperatifler halk arasında "Almanya Kooperatifleri" olarak adlandırılmaya başlamıştır. Bu kadar çok sayıda kooperatif kurulması üzerine programa hakim olamayan Köy İşleri Bakanlığı peşpeşe projelere akın eden çok sayıda kooperatife tam anlamıyla liderlik yapamamış, Bakanlık tümüyle çaresiz kalmaya başlamış, Özel Kooperatifler Dairesi görevlendirildiği bu işi yürütmekte elindeki fonlar ve personel bakımından oldukça yetersiz kalmıştır. Başlangıçta öngörülen bütçenin sadece onda birinin anılan daireye tahsis edilmesi sonucunda ilk on iki pilot proje bile yürütülememiştir.

Dönemin hükümetinin değişmesi ile yeni yönetim konuya pek sıcak bakmamış, gerekli kaynak ve olanakları kısarak devralınan kalkınma planlarının gerektirdiği işlere uygun gördüğü biçimde müdahale etmeyi tercih etmiştir. Ayrıca köy kalkınma kooperatiflerinin çıkmaza girmesinin başka bir nedeni de yurtdışında çalışan Türk işçilerinin büyük bir kısmının bulunduğu Almanya'nın 1967 yılında ekonomik durgunluğa girmesi ve işçi kabulünü

önemli ölçüde azaltması, hatta bir çok işçinin bu ülkedeki işlerinden çıkarılarak Türkiye'ye dönmesidir. Bu bağlamda öncelik kontenjanları da hızlı bir düşüş kaydetmiş, köy kalkınma kooperatiflerine karşı heves kalmamıştır. Böylelikle 1967 – 1968 yılları arasında köy kalkınma kooperatiflerinin sayısında önemli bir artış olmamış, toplam sayıları 1349'dan 1381'e yükselmiştir. Köy İşleri Bakanlığı da bu dönemde toparlanma ve içsel örgütlenmesini yeniden düzenleme fırsatı bulmuştur (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 41).

Türk işçilerine olan talebin 1968 yılında yeniden canlanmasıyla köy kalkınma kooperatiflerine karşı ilgi de tekrar artış göstermiştir. Türk işgücü ihracatının görülmedik ölçüde artış gösterdiği 1969 – 1973 yılları arasında köy kalkınma kooperatiflerinin sayısı da giderek artmıştır. Avrupa'da ekonomik durgunluğun yeniden yaşanmaya başladığı 1973 yılında Türk işçilerinin Avrupa'ya akını durmuş, kooperatif kurma girişimleri de azalma göstermiştir. Ancak yine de kooperatif kurma konusundaki ilginin devam etmesinin nedeni, dış ülkelere gitmek isteyenlerin sayısının hala çok fazla oluşu, İş ve İşçi Bulma Kurumu'ndaki bekleme listelerinin uzamaya devam etmesi olmuştur. Kooperatiflerin desteklenmesinin tek nedeninin kişisel çıkarılardan ibaret oluşu gerçeği, 1975 yılının başlarında Libya'nın yabancı işçi alacağı yolunda söylentiler çıkmasına paralel olarak tüm Orta Anadolu'da yeni köy kalkınma kooperatiflerinin üye giriş başvurusu kağıtlarının elden ele dolaşmasıyla açığa çıkmıştır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 42).

Köy İşleri Bakanlığı 1969 yılında köy kalkınma kooperatifleri ile ilgili çalışmalarına yeniden hız verdiğinde bu programı anlamlı bir şekilde düzenleyemeyeceğini ortaya koymuştur. Herhangi bir kooperatif proje seçimi konusunda yardım için başvurduğunda bakanlık uzmanları her defasında bunlara yardımcı olmaya yetişememiş ve yetersiz kalmıştır. DPT, zorunlu fizibilite çalışmalarının hızla artışı karşısında çaresiz kalmış, kooperatifler bu çalışmaları yaptırmakta ısrar ettiğinde ise bu iş için değişik düzeyde verimli çalışabilen özel kuruluşlara başvurulmasını tavsiye etmiştir. 1973 yılının sonlarında Avrupa'ya işgöçü ihracatı pratik olarak kesintiye uğradığında, kayıtlı 5301 köy kalkınma kooperatifinden resmen onaylanmış projelerini hazırlayabilenlerin sayısı 752'yi geçmemiş olup bu kooperatifler ise

programın başlatılmasından itibaren kendilerine dış işlerde istihdam kontenjanı tanınan 779 kooperatif arasında bulunmaktadır. Projelerin çoğunluğu özellikle finansman bakımından fazla parlak durumda değillerdi. Sermaye oluşturamayışları, kısmen kontenjan sisteminin yarattığı umudu yaşatamamasından kaynaklanmış, yurtdışına çıktıktan sonra gerçekleştirilmesi gereken % 40 oranındaki üye katkı payları ise İş ve İşçi Bulma Kurumu'nda hiçbir zaman toplanamamıştır. Resmi üye katkı payı oranı 1971 yılında % 15 olarak değiştirilmiştir. (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 43).

Gerek devlet, gerekse Avrupa'daki işlere yerleştirilen işçilerin mali yükümlülüklerini yerine getirmedikleri açıkça belli olmuş, bu durum kooperatiflere yatırım planlarını gerçekleştirmekte ciddi güçlükler yaratmıştır. Genellikle dış ülkelerdeki işçiler bu kooperatiflere girip üye olmayı ve ödeme yapmayı yabancı ülkelere gidebilmenin ve iyi bir ücretle işe girmenin zorunlu diyeti saymışlardır. Taahhütlerini yerine getirmeyen işçilere karşı bazı yaptırımlar uygulanması gündeme gelmiş, pasaport iptali ya da zorunlu olarak ödenmesi gereken miktarların yurtdışındaki işçilerin Türkiye'deki ailelerine ödetme gibi fikirler ortaya atılmış, ancak bu yönde hiçbir girişim olmamıştır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 45).

Köy kalkınma kooperatiflerinin yapabildikleri konusunda 1975 yılında bir çalışma yapılmış, ancak bu çalışmanın sonuçları pek cesaret verici olmamıştır. Bu araştırmaya göre 1975 yılı itibariyle projelerinde planlanan miktarda sermayeyi toplayabilen kooperatiflerin sayısının 223 adet olduğu saptanmıştır. Bunlardan birçoğu hala üretime geçmemiş veya döner sermayenin yetersizliğinden, üretime geçtikten bir süre sonra üretimlerini durdurmuşlardır. Projelerin büyük çoğunluğu çeşitli sebeplerle başarısızlığa uğramış, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde beton iskeletler halinde terkedilen yapı karkasları, kırsal yerlerdeki manzara içinde yeni birer öge olarak yerlerini almışlardır. Bunlar tasarlanma ve gerçekleşme periyodu arasında ellerindeki fonların tükenmesi sebebiyle batan kooperatiflerin kalıntıları olarak göze çarpmışlardır. Yine de Köy İşleri Bakanlığı 1966'dan sonra herhangi bir gelişme düşünmemiş, bunlar üzerinde bir denetim kurmak için istekli davranmamıştır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 46).

Dönemin köy kalkınma kooperatiflerinin yapısal biçimleri ve çalışma şekilleri incelendiğinde çok farklı örnekler göze çarpmaktadır. Örneğin Yozgat, Yeni Fakıllı'daki ilk "pilot projelerden" biri olan ve 1973 yılında inşaatı tamamlanmış un fabrikasına sahip kooperatif, fabrikasını verimli bir şekilde çalıştırıp gelişmekten çok tahıl fiyatlarında spekülasyon yaparak para kazanmayı hedefleyen bazı tüccarların eline geçmiş, un fabrikası 1975 yılında kapanmış ve kaderine terkedilmiştir. Kurulan kooperatiflerin başlangıçta düşünülenler ile ilgisi kalmamıştır. Örneğin Sinop ilindeki Tangal Köy Kalkınma Kooperatifi 1966 yılında kurulmuş, 166 üyesinden 50'si Avrupa'ya gönderilmiştir. Ancak kooperatifin amacı üyelerinden alınan sütlerden peynir yapmak olup çok az sermayeye gereksinim duymuştur. Diğer yandan büyük projeler de göze çarpmaktadır. Yozgat ilindeki Çandır Köy Kalkınma Kooperatifi 1965 yılında kurulmuş olup çeşitli projeleri inceledikten sonra ayçiçeğinden yağ elde edecek bir fabrika üzerinde karar kılmıştır ve 2,600 üyesinin olduğu göze çarpmaktadır. Gereken sermayesi peynir işiyle uğraşan Sinop'daki Tangal kooperatifinin yaklaşık 55 katıdır. Kooperatifin 2,600 üyesinden sadece 183'ünün yurtdışında çalışmaya gidebilmesine rağmen 4/5'i çıkış yapabilmek için müracaat etmiştir. Bu kooperatifin üyelerinin adreslerine bakıldığında Türkiye'nin her yerinden üyesinin olduğu göze çarpmaktadır. Çandır Köy Kalkınma Kooperatifini bir "işçi şirketinden" ayıran tek fark, kuruluş ve biçimindeki hukuksal farklılıktır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 47).

3.9. Köy Kalkınma Kooperatiflerinin Yeniden Yapılandırılması ve Genel Değerlendirme

1974 yılında köy kalkınma kooperatiflerini desteklemek için hükümetçe 2 milyon TL'lik tahsisat ayrılmışsa da Kıbrıs Barış Harekatı sebebiyle amaçlananlar gerçekleştirilememiştir. Mart 1975'te yeni hükümet işbaşına gelmiş ve köy kalkınma kooperatiflerini geliştirme programı Köy İşleri Bakanlığı'nda yeniden dikkatleri çekmeye başlamıştır. Bakanlığın adındaki "ve Kooperatifler" ibareleri çıkarılarak "Köy İşleri Bakanlığı" olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Geçmiş yıllardaki umut kırıcı tecrübeler daha gerçekçi biçimde yeniden ele alınmıştır. Kooperatifler aracılığıyla yurtdışına

işçi gönderilmesine resmen son verilmişse de bu bağlantı fiilen bitmiş sayılmıştır. Takip eden yıllarda Avrupa'ya gidebilen işçilerin sayısı oldukça azalmış, Ortadoğu ülkelerine gidebilenler ise çok az olmuştur. Birçok pratik nedenlerle yerel girişimler ile uluslararası işgöçü arasındaki ilişkiden doğmuş bulunan 1965 – 1975 arası köy kalkınma kooperatifleri ile yeni kooperatifler yasasına göre (Yasa No. 1163, 24 Nisan 1969) kurulmuş çok amaçlı köy kooperatifleri arasındaki ayırım da sona erdirilmiştir. Büyük ölçüde daha uygun bir terim bulunmadığı için bu gruptaki kooperatiflere “köy kalkınma” ibaresi bulunsun veya bulunmasın “Köy Kalkınma Kooperatifleri” denilmiştir.

Köy kalkınma kooperatifleri 1968'de başlayan ve izleyen yıllarda sürekli olarak ağırlaşan olaylar neticesinde yeni bir oluşum sergilemişler, devletin kooperatif hareketine ilgisinin en düşük noktada olduğu, hiç değilse sosyal stratejiye veya kapsamlı amaçlara sahip bir programın kalmadığı bir dönemde gönüllü olarak bölgesel ve ulusal birliklere katılmayı tercih etmeye başlamışlardır. Bu birlikler kooperatiflere ortak çıkarlarını gerçekleştirmek için çaba ve güçlerini birleştirme imkanı vermiştir. 1971 yılında askeri müdahale sonrasında, birleşme akımı ile kurulmuş olan Köy Kooperatifleri Birliği dağılmış, buna bağlı olarak yeni yasal düzenlemelere uygun olarak dokuz bölgesel köy kooperatifleri birliği Köy-Koop adıyla bir çeşit “şemsiye” birlik olarak kurulmuştur. Şemsiye birlikteki üyelerin sayısı 1977'de 45'e yükselmiştir. Köy-Koop temel amaçlarını, üyesi olan birliklerin ve kooperatiflerin çıkarlarını hükümet ve bankalar nezdinde korumak olarak tanımlamıştır.

1965'ten 1974'e kadar devletin kontenjan sistemi yürürlükte kalmıştır. Köy kalkınma kooperatiflerinden fizibilite araştırması yaptırıp bunu Köy İşleri Bakanlığı'na onaylattırabilene Avrupa ülkelerinde istihdam olanağı tanınması sistemi devam etmiştir. Bu dönem içinde kurulan kooperatiflerin sayısı hızla artmış, sayıları 6000'i bulmuştur. Bunlardan tescil formalitesini aşmış proje planı yapıp resmi onay alan ve yurtdışına işçi gönderebilenlerin sayısı 1000 kadar olmuştur. Köy kalkınma kooperatifleri hareketine tanınan kota sisteminden yararlanarak dış ülkelere gidebilen Türk işçilerinin sayısı yaklaşık olarak 23,000 kadardır. Ancak sözkonusu işçilerin kooperatiflerine yaptıkları katkı miktarı ülke dışına çıkış öncesindeki taahhütlerin tutarından

çok aşağıda kalmıştır. Yurtdışındaki işçiler tarafından kooperatiflere yapılan fon katkısı iřçi şirketlerine ve çok ortaklı şirketlere oranla daha dūřuk seviyelerde kalmıştır (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 400).

Kendiliğinden ortaya çıkan işçi şirketleri oluşununun tersine, köy kalkınma kooperatifleri hareketi devletin başlatıp teşvik ettiği, hiç değilse ilk başlarda kurumsal olarak devlet tarafından denetlenen bir hareket olmuştur. Kota sisteminin dış ülkelere gidecek işçilerin kooperatiflere yapacakları katkıları arttıracadı umulmuş, fakat hedeflere ulaşılmasını güvenceye alacak hiçbir nlem uygulamaya geçirilmemiştir (Penninx ve Renselaar, 1979, s. 400). İlk on yılda proje yapabilen kooperatifler sadece toplamın 1/4' oranında kalmış, bunlardan birçoğu hiçbir zaman üretime geçememiştir.

Kooperatiflerin karşılaştıkları sorunlar genellikle işçi şirketlerinde yaşanan sorunlarla benzerlik göstermiştir. Kaliteli yönetici eksikliğinin geç idrak edilmesi, teknik ve mali planların kooperatiflerce yapılmayıp başka kuruluşlarca gerçekleştirilmesi, özellikle küçük kooperatiflerin ek finansman güçlükleri göze çarpan başlıca sorunlar olarak sıralanmaktadır.

Günümüzde işçi şirketleri örneğinde olduğu gibi köy kalkınma kooperatifleri de ülkemize önemli ölçüde döviz girişine katkıda bulunmamakta olup bu girişimler geçmişteki diğer döviz kazandırıcı oluşumların yerini almıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TCMB NEZDİNDEKİ İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARI VE İŞÇİ DÖVİZLERİNİN TÜRKİYE'YE DİĞER GİRİŞ YOLLARI

4.1. TCMB Nezinde Açılan Döviz Tevdiat Hesapları

Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesapları (KMDTH) 26 Mart 1976 tarihli Banka Meclisi Kararı ile ülkemizin içinde bulunduğu döviz darboğazının aşılmasına katkıda bulunma ve yurtdışındaki işçilerimizin özellikle o dönemde Alman bankalarında yoğun olarak bulunan tasarruflarının yurda çekilerek güvenli ve tatmin edici bir faiz getirisi düzeyinde değerlendirilmesine olanak sağlama amacıyla TCMB nezdinde açılmaya başlanmıştır. Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanan Türk Parası Kıymetini Koruma (TPKK) Hakkında 17 sayılı Karara ilişkin Seri VII, No. 162 Tebliğin 01 Nisan 1976 tarihinde yürürlüğe girmesi ile yurtdışında döviz geliri elde eden Türk uyruklu kişilere TCMB nezdinde döviz hesabı açma imkanı sağlanmıştır (Eğinli, 2000, s. 1).

TPKK Hakkında 30 sayılı Karar ile döviz tevdiat hesaplarına (DTH) ilişkin düzenleme yapma yetkisi daha sonra TCMB'ye verilmiş olup, bu yetki çerçevesinde hazırlanan ve 13.07.1984 tarihinde yürürlüğe giren 1 – A sayılı TCMB Genelgesi ile bu hesapların TCMB ve diğer bankalar nezdinde açılmasına ve işletilmesine yönelik hükümler tekrar düzenlenmiştir (Eğinli, 2000, s. 1).

DTH'lar halen TCMB'nin 1 – M sayılı Genelgesi'ne göre yürütülmekte olup mevcut Genelge'de sorunların giderilmesi ve hukuki boşlukların giderilmesi açısından gerekli görüldüğünde zaman zaman çeşitli değişiklikler ve güncellemeler yapılmaktadır.

DTH'lara yatırılan dövizler bir anlamda yurt içinden ve dışından sağlanan döviz kredisi mahiyetindedir ve TCMB ile diğer bankaların yükümlülükleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda ihracat gelirleri,

görünmeyen işlemler nedeniyle yurda getirilen dövizlerden farklı bir nitelik taşımaktadırlar (Eğinli, 2000, s. 2). DTH'lar TCMB ve diğer bankalarca ödenmesi gereken bir borç kalemi iken ödemeler dengesi bilançosunda yer alan "işçi gelirleri" kalemi ise işçilerce kesin satışı yapılan dövizleri kapsamaktadır ve farklı bir niteliktedir. Merkez bankalarının bilançoları açısından ideal olan durum aktifte dövizin, pasifte ise yerli paranın olmasıdır (Eğinli, 2000, s. 2). TCMB'nin bilançosu incelenecek olursa pasifte KMDTH'ların ve 1994 yılından itibaren açılmaya başlanan Süper Döviz Hesapları'nın (SDH) önemli büyüklüğe sahip olduğu görülmektedir. TCMB döviz rezervlerinin güçlendirilmesi amacıyla KMDTH'lar ile yurtdışında yerleşiklerden 1976 yılından itibaren mevduat toplamaya başlamış, bu mevduatın 1988 yılından itibaren aşamalı olarak azaltılması öngörülmüş, ancak 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sebebiyle gelişmeler ters yönde olmuş ve yüksek faizli SDH'lar bu dönemde açılmaya başlanmıştır. KMDTH'lar ise daha cazip bir hale getirilmiştir (Eğinli, 2000, s. 3). Günümüzde ise ekonomik koşulların düzelme eğiliminde olması ve ekonomik istikrarın yeniden sağlanması paralelinde KMDTH ve SDH'ların aşamalı olarak azaltılması için çalışmalar devam etmektedir.

4.1.1. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarının Genel Özellikleri

TCMB tarafından geliştirilen sisteme göre işleyen KMDTH ve SDH'lar, yurtdışında ikâmet eden, oturma veya çalışma izni ya da hakkı bulunan, Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşları veya yabancı bir ülke vatandaşı olup 5203 (eskisi 4112) sayılı Kanunla Tanınan Hakların Kullanılmasına İlişkin Belge'ye (Belge) sahip "gerçek kişiler" tarafından, TCMB nezdinde açılan döviz mevduat hesaplarıdır.

03.01.2005 tarihi itibarıyla hesap açılacak yabancı para cinsleri KMDTH için avro, A.B.D. doları, İngiliz sterlini ve İsviçre frangı olup minimum hesap açma limiti 1.000 avro / A.B.D. doları / İngiliz sterlini ve 2.000 İsviçre frangı olarak belirlenmiştir. SDH için hesap açılacak yabancı para cinsleri ise yalnızca avro ve A.B.D. Doları olup minimum hesap açma limiti ise 5.000 avro / A.B.D. dolarıdır. Hesaplara uygulanan faiz oranları hesabın türüne,

vadesine ve hesabın açıldığı yabancı para cinsine göre değişiklik göstermektedir. SDH faiz oranları KMDTH'lara göre daha yüksek seviyededir.

TABLO 4.1. 20.06.2005 TARİHLİ KMDTH VE SDH FAİZ ORANLARI (%)

	KMDTH		SDH		
	1 YIL	2 YIL	1 YIL	2 YIL	3 YIL
AVRO	2,50	2,75	3,00	3,50	4,00
USD	2,25	2,75	3,00	3,75	4,50
CHF	0,75	0,75	-	-	-
GBP	4,00	4,00	-	-	-

Kaynak: İDGM, 2005

TCMB nezdinde KMDTH ve SDH'lar "tek" veya "müşterek" olarak açılabilmektedir. "Tek" hesap bir kişi adına açılabilen ve yalnızca o kişinin tasarruf edebileceği hesap türüdür. "Müşterek" hesap ise sadece evli eşler adına "Ve" li ya da "Veya" lı olarak açılabilen hesap türüdür ve hesap açtırabilme hakkına sahip eşlerden birinin hesap açmak için aranan niteliklerde olması yeterlidir.

Hesap açtırma hakkına sahip kişiler Türkiye'de TCMB Şubeleri'ndeki gişeler, yurtdışında ise Hollanda ve İngiltere'deki anlaşmalı muhabir bankalara başvurarak hesap açtırabilirler. Ayrıca ilgililer yabancı ülkelerdeki diğer bankalar vasıtasıyla havale yapmak suretiyle veya posta idareleri aracılığıyla gönderilecek dövizler karşılığında da hesap açtırılabilmektedir. Diğer taraftan üçüncü şahıslar da tevdi edecekleri çek veya efektifler karşılığında hesap açtırma hakkına sahip şahıslar adına Şube gişelerine başvurarak hesap açtırabilirler. İlgililer TCMB nezdinde KMDTH veya SDH açtırdıklarında karşılığında kendilerine Kredi Mektubu veya Süper Döviz Hesabı Cüzdanı teslim edilir ya da posta yolu ile adreslerine gönderilir.

KMDTH ve SDH'lardan yapılacak ödemeler, yurt içinde TCMB Şubeleri'nce efektif, TL veya döviz transferi yoluyla, yurtdışında özel anlaşmalı bankalarca hesabın açıldığı döviz cinsinden yapılır. Transfer işlemleri arbitraj yapılmak suretiyle hesabın açıldığı dövizden başka bir cins dövize dönüştürülerek de yapılabilmektedir. Hesaplardan yapılacak

transferlere ait masraflar TCMB tarafından karşılanmakta, hesap sahipleri ayrıca bir bedel ödememektedir.

4.1.2. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarına Ait Rakamsal Büyüklükler

TCMB nezdinde 1976 yılından itibaren açılmaya başlanan KMDTH'lar ve 1994 yılından itibaren açılmaya başlanan SDH'lar başlangıcından günümüze kadar her dönemde TCMB Bilançosu ve resmi rezervler içerisinde önemli büyüklüğe sahip olmuşlardır.

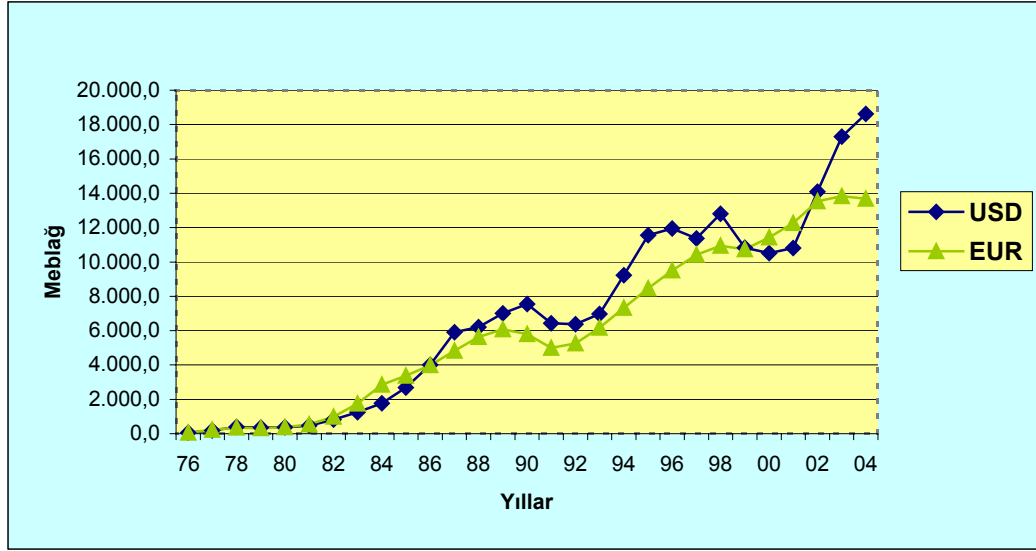
TABLO 4.2. KMDTH VE SDH'LARIN YILLAR İTİBARIYLA BAKİYELERİ (MİLYON)

YILLAR	DÖVİZ CİNSLERİ							TOPLAM USD KARŞILIĞI	TOPLAM EUR KARŞILIĞI
	DEM	NLG	USD	CHF	FRF	GBP	EUR		
1976	127,4	-	-	-	-	-	-	52,9	65,1
1977	437,9	-	-	-	-	-	-	195,6	223,9
1978	692,3	-	-	-	-	-	-	384,0	354,0
1979	609,0	-	-	-	-	-	-	351,8	311,4
1980	689,4	12,4	2,7	7,6	8,8	0,1	-	365,5	369,4
1981	1.016,4	19,6	4,8	11,9	14,2	0,3	-	473,0	548,3
1982	1.799,5	45,1	15,3	27,2	26,2	0,8	-	817,4	987,5
1983	3.123,9	102,4	37,3	62,2	49,6	1,2	-	1.250,7	1.759,7
1984	4.965,7	206,9	61,3	117,1	96,5	1,8	-	1.778,2	2.849,3
1985	5.832,2	282,0	71,8	137,4	132,9	1,5	-	2.677,6	3.370,4
1986	6.969,7	380,6	79,4	160,1	171,7	1,4	-	3.999,5	3.984,3
1987	8.465,2	466,4	97,1	183,0	204,9	1,3	-	5.913,0	4.820,6
1988	9.895,9	540,0	113,0	199,9	229,0	1,2	-	6.208,4	5.626,1
1989	10.801,6	576,9	126,9	199,9	237,9	0,8	-	7.017,4	6.077,6
1990	10.337,5	581,5	125,9	173,3	236,6	0,3	-	7.541,1	5.795,1
1991	8.912,2	554,9	106,6	132,6	222,7	0,1	-	6.438,8	5.002,1
1992	9.323,6	570,4	155,5	115,8	218,5	0,0	-	6.368,4	5.253,7
1993	11.047,9	603,8	170,3	113,3	219,0	0,0	-	6.975,0	6.176,7
1994	13.310,9	652,0	141,3	110,9	258,4	0,0	-	9.225,2	7.321,4
1995	15.493,9	712,1	139,8	115,8	296,1	0,0	-	11.558,6	8.467,6
1996	17.443,4	778,2	140,1	116,6	352,2	1,1	-	11.948,8	9.508,5
1997	19.066,3	827,7	161,5	118,9	399,9	1,8	-	11.360,9	10.411,0
1998	20.007,4	865,5	191,0	121,3	444,0	2,4	-	12.809,2	10.932,6
1999	19.417,6	876,3	232,9	115,1	495,4	2,6	26,2	10.822,4	10.734,4
2000	19.898,0	910,7	476,0	115,7	548,0	3,0	149,7	10.514,2	11.418,6
2001	-	-	850,3	120,6	-	3,6	11.219,4	10.806,9	12.268,0
2002	-	-	1.201,4	124,5	-	5,9	12.278,6	14.097,0	13.526,2
2003	-	-	1.313,4	117,6	-	6,8	12.702,5	17.300,5	13.838,2
2004	-	-	1.258,0	104,1	-	6,3	12.673,3	18.622,3	13.673,7

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005

Yıllar itibariyle toplam mevduatın büyüklüğüne bakılacak olursa hesapların ABD doları karşılığı toplam tutarının 1995 yılından itibaren 10 milyar ABD dolarının üzerinde olduğu görülmektedir. Bu baraj toplam mevduatın avro karşılığı dikkate alındığında ise 1997 yılından itibaren aşılmıştır. Ancak hesapların ABD doları karşılığı dikkate alındığında avro

toplam karşılığına göre daha fazla artış yaşandığı izlenimi edinilmekte olup bu duruma son yıllarda avroya göre değer kaybına uğrayan ABD dolarının sebebiyet verdiği gözardı edilmemelidir.

Şekil 4.1: KMDTH ve SDH'ların Yıllara Göre Toplam Karşılıkları (Milyon USD/EUR)

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005.

Başlangıcından günümüze kadar geçen zaman diliminde KMDTH ve SDH'ların büyük bir bölümü hesap sahiplerinin avro bölgesinde yaşamalarıyla ilişkili olarak avro veya avro tedavüle çıkmadan önce kullanımda olan DEM, NLG, FRF gibi para birimleri ağırlıklıdır. Toplam mevduatın avro karşılığı dikkate alınarak 1990 yılından itibaren mevduat rakamlarına yer verilen Tablo 4.3.'de avro para birimine daha sonra dahil olan para birimleri de 1990 yılından itibaren sabit kur karşılıkları üzerinden hesaplanarak avro olarak gösterilmiştir. Tabloda avro dışında USD, CHF ve GBP para birimleri de yer almakta olup hepsini avro bazında karşılaştırma imkanı bulunmaktadır. Ayrıca geçmiş dönemlere ait bir karşılaştırma yapılacak olursa 1990 yılından bugüne kadar geçen döneme bakıldığında avronun ve avroya geçmeden önce kullanımda olan para birimleri DEM, NLG, ve FRF'nin yekününün toplam mevduat içindeki oranının 15 yıllık dönemde hesapların büyük bir bölümünü oluşturduğu görülmektedir.

TABLO 4.3. DÖVİZ CİNSİNE GÖRE TOPLAM MEVDUAT (MİLYON EUR)

YILLAR	EUR	USD	CHF	GBP	TOPLAM
1990	5.585,0	96,8	103,9	0,5	5.795,2
1991	4.841,8	82,8	76,1	0,1	5.002,4
1992	5.059,6	128,3	65,4	0,0	5.253,7
1993	5.957,7	150,9	67,9	0,0	6.176,7
1994	7.141,9	112,2	67,1	0,0	7.321,4
1995	8.291,5	102,4	73,5	0,0	8.467,6
1996	9.326,7	111,5	68,6	1,5	9.508,5
1997	10.185,2	148,0	75,0	2,8	10.411,0
1998	10.690,3	163,0	75,7	3,5	10.932,6
1999	10.427,4	231,0	71,6	4,2	10.734,4
2000	10.820,2	516,9	76,4	4,9	11.418,6
2001	11.215,4	965,3	81,4	5,9	12.268,0
2002	12.278,6	1.152,8	85,6	9,2	13.526,2
2003	12.702,4	1.050,6	75,4	9,7	13.838,2
2004	12.673,3	924,2	67,4	8,8	13.673,7

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005

4.1.3. Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesaplarına Ait Faiz Oranları ve Çeşitli Yatırım Araçları İle Karşılaştırmalar

İşçi dövizli hesaplarının TCMB Bilançosu ve döviz rezervleri içerisinde uzun yıllar boyunca önemli bir büyüklüğe sahip olmasının nedenlerinin başında bu hesapların hesap sahipleri açısından güvenilir olmasının ve tanınırlığının yanı sıra yüksek faiz getirisine sahip olması gelmektedir. Yurtdışında yaşayan ve çalışan vatandaşlarımız iyi niyetle ülkelerine yatırım yapmak ve kalkınmasına katkıda bulunmak istemişlerdir. Ancak geçmişte bu durumdan faydalanmak isteyen kötü niyetli çevrelerin faaliyetleri sonucunda işçi şirketleri ve köy kalkınma kooperatifleri girişimlerinden de istenen sonuçlar büyük oranda elde edilememiştir. Büyük çoğunluğu Almanya'da yaşayan vatandaşlarımızın buldukları ülkelerdeki güvenli yatırım araçlarının faiz getirilerinin de çoğu zaman düşük düzeylerde olması, birikimlerin TCMB güvencesi altındaki KMDTH ve SDH'lara kaymasını bu hesapların yüksek faiz oranları sayesinde daha anlamlı ve açıklayıcı kılmaktadır.

KMDTH'ların faiz oranlarının son yirmi yıla ait değerlerinin bulunduğu Tablo 4.4.'de faiz oranlarının günümüze değin sürekli bir düşüş eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Yirmi yıllık dönemde tüm dövizler için KMDTH'lara verilen en düşük faiz oranları 01.03.2004 – 31.08.2004 tarihleri

arasında gerçekleşmiştir. 15.07.1994 tarihinden itibaren açılmaya başlanan SDH'lar da faiz indirimleri bakımından KMDTH'larla benzerlik taşımaktadır. Önce üç yıl vadeli olarak açılmaya başlanan SDH'lara daha sonra iki ve bir yıllık vade seçenekleri eklenmiştir.

TABLO 4.4. KREDİ MEKTUPLU DÖVİZ TEVDİAT HESAPLARINA 1985 YILINDAN İTİBAREN UYGULANAN FAİZ ORANLARI

TARİH	KMDTH (%)							
	EUR / DEM		USD		CHF		GBP	
	1 YIL	2 YIL	1 YIL	2 YIL	1 YIL	2 YIL	1 YIL	2 YIL
01.01.1985	8,00	11,00	11,00	12,00	6,00	8,00	-	-
15.05.1989	6,00	9,00	10,00	12,00	4,00	6,00	-	-
15.02.1991	7,50	10,00	10,00	12,00	4,00	6,00	-	-
25.06.1993	7,50	10,00	5,00	7,00	4,00	6,00	-	-
15.07.1994	7,50	10,00	5,00	7,00	4,00	6,00	-	-
12.09.1995	7,00	9,50	5,00	7,00	3,50	5,50	7,00	9,00
02.08.1996	7,00	9,50	5,00	7,00	3,50	5,50	7,00	9,00
01.01.1999	7,00	9,50	7,00	9,50	3,50	5,50	7,00	9,50
24.10.2001	6,00	8,50	6,00	8,50	3,50	5,50	7,00	9,50
02.01.2002	5,00	7,50	6,00	8,50	3,50	5,50	7,00	9,50
11.02.2002	4,00	6,00	5,00	6,00	3,50	5,50	7,00	9,50
01.04.2002	4,00	5,00	4,00	5,00	3,50	4,50	6,00	8,00
28.04.2003	3,50	3,75	2,50	3,00	2,00	2,25	4,00	4,25
20.08.2003	2,50	3,00	2,25	2,75	1,50	2,00	4,00	4,25
05.11.2003	2,50	3,00	2,25	2,75	0,75	1,00	4,00	4,25
01.03.2004	2,50	2,75	1,50	2,25	0,75	1,00	4,00	4,25
31.08.2004	2,50	2,75	1,50	2,25	0,75	1,00	4,50	4,75
03.01.2005	2,50	2,75	2,25	2,75	1,00	1,00	4,50	4,75

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005

TABLO 4.5. SÜPER DÖVİZ HESAPLARINA 1994 YILINDAN İTİBAREN UYGULANAN FAİZ ORANLARI (%)

YILLAR	Süper Döviz Hesabı (%)					
	EUR / DEM			USD		
	1 YIL	2 YIL	3 YIL	1 YIL	2 YIL	3 YIL
15.07.1994	-	-	11,00	-	-	8,00
12.09.1995	-	-	11,00	-	-	8,00
02.08.1996	-	10,00	11,00	-	7,50	8,00
01.01.1999	-	10,00	11,00	-	10,00	11,00
24.10.2001	9,00	10,00	11,00	9,00	10,00	11,00
02.01.2002	9,00	10,00	11,00	9,00	10,00	11,00
11.02.2002	9,00	10,00	11,00	9,00	10,00	11,00
01.04.2002	8,00	9,00	10,00	8,00	9,00	10,00
28.04.2003	7,00	7,25	8,00	6,00	6,50	7,00
20.08.2003	6,00	6,75	7,50	5,00	5,75	6,50
05.11.2003	5,00	5,75	6,50	4,00	4,75	5,50
01.03.2004	4,00	4,75	5,50	3,00	3,75	4,50
31.08.2004	3,50	4,00	4,75	3,00	3,75	4,50
03.01.2005	3,00	3,75	4,25	3,00	3,75	4,50

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005

SDH'lara tahakkuk ettirilen brüt faiz oranları KMDTH'lar ile karşılaştırıldığında tablolardan görüleceği üzere daha yüksek düzeydedir. SDH'lara verilen yüksek faiz oranları 2002 yılından itibaren uluslararası faiz seviyelerinde ve ülkemiz ekonomisinde kaydedilen gelişmeler doğrultusunda KMDTH'larda olduğu gibi hızlı bir düşüş eğilimi içerisine girmiştir.

**TABLO 4.6. TCMB, TÜRKİYE'DEKİ BANKALAR VE ULUSLARARASI
PIYASALARDA FAİZ ORANLARI
(ALMAN MARKI - AVRO / 1YIL VADELİ)**

YILLAR	KMDTH	SDH	TÜRKİYE- DEKİ BANKALARIN MEVDUAT FAİZLERİ	ALMAN DEVLET TAHVİLİ	LIBOR DEM / EUR	EURIBOR
1991	7,50	-		-		-
1992	7,50	-		-	9,17	-
1993	7,50	-		-	6,46	-
1994	7,50	-	7,04	-	5,43	-
1995	7,00	-	6,74	4,59	4,70	-
1996	7,00	-	6,56	3,33	3,41	-
1997	7,00	-	6,99	3,47	3,56	-
1998	7,00	-	8,55	3,61	3,71	-
1999	7,00	-	10,67	3,04	3,19	3,13
2000	7,00	-	9,98	4,62	4,79	4,72
2001	6,00	9,00	9,82	4,05	4,09	4,02
2002	4,00	8,00	5,22	3,42	3,49	3,41
2003	2,50	5,00	5,40	2,27	2,33	2,29
2004	2,50	3,50	5,28	2,08	2,17	2,14

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005, Bloomberg® Inc., 2004.

Bir yıl vadeli avro KMDTH ve SDH faiz oranları Türkiye'deki bankalar ile uluslararası piyasalardaki faiz oranları ile karşılaştırıldığında KMDTH ve SDH'ların benzer devlet güvencesine sahip Alman devlet tahvilinden her zaman daha yüksek düzeylerde getiriye sahip olduğu Tablo 4.6.'da görülmektedir. Yine aynı tabloda KMDTH ve SDH'ların her dönemde LIBOR ve EURIBOR getirilerinin üzerinde faiz oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Ancak "ağırlıklı ortalama" hesaplama yöntemine göre tabloya koyulan Türkiye'deki bankaların faiz oranları ile KMDTH ve SDH'lar karşılaştırıldığında getirilerinin dönem dönem birbirlerinden yüksek olduğu görülmektedir.

Bir yıl vadeli ABD doları KMDTH ve SDH faiz oranları ile LIBOR ve Türkiye'deki bankaların getiri oranlarının karşılaştırıldığı Tablo 4.7.'de KMDTH faiz oranının "ağırlıklı ortalama" yöntemine göre dikkate alındığı Türkiye'deki bankaların faiz oranlarından 1994 yılı hariç daha düşük getiriye sahip olduğu görülmektedir. Bir yıl vadeli ABD doları KMDTH faiz oranları ile LIBOR karşılaştırıldığında ise 1994 – 1998 yıllarında LIBOR faiz oranları KMDTH'a göre daha yüksek düzeyde seyretmiş olup 1999 yılında ve sonrasında bir yıl vadeli ABD doları KMDTH faizleri LIBOR'un üzerinde seyretmiştir. Bir yıl vadeli ABD doları SDH faiz oranları ise 2001 – 2004 yılları arasında LIBOR'un çok üzerinde getiriye sahip olurken sadece 2002 yılında Türkiye'deki bankaların faiz oranlarından yüksek getiriye sahip olabilmektedir.

**TABLO 4.7. TCMB, TÜRKİYE'DEKİ BANKALAR VE LIBOR FAİZ ORANLARI
(AMERİKAN DOLARI / 1 YIL VADELİ)**

YILLAR	KMDTH	SDH	TÜRKİYE'- DEKİ BANKALARIN MEVDUAT FAİZLERİ	LIBOR
1991	-	-	-	6,33
1992	-	-	-	4,25
1993	-	-	-	3,69
1994	5,00	-	4,97	5,60
1995	5,00	-	6,10	6,23
1996	5,00	-	7,32	5,78
1997	5,00	-	8,06	6,06
1998	5,00	-	10,05	5,54
1999	7,00	-	12,49	5,72
2000	7,00	-	10,78	6,87
2001	6,00	9,00	10,13	3,85
2002	4,00	8,00	4,46	2,20
2003	2,25	4,00	4,62	1,36
2004	1,50	3,00	4,50	1,39

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005, Bloomberg® Inc., 2004.

İki ve üç yıllık Alman markı / avro KMDTH ve SDH'ların aynı vadeye sahip Alman devlet tahvili faiz oranları ile karşılaştırmasına Tablo 4.8.'de yer verilmektedir. TCMB nezdindeki mevduatın büyük bir kısmının oluşturduğu iki ve üç yıl vadeli avro hesapların faiz oranları Alman devlet tahvilleriyle karşılaştırıldığında her zaman anılan tahvillerden daha yüksek getiriye sahip oldukları açıkça görülmektedir.

**TABLO 4.8. TCMB VE ALMAN DEVLET TAHVİLİ FAİZ ORANLARI
(ALMAN MARKI / AVRO 2 VE 3 YIL)**

YILLAR	KMDTH (2 YIL)	SDH (2 YIL)	SDH (3 YIL)	ALMAN DEVLET TAHVİLİ (2 YIL)	ALMAN DEVLET TAHVİLİ (3 YIL)
1991	10,00	-	-	8,92	8,88
1992	10,00	-	-	8,50	8,23
1993	10,00	-	-	6,00	5,95
1994	10,00	-	11,00	5,76	6,05
1995	9,50	-	11,00	5,13	5,51
1996	9,50	10,00	11,00	3,80	4,25
1997	9,50	10,00	11,00	3,81	4,18
1998	9,50	10,00	11,00	3,74	3,92
1999	9,50	10,00	11,00	3,31	3,60
2000	9,50	10,00	11,00	4,79	4,92
2001	8,50	10,00	11,00	4,03	4,12
2002	5,00	9,00	10,00	3,66	3,88
2003	3,00	5,75	6,50	2,47	2,79
2004	2,75	4,00	4,75	2,36	2,78

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005, Bloomberg® Inc., 2004.

İki ve üç yıllık Amerikan doları cinsinden KMDTH ve SDH'ların faiz oranları yine iki ve üç yıllık Amerikan devlet tahvili faiz oranları ile

karşılaştırıldığında getiri farklarının büyüklüğü Tablo 4.9.'da açıkça görülmektedir.

**TABLO 4.9. TCMB VE AMERİKAN DEVLET TAHVİLİ FAİZ ORANLARI
(2 VE 3 YIL)**

YILLAR	KMDTH (2 YIL)	SDH (2 YIL)	SDH (3 YIL)	AMERİKAN DEVLET TAHVİLİ (2 YIL)	AMERİKAN DEVLET TAHVİLİ (3 YIL)
1991	12,00	-	-	6,46	-
1992	12,00	-	-	4,75	-
1993	7,00	-	-	4,03	-
1994	7,00	-	8,00	5,92	-
1995	7,00	-	8,00	6,14	-
1996	7,00	7,50	8,00	5,83	-
1997	7,00	7,50	8,00	5,97	6,07
1998	7,00	7,50	8,00	5,12	5,12
1999	9,50	10,00	11,00	5,42	5,52
2000	9,50	10,00	11,00	6,25	6,23
2001	8,50	10,00	11,00	3,81	4,16
2002	5,00	9,00	10,00	2,60	3,10
2003	2,75	4,75	5,50	1,62	2,05
2004	2,25	3,75	4,50	1,68	2,14

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005, Bloomberg® Inc., 2004.

İki yıllık Amerikan doları cinsinden KMDTH'lardaki faiz indirimleri 2002, iki ve üç yıllık SDH'lardaki faiz indirimleri ise 2003 yılı sonundan itibaren açıkça göze çarpmaktadır.

4.2. İşçi Dövizlerinin Türkiye'ye Diğer Yollardan Girişi

1970'li yıllardan itibaren ülkemize yoğun olarak girmeye başlayan işçi dövizlerinin Türkiye'ye geliş sebepleri zaman içinde değişikliklere uğramış olsa da son birkaç yılı saymazsak bu dövizlerin kalkınmakta olan ülkemiz ekonomisine sağladığı katkı uzun yıllar boyunca önemli düzeylerde olmuştur. Başlangıcından günümüze değin işçi dövizlerinin Türkiye'ye geliş sebepleri arasında belli başlı olanları aile geçindirme, işçi şirketleri, köy kalkınma kooperatifleri, bedelli askerlik, bedelsiz ithalat, gayrimenkul alımı, turizm ve yatırım olarak sayılabilir. Ülkemize gelen işçi dövizlerinin hacmi gönderen ve alan ülke faiz düzeyleri, siyasi istikrar, döviz kurlarının durumu ve daha bir çok değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir.

Ülkemize gelen işçi dövizlerinin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi, bu dövizlerin hacminin ödemeler dengesi istatistiklerine olduğundan daha az yansımaları önleyecektir. Özellikle nüfusunun önemli bir bölümü yurtdışında yaşayan ve gelişmekte olan ülkelerin işçi döviz geliri istatistiklerinin sağlıklı

olması, bu ülkelerin tasarruf, yatırım ve tüketim düzeylerini etkileyecek olduğundan makroekonomik politikaların geliştirilme aşamasında son derece önem taşımaktadır (Martinez, 2005, s.11).

Türkiye'ye gelen işçi dövizlerinin geliş yollarına bakıldığında ise ülkemize resmi kanallardan işçi döviz girişlerinin yanı sıra diğer gelişmekte olan ülkelerde de görülebileceği gibi resmi olmayan kanallardan da girişler olabileceği açıktır. Genel anlamda dünyada işçi dövizlerinin havale edilmesinin üç aşaması bulunmaktadır. İlk aşama göçmen işçinin çalıştığı "A" ülkesinde gerçekleşmektedir. Havaleyi yapacak işçi veya çalışan bir bankaya, para havale şirketine, postaneye, döviz büfesine, kredi birliğine veya alışveriş merkezi, benzin istasyonu gibi transfer işlemini başlatabileceği herhangi bir noktaya giderek anavatanındaki akrabalarına veya arkadaşlarına para havale etmek üzere işlemi başlatır. İkinci aşama ise işçinin bulunduğu ülkeden diğer ülkeye paranın transfer edilme aşamasıdır. Son aşama paranın ulaştığı "B" ülkesinde lehdara bir ticari banka, para havale şirketi, ATM, postane veya süpermarket ve hatta döviz büfesi gibi herhangi bir dağıtım noktasında ödenmesi ile gerçekleşir.

Gelişmekte olan ülkelere sanayileşmiş ülkelere çalışma amacıyla göç eden işçilerin günümüzde anavatanlarına para havale edebilme olanakları, modern teknolojilerin de katkısıyla 1970 ve 1980'lerdekine göre çok daha fazladır. Geçmişte işçilerin para havale edebilmesi için yüksek ücretler ödemesi, alıcıların ise paralarını alabilmesi için birkaç gün beklemesi, sınırlı sayıda bulunan ödeme noktalarına gitmek için uzun yollar katetmesi gerekmektedir. Günümüzde ise havale pazarındaki masraflarının oldukça azalması, havale kanallarının çoğalması, işlemlerle ilgili sürelerin kısalması sadece birkaç dakikaya inmesi sonucunda yabancı ülkelerdeki çalışanlar anavatanlarına çok daha kolay para transfer edebilir duruma gelmişlerdir. Dünyada işçi döviz havalelerinin yapılabileceği kuruluşlar, dağıtım kanalları ve finansal enstümanlar Tablo 4.10.'da görülebilir. Ülkemizdeki işçi döviz giriş kanalları genellikle ticari bankalar, para havale şirketleri ve postanelerdir. Yurtdışında yaşayan vatandaşlarımızın sayısı dikkate alındığında, resmi kanalların dışında da ülkemize yoğun bir şekilde döviz girişi olabileceği göz ardı edilmemelidir. Yurtdışındaki uygulamalarda döviz büfeleri aracılığıyla da

transferler yapılmakta olup ülkemizde bu kuruluşlar yasal olarak transfer işlemi kabul edemedikleri için yurtdışından ülkemizdeki döviz büfelerinden çekilmek üzere işçi dövizini havalesi gönderilememektedir.

TABLO 4.10. İŞÇİ DÖVİZİ TRANSFERİNİN YAPILABİLECEĞİ KURULUŞLAR, DAĞITIM KANALLARI VE FİNANSAL ENSTRÜMANLAR

İşçi Döviz Transferinin Yapılabileceği Kuruluşlar ve Dağıtım Kanalları	İşçi Döviz Transferine Ait Finansal Enstrümanlar
<ul style="list-style-type: none"> • Ticari Bankalar • Para Transfer Şirketleri • Para Transfer Şirket Acenteleri (benzin istasyonları, alışveriş merkezleri, eczane vb.) • Postaneler • Kredi Birlikleri • Döviz Büfeleri • İnternet • Telefon	<ul style="list-style-type: none"> • SWIFT • Telegrafik Transferler • Uluslararası Para Ödeme Emirleri • Kredi Kartları • Seyahat Çekleri • ATM Kartları • Hediye Kartları • Euro Giro

Kaynak: Martinez, 2005

4.2.1. Ticari Bankalar

Dünyada para havale hizmeti sunan ticari bankalar günümüzde müşterilerine geçmişe oranla çok daha fazla enstrüman çeşitliliği sunmaktadır. Ticari bankalar, elektronik transferler, telegrafik transferler, para havale emirleri, ATM kartları, kredi kartları, internet, telefon vs. kanalları aracılığıyla işçi dövizlerinin bir ülkeden diğerine transfer edilebilmesi için hizmet vermektedir ve işçi dövizini havale pazarında para havale şirketleri ile birlikte en çok bilinen ve tanınan finans kuruluşlarıdır. Bu sebeple Dünya Bankası'nın geliştirmekte olan 40 ülke arasında yapmış olduğu ankette 36 ülkenin ticari bankalar yoluyla yapılan havaleleri ödemeler dengesi istatistiklerine koyduğu tespit edilmiştir (Martinez, 2005, s. 6).

Ülkemizde faaliyet gösteren ticari bankalar aracılığıyla alıcılara ulaşan işçi havalelerinin tüm havaleler içinde önemli bir hacime sahip olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden ülkemizde ödemeler dengesi istatistikleri hazırlanırken finansal kuruluşlar arasından sadece ticari bankalardan alınan veriler değerlendirilmektedir. Yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın çeşitli finansal kuruluşlardan gönderdikleri havaleler Türkiye'deki ticari bankalardan çekilebilmektedir. Ayrıca son birkaç yıldır ülkemizde faaliyetlerini arttıran Western Union ve Money-Gram gibi para havale şirketlerinin acenteleri genellikle ülkemizdeki ticari banka şubelerinde faaliyet göstermekte olup,

havale ödemelerini yapmakta ve havale taleplerini kabul etmektedir. Uygulanan havale ücretleri çeşitlilik göstermekte olup, bazı bankalar paraların belirli bir süre çekilmemesi karşılığında gelen havalelerden ücret almamaktadırlar.

Ülkemizde faaliyet gösteren ticari bankalara işçi döviz havalesi göndermek isteyen vatandaşlarımız yine bu bankaların yurtdışındaki şubelerine başvurarak isteklerini gerçekleştirebilirler. Bu bankaların yurtdışında şubesi olmayan yerlerde ise havale yapmak isteyen kişi başka bir bankadan da bu bankalara döviz havalesi yapabilmektedir. Bu tür işlemler iki bankanın anlaşmalı muhabir bankalarının aracılık etmesi ile sonuçlanabilir. Yurtdışındaki diğer finansal kuruluşlar aracılığıyla da ülkemizde faaliyet gösteren ticari bankalara işçi döviz havalesi gönderilebilmektedir. Bu işlemler SWIFT sistemi veya telegrafik transfer gibi uluslararası elektronik ödeme sistemleri ile rahatlıkla gerçekleştirilebilmektedir.

4.2.2. Para Havale Şirketleri

Pazar payı ile ilgili olarak anket yapılan ülkelerin merkez bankalarının para havale şirketlerinin işlem hacimlerini bilmemesinin belli başlı bazı sebepleri bulunmaktadır. Örneğin bu kuruluşlar ile ilgili yasal düzenlemeler merkez bankaları ya da diğer finans otoriteleri tarafından ele alınmamıştır. Haliyle para havale şirketleri “finansal kuruluşlar” olarak değil de “ticari şirketler” olarak kurulmuşlar ve finansal kuruluşlara ait yaptırımlardan ve yükümlülüklerden muaf kalmışlardır (Martinez, 2005, s. 7). Ülkemizde de olduğu gibi diğer bazı ülkelerde bu kuruluşlar kara para aklamaya karşı şüpheli faaliyetleri finansal otoritelere bildirme zorunlulukları olmasına rağmen tüm işçi döviz havale hacmini bildirmemektedirler.

Türkiye’de faaliyet gösteren Western Union ve Money-Gram gibi para havale şirketlerinin acenteleri genellikle ülkemizdeki ticari bankaların şubelerinde faaliyet göstermektedirler. Money-Gram para havale şirketi Koç Bank ile anlaşmalıdır ve yurtdışından gönderilen işçi döviz havaleleri bu bankanın 30 ilimizde bulunan şubelerinden çekilebilmektedir. Money-Gram gibi Western Union da ülkemizde faaliyet gösteren bir diğer para havale şirkettir. Bu şirket daha da kapsamlı olarak ülkemizde Denizbank A.Ş.,

Dışbank, Finansbank, MNG Bank, Oyak Bank A.Ş. ve T.C. Ziraat Bankası şubelerinde faaliyet göstermektedir. Ayrıca Western Union, Money-Gram'den farklı olarak PTT ile de anlaşma imzalamıştır.

Para havale şirketleri ile yapılan transferler genellikle havale yapacak kişinin "A" ülkesindeki acenteye gitmesiyle başlar. Bu acentede havale formu doldurulur ve kimlik ibraz edilerek acenteye para ödemesi yapılır. Para ödemesi neticesinde bir makbuz ile birlikte güvenlik amaçlı para havale kontrol numarası (MTCN) verilir. Havaleyi alacak kişi "B" ülkesinde telefon vs. vasıtasıyla MTCN bilgisine sahip olduktan sonra para havale şirketinin acentesine gider, havale alıcı formunu doldurur ve kimliğini ibraz ettikten sonra havaleyi çok kısa bir sürede alabilir (Western Union, 2005). Son dönemlerde para havale şirketlerinin internet yoluyla yapılan başvurulara yönelik hizmet sağlamaya başlaması sistemin hızını daha da arttırmıştır. Ayrıca bu firmalar kullanılarak on-line para havalesi yapıldığında havale edilecek paranın Visa® veya MasterCard® ile ödenebilmesi veya havale yapacak kişinin banka hesabının borçlandırılması ile para transferinin yapılabilmesi de sağlanan ekstra kolaylıklardandır (Money-Gram, 2005).

Para havale şirketleri ile gönderilen havalelerin çeşitli avantajları olarak güvenilirlik, hızlılık, kolay erişilebilirlik ve pratiklik gösterilebilir. Yapılan havaleler üstün güvenlik sistemleri ile korunmakta olup kontrol numarası (MTCN) sayesinde para çabuk ve eksiksiz olarak doğru kişiye iletilebilmektedir. Para havale şirketlerinin en yeni teknolojileri kullanması ve dünya çapında yaygın olan güvenilir bilgisayar ağlarına sahip olması işlemlerin çok hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesini sağlamaktadır. Para havale şirketleri dünya üzerinde çok sayıda acenteye sahiptirler ve bu şekilde hizmete erişilebilirlik kolaylaşmaktadır. Bu avantajlara ek olarak bir hesaba gerek olmaksızın sadece bir kimlik belgesi ile para gönderilebilmesi para havale şirketlerinin pratik olmasını sağlamaktadır (PTT, 2005).

4.2.3. Postaneler

Yurtdışındaki finansal kuruluşlardan gönderilen işçi dövizli havalelerinin ülkemizden çekilebileceği bir diğer kuruluş ise PTT'dir. Posta çeki aracılığıyla para transferi postaneler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Yurtdışından

ülkemize işçi dövizini havalesi yapmak isteyen bir kişi postaneye giderek doğrudan PTT'ye para gönderebileceği gibi, diğer finansal kuruluşlar aracılığıyla da ülkemizde faaliyet gösteren PTT'ye havale yapabilir. Ülkemizde PTT'nin bir para havale şirketi olan Western Union ile anlaşması bulunmaktadır ve yurtdışında bu şirketin acentelerinden herhangi birine, (markete, benzin istasyonuna vs.) giden bir şahıs PTT'ye havale yapmak için gerekli işlemleri başlatabilecektir ve ülkemize ulaşmak üzere işçi dövizini havale işlemini gerçekleştirebilecektir.

4.2.4. Resmi Olmayan Kanallar

İşçi dövizlerinin resmi olmayan yollardan bir ülkeden diğerine transfer edilmesine örnek olarak, çalışanların paraları anavatanlarına yolculuk yapan kişilere vermeleri, parayı zarfa koyarak postaya vermeleri veya daha çok Asya ülkelerinde görülen Hawala* tipi kanallar gösterilebilir (Martinez, 2005, s. 10). İşçilerin anavatana seyahat eden akrabalarının veya arkadaşlarının aracılığıyla para göndermelerinin yanısıra, kendileri de ülkelere yolculuk ederken paralarını yanlarında taşıyabilmektedirler (Mc. Kinley, 2003, s. 2). İşçiler dövizlerini bir ülkeden diğerine taşıyan özel kuryeler aracılığıyla ya da resmi olmayan kanallardan gönderilebilmektedir (Maphosa, 2005, s. 4).

Resmi olmayan kanallardan işçi dövizlerinin transfer edilmesi yönteminin bazı avantajlarının bulunmasının yanında yurtdışındaki işçileri bu çözüme başvurmaya mecbur kılan bazı zorunlulukların bulunması da bu yolun seçilmesi açısından önemli etkenlerdendir. Ayrıca işçilerin güven sorunları, eğitim düzeyleri ve havale masrafları hakkında bilgi eksiklikleri de diğer önemli etkenler olarak sıralanabilir. Yurtdışında çalışan işçilerin yüksek havale masrafları ödememe, kırtasiye ve bürokrasi ile uğraşmama, vergi ve kur farkından kurtulma gibi elde edeceklerini düşündükleri avantajların yanısıra finansal sisteme karşı olan güvensizlik, alınan sosyal yardımları kaybetmeme istekleri de resmi olmayan yollardan para transfer etmelerine sebep olmaktadır. Son yıllarda işçilerin Almanya gibi bazı yabancı ülkelerde

---

* Hawala sistemi çoğunlukla güney Asya'da görülen önemli bir ülkelerarası gayriresmi para yollama yöntemidir. Bu sistemde bir ülkedeki "A" kişisi başka bir ülkedeki "B" kişisine para yollamak istediğinde bir "hawala" acentesine giderek para yatırır ve aldığı kod, vs.'yi telefon veya başka bir iletişim yoluyla "B" kişisine iletir. "B" kişisi de diğer ülkedeki "hawala" acentesine gider ve kendisine "A" kişinin bildirdiği kodu ibraz ederek gönderilen parayı çeker (Buencamino ve Gorbunov, 2002, s. 2)

kazandıkları paraları anavatanlarında yaptıkları yatırımlarla değerlendirilmesi ile elde ettikleri faiz gelirlerinin son derece sıkı bir şekilde takip altına alınması sonucu paralarının izini kaybettirme amacıyla resmi olmayan kanallardan bu ülkelerden para çıkarmaları da gayriresmi yollardan yapılan transferlerin hacminin artmasına sebep olmuştur. Faiz gelirlerine uygulanan vergi oranlarının değişik ülkelerde farklılık göstermesi sonucu işçiler daha az vergi ödeyecekleri ülkeyi seçmek istemektedirler. Ayrıca çalıştıkları ülkede yoksulluk parası alan işçiler, sahip oldukları paraların gizli kalmasını istemekte, bu paraları başka ülkelere transfer edecekleri zaman ise resmi olarak kayıtların tutulduğu finansal sistemi doğal olarak tercih etmemektedirler. Bunların yanında yurtdışında oturma veya çalışma izni konusunda sorunları bulunan işçiler de resmi kanalları tercih etmemektedirler (Maphosa, 2005, s. 4).

Daha önce bahsedilen resmi havale kanallarının dışında ülkemize resmi olmayan yollardan da çeşitli sebeplerden dolayı büyük hacimde işçi döviz girişi olabileceği açıktır. Türkiye – Almanya para akış koridoru dünyadaki işçi döviz havaleleri bakımından önemli birkaç koridordan biridir. Yurtdışında çok sayıda vatandaşımızın yaşaması ise bu durumun en mantıklı açıklamasıdır.

Resmi istatistikler dışında gerçekleşen işçi döviz havalelerinin hacmini tespit etmek, uluslararası veya ülke düzeyinde veri temin edilememesi sebebiyle oldukça zordur. Dünya Bankası'nın anketine katılan gelişmekte olan 40 ülkenin merkez bankalarına, ülkelerinde havale ödemesi yapan kuruluşların pazar payları sorulduğunda, bu ülkelerden sadece % 25'i (resmi istatistiklerde net olarak bu bilgiye sahip olmamalarına rağmen) olumlu cevap verebilmiştir. Soruya cevap veren ülkelerin büyük bir bölümü ise ilgi çekici olarak Latin Amerika ülkeleridir. Bu durum ise anılan bölgedeki ülkelerin son yıllarda işçi döviz havalesi istatistiklerini geliştirebilmek için yoğun olarak çaba harcadıklarını göstermektedir (Martinez, 2005, s. 6).

4.3. Yurtdışından Türkiye'ye Yapılan İşçi Döviz Transferlerinin Ülkemiz Ödemeler Dengesi İstatistiklerine Yansıması, Veri Toplama Yöntemlerinin İyileştirilmesinin Getirdiği Avantajlar ve Meksika Örneği

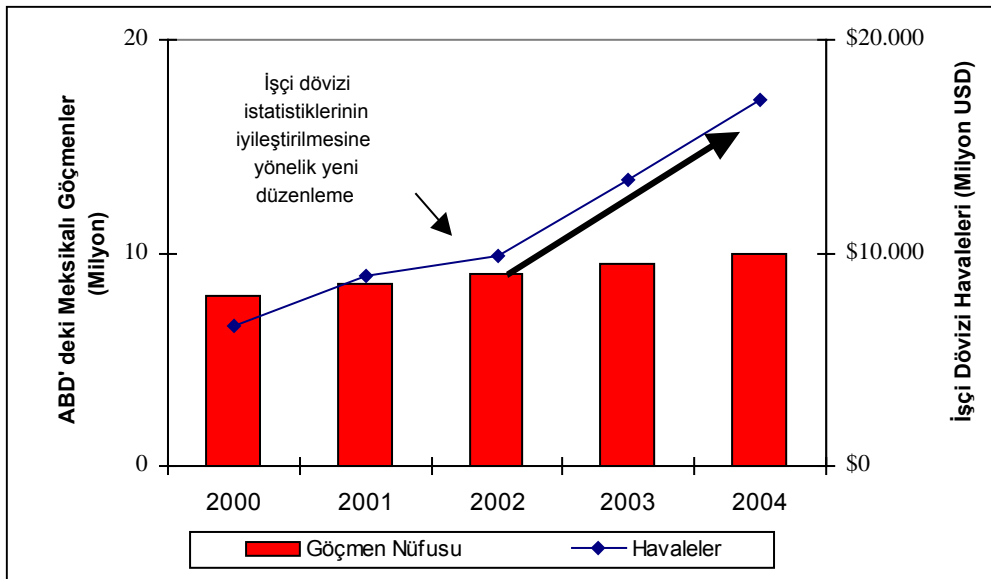
Ülkemize gelen işçi döviz havalelerinin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesinin birçok önemli faydaları bulunmaktadır. Ödemeler dengesi istatistiklerinin doğru rakamları olabilecek en iyi şekilde yansıtması ile bağlantılı olarak makroekonomik planlamaların bu veriler ışığında daha sağlıklı yapılması, işçi döviz havalesi gönderenlerin ve alıcıların hayat standartlarının yükseltilmesi, havale pazarına yeni girecek finansal kuruluşların ihtiyaçlara daha iyi cevap verebilmesi ve kara paranın sınırlar ötesi dolaşımının önlenmesi için yapılan denetlemelerin daha sağlıklı yapılabilmesi bu faydalardan ilk akla gelenlerdir ve en önemlileri olarak sayılabilirler.

Sağlıklı işçi döviz havale verileri, gönderenlerin ve alıcıların resmi ve resmi olmayan merciler tarafından daha iyi analiz edilerek bu kişilerin hayat standartlarının yükseltilmesinde önemli rol oynamaktadır. Örneğin sabit işçi döviz havalesi aldığı belgeleyen yoksul aileler hayat sigortası ürünleri satın alabilirler, ev ve ihtiyaç kredisi gibi krediler için başvuruda bulunabilirler ve hayat standartlarını yükseltebilirler. Ayrıca son zamanlardaki çalışmalar, daha iyi işçi döviz verisine sahip olunmasının başta uluslararası bankalar olmak üzere özel finansal kuruluşların işçi döviz havale pazarına girmesini sağlamakta olduğunu, havale gönderenlerin ve alıcıların ihtiyaçlarına yönelik yeni ürünlerini bu sektöre kazandırdıklarını ortaya koymaktadır (Martinez, 2005, s. 11).

Dünya Bankası'nca yapılan araştırma neticesinde bu ülkelerin aldıkları işçi döviz havalelerinin hacminin ödemeler dengesi istatistiklerine yansımasının sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi ise işçi döviz havale istatistikleri hazırlanırken ülkemizde de olduğu gibi birçok gelişmekte olan ülkede daha çok ticari banka verilerinin kullanılmasıdır. Para havale şirketleri, postaneler, kredi birlikleri, döviz büfeleri gibi banka olmayan kurumlara ait veriler ise genellikle nadiren kayıtlara girmekte veya dikkate alınmamaktadır (Martinez, 2005, s. 28). Ankete katılan 40 ülkeden % 90'ı ticari bankalardan veri toplarken bu ülkelerin yalnızca % 38'i para havale

şirketlerinden veri toplamaktadır. Bunun yanında döviz büfeleri ve benzeri kuruluşlardan veri toplayan ülkeler % 65'lik bir orana sahipken postaneler vasıtasıyla gelen havaleleri ödemeler dengesi istatistiklerine yansıtan ülkelerin oranı ise sadece % 35 ile sınırlıdır (Martinez, 2005, s. 6). Böylelikle bu ülkelerin yıllık resmi işçi döviz transfer hacimleri mevcut olanın çok daha altında görünmektedir.

Türkiye'deki duruma bakıldığında ise işçi döviz havalelerinin ödemeler dengesi istatistiklerine yansımaları, sadece ticari bankalar kanalıyla gelen havalelerin istatistiklere dahil edilmesi yöntemiyle hesaplanmaktadır. Para havale şirketlerinin acentelerine ve PTT'ye gelen işçi döviz transferleri ise ödemeler dengesi istatistiklerine yansıtılmamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi dünyadaki örneklerinin tersine Türkiye'deki döviz büfeleri havale işlemi yapamadıkları için doğal olarak resmi istatistiklerde de yer alamamaktadırlar. Ayrıca yurtdışından bir para havale şirketi tarafından gönderilip PTT'den çekilen havaleler de ülkemizin ödemeler dengesi istatistiklerinde yer almamaktadır.

Şekil 4.2: ABD'den Meksika'ya İşçi Döviz Havale Girişleri

Kaynak: Martinez, 2005

Ülkemize gelen işçi döviz havalelerine ait rakamsal verilerin daha sağlıklı olarak tespit edilmesi için istatistiksel veri toplama yöntemlerinin iyileştirilmesi ve veri tabanının genişletilmesi ile daha iyi sonuçların elde edilebileceğine dair en somut örnek Meksika merkez bankasının 2002 yılında yaptığı düzenlemelerdir. Meksika'ya gelen işçi döviz havale rakamlarına

bakıldığında, ülkenin 2001 yılında 8.8 milyar ABD doları elde edilmiş olduğu ve bu rakamın 2004 yılında % 115'lik bir artış göstererek 17.2 milyar ABD doları olarak tespit edildiği görülmektedir. Meksika merkez bankasına göre bu artışın sebebi, anılan dönemde ABD'de çalışan göçmen sayısının % 22 artış göstermesiyle sınırlı olmayıp finansal kurumlarca ülkenin merkez bankasına bildirilen rakamlara dair belirgin bazı iyileştirmeler yapılmasıyla ilgilidir. 2002 yılından önce Meksika merkez bankasına ülkemizde de olduğu gibi sadece ticari bankalar kanalıyla gelen işçi dövizleri havalelerini bildirmekteydiler. Ancak 28 Ekim 2002 tarihinde banka tarafından getirilen yeni düzenleme ile tüm para havale şirketlerine de aylık gelen işçi dövizleri havale rakamlarını merkez bankasına bildirme zorunluluğu getirilmiştir. Şekil 4.2.'den de görüleceği üzere yeni raporlama sisteminin yürürlüğe koyulması sonucu işçi dövizleri havale rakamlarında da büyük artışlar görülmüştür. Bu artışın gerçekleşmesinde diğer faktörlerin de katkısı olabileceği gibi veri toplama sisteminin iyileştirilmesinin oldukça büyük katkısı olmuştur (Martinez, 2005, s.12).

İstatistiki veri toplama biçimleri dışında yurtdışında çalışan işçilerimizin ülkemize gönderdiği işçi dövizleri ödemeler dengesinin değişik kalemleri altında yer alabilmektedir ve günümüzde işçi dövizlerinin niteliğini geçmişe göre daha farklı bir biçimde yorumlamak mümkündür. Artık işçi dövizleri olarak nitelenen dövizler yurtdışındaki vatandaşlarımızın Türkiye'deki akrabalarını geçindiren bir kaynak olmaktan çıkıp ülkemizdeki getirilerden yararlanan bir sermaye akımı niteliğini almıştır. Bu saptamanın işçi dövizlerinin yanlış sınıflandırılması ile ilgisi bulunmayıp günümüzde bu dövizlerin niteliğinin değiştiğinin altını çizmek gerekmektedir (Kumcu, 2002).

BEŞİNCİ BÖLÜM

TCMB NEZDİNDEKİ İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARINA AİT SAYISAL VERİLER, ÇEŞİTLİ KARŞILAŞTIRMALAR VE MALİYETLER

5.1. KMDT ve SD Hesaplarına Ait Sayısal Veriler ve Çeşitli Karşılaştırmalar

TCMB nezdinde 1976 yılından itibaren açılmaya başlanan ve 2004 yılı sonu itibariyle toplam faiz birikimli tutarı yaklaşık 13.7 milyar avroya ya da 18.6 milyar ABD dolarına ulaşan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat ve Süper Döviz Hesapları, bir çok maliyet kalemine sahip olmakla birlikte bu kalemlerden en önemlisi şüphesiz faiz maliyeti olarak göze çarpmaktadır. 1976 – 2004 yıllarını kapsayan yirmi dokuz yıllık dönemde İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü tarafından açılan KMDT ve SD hesaplarına 44,910.8 milyon avro tutarında giriş olmuş, aynı dönemde yine bu hesaplardan 43,035.1 milyon avro tutarında çıkış kaydedilmiştir. 2004 yılı sonu itibariyle elde olan faizsiz net döviz rakamı ise 1,875.7 milyon avrodur.

Yirmi dokuz yılın on sekiz yılında döviz giriş miktarı çıkışlardan daha fazla olurken diğer on bir yılda ise tersine bir durum gözlenmiştir ve çıkış rakamları girişlerden daha yüksek olarak kaydedilmiştir. Genel olarak faiz oranlarının yükseltildiği dönemlerde giriş rakamlarının pozitif olarak etkilendiği gözlemlenmiş olup kriz dönemlerinde ise hesaplardan para çekme eğiliminin ağır bastığı dikkati çekmektedir. Ancak Tablo 4.6.'dan takip edileceği üzere 2001 yılının başından itibaren kademeli ve sürekli olarak devam eden faiz oranı indirimleri sonucunda Tablo 5.1.'de görüleceği gibi net çıkışlarda da bir süreklilik söz konusu olmuştur. Ayrıca 2002 yılı dikkate alınmadığı takdirde 1998 – 2004 yıllarını kapsayan yedi yıllık dönemde hesaplardan çekilen paraların girişlere göre daha fazla olduğu dikkati çekmekte olup bu durumun düşen KMDTH ve SDH faiz oranlarının yanı sıra

özellikle Almanya'daki hesap sahiplerinin yaşadığı vergi sorunlarından da kaynaklandığı bilinmektedir.

TABLO 5.1. KMDTH / SDH TOPLAM GİRİŞ – ÇIKIŞ RAKAMLARI (MİLYON EUR)

YILLAR	GİRİŞ	ÇIKIŞ	NET
1976	70,0	4,9	65,1
1977	196,9	38,1	158,8
1978	204,3	74,2	130,1
1979	98,8	141,4	- 42,6
1980	136,1	93,3	42,7
1981	250,4	110,5	139,9
1982	495,3	107,9	387,4
1983	841,6	170,2	671,4
1984	1.381,2	440,4	940,8
1985	862,1	556,6	305,5
1986	826,3	507,5	318,8
1987	1.181,3	640,5	540,8
1988	1.263,7	884,0	379,6
1989	1.079,0	1.086,0	- 7,1
1990	721,7	1.485,5	- 763,8
1991	845,5	2.048,1	- 1.202,6
1992	1.149,2	1.258,1	- 109,0
1993	1.521,7	1.012,8	508,9
1994	1.895,7	1.177,1	718,6
1995	1.867,9	1.256,0	611,9
1996	1.976,6	1.525,4	451,2
1997	1.940,3	1.848,0	92,3
1998	1.455,6	1.685,4	- 229,8
1999	1.091,3	2.191,8	- 1.100,6
2000	1.635,9	1.846,8	- 210,9
2001	11.895,4	11.955,1	- 59,7
2002	3.444,6	2.868,0	576,6
2003	2.889,0	3.382,7	- 493,7
2004	1.693,4	2.638,5	- 945,1
TOPLAM	44.910,8	43.035,1	1.875,7

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005

Hesaplardan net çıkışların 1989 – 1992 yıllarında üst üste dört sene tekrar ettiği diğer dönemin ise Körfez Krizi'nin yaşandığı yıllara denk geldiği göze çarpmaktadır. Ayrıca Tablo 5.1.'de 2001 yılında görülen büyük giriş ve çıkış rakamları ise avro para birimine geçiş sebebiyle yapılan muhasebe işlemleri ile ilgilidir.

KMDT ve SD Hesaplarının yıllar itibariyle faizsiz ve faizli bakiyeleri Tablo 5.2.'de görülmektedir. Hesapların avro cinsinden toplam faizli bakiyeleri 1979, 1990, 1991 ve 1999 yılları dikkate alınmadığı takdirde başlangıç tarihi olan 1976 yılından itibaren adeta yuvarlanan kartopu şeklinde her yıl artış göstermiştir. Hesapların ABD doları cinsinden toplam faizli bakiyeleri ise 1979, 1991, 1992, 1997, 1999 ve 2000 yılları dışında her yıl artış göstermiştir. KMDT ve SD Hesapları, giderek artan faizli bakiyeleri ile

hesap sahiplerinden gelebilecek toplu çekim talepleri neticesinde ödeme yapmayı eskisine göre her geçen gün daha da zorlaştırmaktadır.

Net giriş ve çıkış rakamları dikkate alındığında KMDT ve SD Hesapları avro cinsinden en yüksek toplam faizsiz bakiyeye 4,338.8 milyon avro ile 1997 yılında ulaşmıştır. Tahakkuk eden faizler ilave edilerek hesaplanan toplam bakiyeler incelenecek olursa avro cinsinden en yüksek toplam faizli bakiyeye 13,838.2 milyon avro ile 2003 yılında, ABD doları cinsinden ise pariteden dolayı 18,611.3 milyon dolar ile 2004 yılında ulaşılmıştır.

TABLO 5.2. KMDTH VE SDH FAİZSİZ NET BAKİYESİ VE FAİZLİ BAKİYELER (MİLYON EUR – USD)

	FAİZSİZ (EUR)	FAİZLİ (EUR)	FAİZLİ (USD)
1976	65,1	65,1	52,9
1977	223,9	223,9	195,6
1978	354,0	354,0	384,0
1979	311,4	311,4	351,8
1980	354,1	369,4	365,5
1981	494,0	548,3	473,0
1982	881,4	987,5	817,4
1983	1.552,8	1.759,7	1.250,7
1984	2.493,6	2.849,3	1.778,2
1985	2.799,1	3.370,4	2.677,6
1986	3.117,9	3.984,3	3.999,5
1987	3.658,7	4.820,6	5.913,0
1988	4.038,3	5.626,1	6.208,4
1989	4.031,3	6.077,6	7.017,4
1990	3.267,5	5.795,1	7.541,1
1991	2.064,9	5.002,3	6.438,8
1992	1.955,9	5.253,7	6.368,4
1993	2.464,9	6.176,7	6.975,0
1994	3.183,5	7.321,4	9.225,2
1995	3.795,3	8.467,6	11.558,6
1996	4.246,5	9.508,5	11.948,8
1997	4.338,8	10.411,0	11.360,9
1998	4.109,0	10.932,6	12.809,2
1999	3.008,4	10.734,4	10.822,4
2000	2.797,6	11.418,6	10.514,2
2001	2.737,9	12.268,0	10.806,9
2002	3.314,5	13.526,2	14.097,0
2003	2.820,8	13.838,2	17.300,5
2004	1.875,7	13.673,7	18.611,3
TOPLAM	1.875,7	13.673,7	18.611,3

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005

TCMB nezdindeki KMDT ve SD Hesaplarına yıllar itibariyle tahakkuk eden faizlerin toplam avro karşılığı tutarları Tablo 5.3.'de görülmektedir. Tabloda yıllara göre ödenen brüt faiz tutarları, bu faizlerden kesilen vergi miktarları ve hesaplara ödenen net faiz tutarları bulunmaktadır. Tablodan da görülebileceği gibi avro karşılığı cinsinden en yüksek brüt faiz tutarı 1,224.6

milyon avro ile 2003 yılında gerçekleşmiştir. Hesaplara tahakkuk eden en yüksek net faiz tutarı ise 1,014.6 milyon avro ile yine 2003 yılında gerçekleşmiştir. Tahakkuk eden toplam faizlerin ABD doları cinsinden karşılıkları ise Tablo 5.4.'de görülmektedir.

TABLO 5.3. KMDTH VE SDH'LARA TAHAKKUK EDEN FAİZLER VE KESİLEN VERGİ TUTARLARI (MİLYON EUR)

YILLAR	TOPLAM NET FAİZ	FAİZLERDEN KESİLEN VERGİ	TOPLAM BRÜT FAİZ
1987	273,3	0,0	273,3
1988	484,6	0,3	484,9
1989	505,6	4,4	510,0
1990	540,9	33,1	574,0
1991	486,3	51,8	538,1
1992	344,2	43,4	387,6
1993	409,0	49,1	458,1
1994	440,1	57,0	497,1
1995	559,5	69,8	629,3
1996	586,6	68,0	654,6
1997	789,1	102,1	891,2
1998	764,1	99,4	863,5
1999	873,7	126,0	999,7
2000	875,0	133,0	1007,9
2001	876,9	138,1	1015,0
2002	870,0	168,6	1038,6
2003	1014,6	210,0	1224,6
2004	862,0	163,7	1025,7
TOPLAM	11.555,5	1.517,8	13.073,2

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005

ABD doları karşılığı olarak hesaplara tahakkuk eden en yüksek brüt faiz tutarı 2003 yılında 1,387.3 milyon ABD doları, en yüksek net faiz tutarı ise yine aynı yıl 1,149.1 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir.

KMDT ve SD Hesaplarına 1987 - 2004 yılları arasında ödenen brüt faiz tutarlarının avro karşılığı toplamı 13,073.2 milyon, hesap sahiplerine ödenen net faiz tutarı ise 11,555.5 milyon avro olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde tahakkuk eden brüt faizlerin ABD doları karşılığı toplam tutarı 14,566.3 milyon, net faiz tutarı da 12,887.7 milyon ABD dolarıdır. Her iki tablo da KMDT ve SD Hesaplarına ödenen faiz miktarının ve bu hesapların hem toplam bakiyesinin hem de toplam maliyetinin büyüklüğü hakkında fikir sahibi olmak için yeterlidir. 2004 yılında indirilen faiz oranlarının da etkisiyle hesaplara tahakkuk ettirilen toplam brüt faiz tutarı 1,224.6 milyon avrodan 1,025.7 milyon avroya, net faiz tutarı ise 1,014.6 milyon avrodan 862 milyon avroya gerilemiştir. Bu düşüş ödenen faizlerin ABD doları karşılıklarının

bulunduğu Tablo 5.4.'de de göze çarpmaktadır. 2004 yılında hesaplara tahakkuk ettirilen toplam brüt faiz tutarı 1,387.3 milyon ABD dolarından 1,275.3 milyon ABD dolarına, net faiz tutarı ise 1,149.1 milyon ABD dolarından 1,071.8 milyon ABD dolarına gerilemiştir.

TABLO 5.4. KMDTH VE SDH'LARA TAHAKKUK EDEN FAİZLER VE KESİLEN VERGİ TUTARLARI (MİLYON USD)

YILLAR	TOPLAM NET FAİZ	FAİZLERDEN KESİLEN VERGİ	TOPLAM BRÜT FAİZ
1987	301,0	0,0	301,0
1988	533,5	0,3	533,8
1989	533,8	4,5	538,3
1990	660,4	40,5	700,9
1991	576,5	59,8	636,3
1992	435,2	54,7	489,9
1993	484,3	58,4	542,7
1994	533,5	69,3	602,8
1995	770,0	96,0	866,0
1996	762,6	88,4	851,0
1997	884,8	115,2	1.000,0
1998	852,0	111,0	963,0
1999	925,1	132,9	1.058,0
2000	802,6	121,8	924,4
2001	785,2	123,6	908,8
2002	826,3	160,5	986,8
2003	1.149,1	238,2	1.387,3
2004	1.071,8	203,5	1.275,3
TOPLAM	12.887,7	1.678,6	14.566,3

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, 2005

TCMB nezdindeki tevdiat nitelikli işçi döviz hesaplarının açılmaya başlandığı ilk günlerde ülkemizin içinde bulunduğu mevcut ekonomik durum ile günümüz şartlarını karşılaştırabilmek için bu hesapların geçmiş dönemlerdeki cari açıkları karşılayabilme oranlarının günümüzdeki oranlarla karşılaştırılması ve ayrıca bu hesapların TCMB brüt döviz rezervleri içindeki yerinin geçmişini ve bugününü incelemek faydalı olacaktır.

Ülkemizin ödemeler dengesi bilançosuna bakıldığında cari işlemler hesabının genellikle eksi bakiyeye sahip olduğu söylenebilir. KMDT ve SD Hesaplarının açılmaya başlandığı 1976 yılından 2004 yılı sonuna dek geçen yirmi dokuz yıllık sürede cari işlemler hesabı altı sene dışında sürekli olarak eksi bakiyeye sahip olmuştur. Bu çerçevede Tablo 5.5.'e bakıldığında yıllar itibariyle TCMB nezdindeki işçi döviz hesaplarının cari işlemler hesabına ait açığı karşılama oranları görülmektedir. 1976 yılından 1982 yılına kadar bu oran % 25'in altında kalmıştır. Bu yıldan itibaren hızlı bir şekilde yükselmeye

başlayan karşılama oranı 1987 yılına gelindiğinde % 733,62'ye ulaşmıştır. Daha sonra bu oran 2003 yılına gelinene dek yüksek oranlarda seyretmiş, 2002 yılında ise % 926.22 ile en üst seviyesine ulaşmıştır. Bu yıldan itibaren KMDT ve SD Hesaplarına ait toplam faizli bakiyenin cari işlemler hesabı açığını karşılama oranı iki sene içerisinde % 119.58'e gerilemiştir.

TABLO 5.5. CARİ İŞLEMLER HESABI, TCMB BRÜT DÖVİZ REZERVLERİ, TCMB NEZDİNDEKİ KMDTH VE SDH HESAPLARI, HESAPLARIN CARİ AÇIĞI KARŞILAMA ORANLARI VE TCMB BRÜT DÖVİZ REZERVLERİ İÇİNDEKİ YERİ (MİLYON USD)

	ÖDEMELER DENGESİ CARİ İŞLEMLER HESABI	TCMB BRÜT DÖVİZ REZERVLERİ	TCMB NEZDİNDEKİ KMDTH VE SDH HESAPLARI	KMDTH VE SDH HESAPLARININ CARİ AÇIĞI KARŞILAMA ORANI	KMDTH VE SDH HESAPLARININ TCMB DÖVİZ REZERVLERİ İÇİNDEKİ YERİ
1976	-2029,0	-	52,9	% 2,61	-
1977	-3140,0	-	195,6	% 6,23	-
1978	-1265,0	-	384,0	% 30,36	-
1979	-1413,0	-	351,8	% 24,90	-
1980	-3408,0	-	365,5	% 10,72	-
1981	-1936,0	-	473,0	% 24,43	-
1982	-952,0	-	817,4	% 85,86	-
1983	-1923,0	-	1250,7	% 65,04	-
1984	-1439,0	-	1778,2	% 123,57	-
1985	-1013,0	-	2677,6	% 264,32	-
1986	-1465,0	-	3999,5	% 273,00	-
1987	-806,0	1506,0	5913,0	% 733,62	% 392,63
1988	1596,0	2315,0	6208,4	-	% 268,18
1989	938,0	4751,6	7017,4	-	% 147,68
1990	-2625,0	6069,7	7541,1	% 287,28	% 124,24
1991	250,0	5106,2	6438,8	-	% 126,10
1992	-974,0	6386,0	6368,4	% 653,84	% 99,72
1993	-6433,0	6277,2	6975,0	% 108,43	% 111,12
1994	2631,0	7065,4	9225,2	-	% 130,57
1995	-2339,0	12383,7	11558,6	% 494,17	% 93,34
1996	-2437,0	16490,9	11948,8	% 490,31	% 72,46
1997	-2638,0	18698,2	11360,9	% 430,66	% 60,76
1998	1984,0	19815,0	12809,2	-	% 64,64
1999	-1344,0	23177,0	10822,4	% 805,24	% 46,69
2000	-9819,0	19635,0	10514,2	% 107,08	% 53,55
2001	3390,0	18741,0	10806,9	-	% 57,66
2002	-1522,0	26725,0	14097,0	% 926,22	% 52,75
2003	-8037,0	33639,0	17300,5	% 215,26	% 51,43
2004	-15410,0	36006,0	18622,3	% 119,58	% 51,72

Kaynak: İDGM, Değerlendirme Müdürlüğü, İGM, Ödemeler Dengesi Müdürlüğü 2005, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, 2005.

KMDT ve SD Hesaplarının toplam bakiyelerinin yıllar itibariyle TCMB brüt döviz rezervlerine oranlarının incelenmesi de hesapların değişik dönemlerde sahip olduğu önem derecesinin daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. TCMB brüt döviz rezervlerine ait sağlıklı verilerin başlangıcını teşkil eden 1987 yılı itibariyle işçi döviz hesaplarının toplam brüt döviz rezervlerinin yaklaşık dört katı civarında olduğu Tablo 5.5.'de görülmektedir. 1992 ve 1995 yıllarında bu oran % 100'ün altına inmiş olup 1995 yılından 2004 yılına gelinceye dek oranlardaki azalış süreklilik

göstererek 2004 yılında % 51.72'ye gerilemiştir. Bu durum KMDT ve SD Hesaplarının geçmişe göre TCMB brüt döviz rezervleri içerisinde giderek daha az yer tutma yönünde değişime uğradığını göstermesine karşın yine de % 50 oranının altına da inmediğini gözler önüne sermektedir.

Hesapların faizsiz bakiyesinin 2004 yıl sonu itibariyle 1,875.7 milyon avro olduğu göz önünde bulundurulduğunda, hesapların “anaparaları karşılığında ödenmesi gereken faizin” ve “elde edilen dövizin” getirdiği büyük maliyet birikimi açıkça görülmektedir.

5.2. Aktiviteye Bağlı Maliyet Muhasebesi Raporu ve İşçi Dövizli Hesapları

TCMB Muhasebe Genel Müdürlüğü bünyesindeki Bütçe ve Plan Müdürlüğü tarafından yıllık olarak hazırlanan Aktiviteye Dayalı Maliyet Muhasebesi Raporu, Banka nezdindeki diğer genel müdürlüklere ait faaliyetlerin getirdiği maliyetleri sergilediği gibi işçi dövizli hesaplarına ait maliyetleri de alt kalemler halinde göstermektedir. Bankamız birimlerinin diğer aktiviteleriye karşılaştırıldığında önemli bir büyüklüğe sahip olan işçi dövizli hesaplarının maliyet meblağlarına ait raporlar 2001 yılından itibaren hazırlanmaya başlamıştır. Raporda işçi dövizli hesaplarının maliyeti hesaplanırken genel müdürlük ve şubeler tarafından yapılan masraflar ayrı ayrı görülebilmektedir.

TABLO 5.6. İŞÇİ DÖVİZLİ HESAPLARINA AİT AKTİVİTEYE DAYALI YILLIK MALİYETLER VE GENEL TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI

YILLAR	İDARE MERKEZİ (YTL)	ŞUBELER (YTL)	GENEL TOPLAM (YTL)	GENEL TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI (%)
2001	6.924.437,80	15.802.964,99	22.727.402,79	13,6
2002	9.256.487,79	17.155.223,57	26.411.711,36	9,5
2003	9.372.325,80	18.554.035,64	27.926.361,44	9,5
2004	8.941.945,01	15.243.576,74	24.185.521,75	7,4
TOPLAM	34.495.196,40	66.755.800,94	101.250.997,34	-

Kaynak: MGMBPM, 2005

İşçi dövizli hesaplarının 2001 yılı aktiviteye dayalı maliyeti yaklaşık 22,7 milyon YTL ile toplam maliyetin % 13,6'sını oluşturmuştur ve anılan yılda Bankamızın en büyük ikinci aktiviteye dayalı maliyet kalemi olmuştur. Bu maliyetin % 30'luk kısmının idare merkezi İDGM'de, % 70'lik kısmının ise

Şubelerde oluştuğu tespit edilmiştir. 2002 yılına gelindiğinde ise toplam maliyet 26,4 milyon YTL'ye yükselmiş, ancak toplam maliyet içindeki oran % 13,6'dan % 9,5'e gerilemiştir. 2002 yılında da işçi dövizli hesapları ikinci sıradaki yerini korumuştur ve maliyetin % 35'lik kısmı İdare Merkezi İDGM'de, % 65'lik kısmı ise şubelerde oluşmuştur. 2003 yılına gelindiğinde işçi dövizli hesaplarının aktiviteye dayalı maliyet tutarının yaklaşık 27,9 milyon YTL'ye yükseldiği, ancak toplam maliyete oranının değişmeyerek % 9,5'de kaldığı görülmektedir. 2003 yılında maliyetin % 33,6'lık kısmının İdare Merkezi İDGM'de, % 66,4'lük kısmının ise şubelerde oluştuğu gözlenmiştir. Hesaplara ait maliyet bu yılda da ikinci sıradaki yerini korumuştur. Son olarak 2004 yılında gelindiğinde ise toplam aktiviteye dayalı maliyet tutarı yaklaşık 24,2 milyon YTL'ye gerilemiş, aynı şekilde işçi dövizli hesaplarının toplam maliyete oranı ise % 7,4'e inmiştir. Üst üste üç yıl ikinci sırada kaldıktan sonra 2004 yılında işçi dövizli hesapları Bankamızın en büyük dördüncü aktiviteye dayalı maliyet kalemi olarak iki basamak gerilemiştir (MGMBPM, 2005).

TABLO 5.7. ÇEŞİTLİ PARA BİRİMLERİ BAZINDA İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARINA AİT AKTİVİTEYE DAYALI YILLIK MALİYETLER

YILLAR	GENEL TOPLAM YIL SONU (USD)	GENEL TOPLAM YIL SONU (EUR)	GENEL TOPLAM (YTL)
2001	15.787.665,87	17.922.191,14	22.727.402,79
2002	16.158.883,57	15.504.589,35	26.411.711,36
2003	20.006.921,62	16.002.985,23	27.926.361,44
2004	18.020.655,50	13.239.282,76	24.185.521,75
TOPLAM	69.974.126,56	62.669.048,48	101.250.997,34

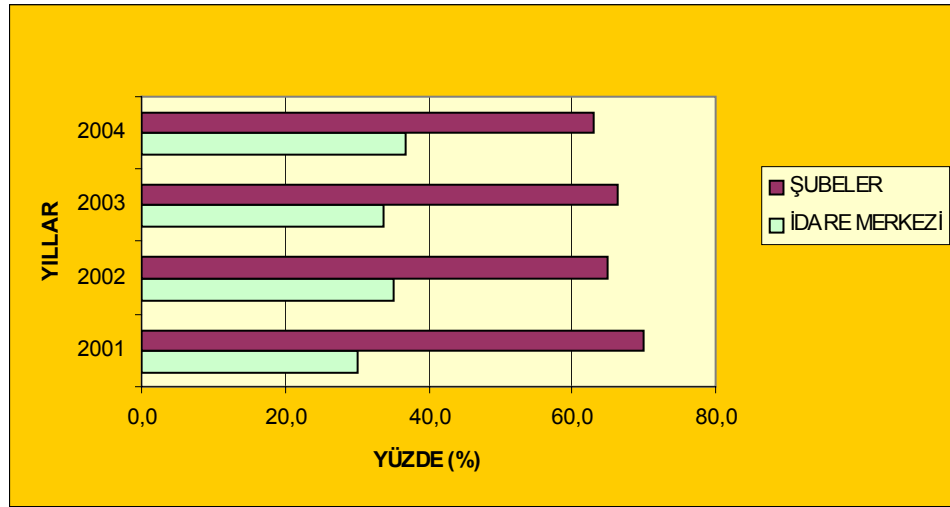
Kaynak: MGMBPM ve IDBS, 2005

İşçi dövizli hesaplarının toplam maliyeti YTL bazında 2001, 2002 ve 2003 yılında YTL cinsinden artış gösterirken, 2004 yılında ise azalmıştır. İşçi Dövizleri Bilişim Sistemi ekranından alınan yıl sonu TCMB döviz alış kurları dikkate alınarak toplam maliyetlerin avro ve ABD doları karşılıkları hesaplandığında, aynı iniş ve çıkışların ABD doları cinsinden de söz konusu olduğu ancak YTL cinsinden farklı olarak 2004 yılındaki toplam maliyet tutarının 2002 yılına göre daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir. Hesaplanan maliyetin avro karşılıklarına bakıldığında 2002 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık 2,4 milyon avro azalma görülürken 2003 yılında ise 500 bin

avro civarında artış gözlemlenmiştir. 2004 yılında ise işçi dövizli hesaplarının maliyeti yaklaşık olarak 2,8 milyon avro azalmıştır.

İşçi dövizli hesaplarının aktiviteye dayalı maliyetinin şubeler ve idare merkezi arasındaki yüzdeler dağılımı ise Şekil 5.1.'de gösterilmiştir. Maliyetin sırasıyla 2001 yılında % 70'i, 2002 yılında % 65'i, 2003 yılında % 66,4'ü, 2004 yılında ise % 63'ü şubelerde oluşmuştur. İdare merkezinde oluşan maliyet ise toplam maliyetin sırasıyla 2001 yılında % 30'u, 2002 yılında % 35'i, 2003 yılında % 33,6'sı 2004 yılında ise % 36,9'udur.

Şekil 5.1: İşçi Dövizli Hesaplarının Aktiviteye Dayalı Maliyet Dağılımı

Kaynak: MGMBPM, 2005

İşçi dövizli hesaplarının alt aktivite maliyetleri ayrı ayrı incelenecek olursa, Tablo 5.8.'den de görüleceği üzere hesap açılması ve hesapların işleyişi ile ilgili işlemler alt aktivitesi dört yıl boyunca yaklaşık 28,9 milyon YTL toplam maliyetle birinci sırada gelmektedir. Hesap sahiplerinin bilgi değişiklik ve hesap özeti talepleri yaklaşık 21,3 milyon YTL ile 2001 – 2004 döneminde en büyük maliyetli ikinci büyük alt aktivite olarak göze çarpmaktadır. Ödeme işlemleri yaklaşık 17,5 milyon YTL ile üçüncü, basım, muhafaza ve sevk işlemleri de yaklaşık 10,5 milyon YTL ile dördüncü sırayı almaktadır. On milyon YTL maliyet barajının altında kalan ilk alt aktivite yaklaşık 7,1 milyon YTL'lik maliyet tutarıyla beşinci sırada yer alan yurtdışı işçi sorunlarının çözümüne ilişkin hizmetler iken altıncı en büyük alt aktivite maliyet kalemi ise yaklaşık 4,8 milyon YTL ile veraset işlemleridir. Yedinci sırada yaklaşık 3,4 milyon YTL ile tanıtım işlemleri ve raporlama, sekizinci sırada yaklaşık

3,1 milyon YTL ile mevzuat çalışmaları, dokuzuncu sırada yaklaşık 2,4 milyon YTL ile ödeme yasağı işlemleri ve fazla ödemelerin tahsili, onuncu sırada da faiz işlemleri ve muhasebe kayıtlarının takibi alt aktivite maliyeti gelmektedir. Son sırada ise 453 bin YTL ile araştırma ve geliştirme çalışmaları alt aktivitesi bulunmaktadır. Tablo 5.8.'deki rakamlar enflasyonsuz yıl sonu rakamlarıdır.

TABLO 5.8. İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARINA AİT ALT AKTİVİTE MALİYET KALEMLERİ VE MALİYET TUTARLARI (MİLYON YTL – 2001-2004)

	ALT AKTİVİTE	2001-2004
İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARI	(1) KMDTH / SDH açılması ve hesapların işleyişi ile ilgili işlemler	28.923.000,73
	(2) Hesap sahiplerinin bilgi değişikliği ve hesap özeti talepleri	21.339.942,89
	(3) KMDTH / SDH ödeme işlemleri	17.532.480,50
	(4) KRM / SDHC basım, muhafaza ve sevk işlemleri	10.503.569,34
	(5) Yurtdışı işçi sorunlarının çözümüne ilişkin hizmetler	7.085.710,86
	(6) KMDTH / SDH veraset işlemleri	4.779.084,92
	(7) KMDTH / SDH ile ilgili tanıtım işlemleri ve raporlama	3.406.431,22
	(8) KMDTH / SDH ile ilgili mevzuat çalışmaları	3.059.966,85
	(9) KMDTH / SDH ödeme yasağı işlemleri ve fazla ödemelerin tahsili	2.407.096,69
	(10) KMDTH / SDH faiz işlemleri ve muhasebe kayıtlarının takibi	1.759.832,65
	(11) KMDTH/SDH ile ilgili araştırma geliştirme çalışmaları	452.655,23
	TOPLAM	101.249.771,88

Kaynak: MGM - BPM, Aktiviteye Dayalı Maliyet Muhasebesi Raporları, 2001-2004

Yıl bazında rakamlar dikkate alınacak olursa Tablo.5.9'dan görülebileceği gibi 2001 ve 2002 yılında hesap açılması ve hesapların işleyişi ile ilgili işlemler Tablo 5.8.'de olduğu gibi ilk sırada yer almaktadır. Ancak 2003 ve 2004 yıllarında ise en büyük maliyet kalemi hesap sahiplerinin bilgi değişikliği ve hesap özeti talepleri olmuştur. Ödeme işlemleri alt maliyet kalemi 2002, 2003 ve 2004 yıllarında üçüncü en büyük alt maliyet kalemi iken 2001 yılında ikinci en büyük maliyet kalemi olmuştur. KRM / SDHC basım, muhafaza ve sevk işlemleri dört yıl boyunca dördüncü sırada yer almıştır. Yurtdışı işçi sorunlarının çözümüne ilişkin hizmetler 2001, 2002 ve 2003 yıllarında beşinci en büyük alt maliyet kalemi olurken 2004 yılında bu kalemin altıncı sıraya indiği görünmektedir. KMDTH / SDH veraset işlemleri 2001, 2002 ve 2003 yıllarında altıncı sırada yer almakta iken 2004 yılında sekizinci sıraya gerilemiştir. KMDTH / SDH ile ilgili tanıtım işlemleri ve raporlama alt maliyet kalemi 2001 yılında sekizinci, 2002 yılında yedinci, 2003 yılında dokuzuncu, 2004 yılında ise beşinci sırada yer almıştır.

KMDTH / SDH ile ilgili mevzuat çalışmaları 2004 yılında yaklaşık 1,7 milyon YTL'lik büyüklüğe sahipken diğer üç yılda 1 milyon YTL'nin altında kalmıştır. KMDTH / SDH ödeme yasağı işlemleri ve fazla ödemelerin tahsili, KMDTH / SDH faiz işlemleri ve muhasebe kayıtlarının takibi ve KMDTH / SDH ile ilgili araştırma geliştirme çalışmaları gibi alt maliyet kalemleri ise 2001 – 2004 yılları arasında 1 milyon YTL'lik barajın altında kalmışlardır.

TABLO 5.9. YILLARA GÖRE İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARINA AİT ALT AKTİVİTE MALİYET KALEMLERİ VE MALİYET TUTARLARININ DAĞILIMI (MİLYON YTL – 2001-2004)

	ALT AKTİVİTE	2001	2002	2003	2004	2001 - 2004
İŞÇİ DÖVİZİ HESAPLARI	(1)	10.168.477,76	8.004.792,28	5.973.134,94	4.776.595,75	28.923.000,73
	(2)	2.393.645,07	5.212.002,41	8.233.391,82	5.500.903,59	21.339.942,89
	(3)	3.474.398,43	4.192.391,77	5.064.014,30	4.801.676,00	17.532.480,50
	(4)	2.439.561,54	2.785.160,35	2.436.237,16	2.842.610,29	10.503.569,34
	(5)	1.213.762,57	2.586.634,96	2.131.460,75	1.153.852,57	7.085.710,86
	(6)	755.053,02	1.447.042,47	1.552.821,77	1.024.167,67	4.779.084,92
	(7)	598.714,69	1.028.281,96	640.454,39	1.138.980,19	3.406.431,22
	(8)	371.356,68	218.420,96	730.467,51	1.739.721,70	3.059.966,85
	(9)	696.517,52	479.421,78	784.452,78	446.704,61	2.407.096,69
	(10)	329.799,65	423.340,87	338.559,10	668.133,03	1.759.832,65
	(11)	285.400,94	33.711,02	40.529,25	93.014,02	452.655,23
	TOPLAM	22.726.687,86	26.411.200,82	27.926.361,44	24.185.521,75	101.249.771,88

Kaynak: MGMBPM, Aktiviteye Dayalı Maliyet Muhasebesi Raporları, 2001-2004

Aktiviteye dayalı maliyet tutarları KMDTH ve SDH'ların faiz maliyetleri ile karşılaştırıldığında rakamların çok daha küçük sayılabilecek düzeyde olduğu görülmektedir Tablo 5.3.'den de görülebileceği gibi hesaplara ödenen brüt faiz tutarları 2001 yılında 1,015.5 milyon, 2002 yılında 1,038.6 milyon, 2003 yılında 1,224.6 milyon ve 2004 yılında 1,025.7 milyon avro olarak gerçekleşmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nı kapsayan yaklaşık otuz yıllık dönem sonrasında Altın Çağ dönemini yaşayan Batı Avrupa'nın yeniden yapılanma ve sanayileşme hamleleri ile bağlantılı olarak ortaya çıkan işgücü açığının telafi edilmesine yönelik olarak yabancı ülkelere işçi ithal edilmesi gündeme gelmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlar ve işgücü fazlalığının olması ülkemizden Batı Avrupa ülkelerine yoğun bir şekilde işçi göçünün gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. Yabancı ülkelere çalışmaya giden vatandaşlarımızın tasarruf yeteneği ise ülkemiz için önemli bir döviz kaynağının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1970'li yılların başlarından itibaren işgücü ihracatı ülkemiz için bir hedef olarak kabul edilmiş olup devlet denetimine tabi olmuştur. Yine aynı dönemde işgücü göçü devlet planlamacılarının dikkatini çekmiştir ve beş yıllık kalkınma planlarında yer almaya başlamıştır.

Ülkemiz gerek yurtdışında çalışmaya giden vatandaş sayısı bakımından, gerekse elde edilen işçi döviz geliri bakımından diğer ülkelerle karşılaştırıldığında 1960'lı yıllardan itibaren sıralamada hep üst sıralarda yer almıştır. 1970'li ve 1980'li yıllarda ülkemizin elde ettiği işçi döviz girdisinin dış ticaret açığının önemli bir bölümünü karşıladığı görülmektedir.

Yurtdışındaki işçilerimizin tasarruf potansiyelinin yüksek olması ve ülkemize yatırım yapma istekleri sonucunda 1960'lı yılların ortalarından itibaren "Türk Modeli" olarak da adlandırılan işçi şirketleri kurulmaya başlanmış olup aynı dönemde kurulmaya başlanan köy kalkınma kooperatiflerinin sayısı da hızla artmıştır. Ancak bu iki oluşum pek de istenildiği gibi meyve vermemiştir ve vatandaşlarımız büyük kayıplara uğramıştır. Gecikmeli olarak DESİYAB'ın sınırlı kaynaklarıyla sorunlara

özüm arayışı yeterli olmamıştır ve oldukça istekli sayılabilecek bir şekilde başlayan yatırım hamlesinin hızı zamanla kesilmiştir. Günümüzde ise köy kalkınma kooperatifleri örneğine benzer bir şekilde işçi şirketleri kanalıyla ülkemize giriş yapan döviz miktarı kayda değer bir büyüklük teşkil etmemektedir.

1973 yılında TPKK Hakkında 17 sayılı Karar'a ilişkin Tebliğlerle DTH'lar Türk Bankacılık Sisteminde uygulama alanı bulmuştur. 1980 yılında başlayan ekonomik program ve serbest piyasa ekonomisine ve dışa açılmaya yönelik hale gelen ekonomik yapı çerçevesinde Türkiye'deki ailelere gelen işçi dövizleri havalelerinin bankalarda değerlendirilmesinin yanında serbestçe tasarruf edilebilme imkanı doğmuştur. Bu bağlamda vatandaşlarımızın dövizlerinin değerlendirilmesine yönelik olarak çeşitli hesap türleri ortaya çıkmıştır. TCMB nezdindeki KMDTH sistemi de 1976 yılından itibaren uygulamaya konmuştur.

TCMB nezdindeki işçi dövizleri hesapları açılmaya başlandığı dönemde ülkemizin içinde bulunduğu döviz darboğazının aşılmasına katkıda bulunma ve yurtdışındaki işçilerimizin çalıştıkları ülkelerin bankalarında yoğun olarak bulunan tasarruflarının yurda çekilerek güvenli bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlama amacıyla açılmaya başlanmıştır. Zaman içinde yüksek rakamlara ulaşan işçi dövizleri hesaplarının bakiyesi 2004 yılı sonu itibarıyla TCMB brüt döviz rezervlerinin % 51,72'si oranındadır. Toplam faizli bakiye ise 18,622.3 milyon ABD doları tutarında olup bu tutar TCMB bilançosunun pasif hanesinde döviz yükümlülüğü olarak yerini almaktadır. Dünyada benzeri olmayan TCMB nezdindeki işçi dövizleri hesapları ideal merkez bankası bilançosu açısından olumsuzluk teşkil etmektedir. Normal şartlarda bir merkez bankası bilançosunda aktifte dövizin, pasifte ise yerli paranın olması gerekmektedir. Ancak işçi dövizleri hesapları nedeniyle bu durum tersine dönmektedir.

Başlangıcından günümüze gelinceye dek faizli bakiyesi genellikle artış eğiliminde olan işçi dövizleri hesaplarının brüt döviz rezervlerine oranında ise genel olarak azalma görülmektedir. 1987 yılında TCMB brüt döviz rezervlerinin % 392.63'ü büyüklüğünde olan işçi dövizleri hesaplarının oranının

kademeli olarak azaldığı görülmekte olup 2004 yılı sonunda ise yaklaşık olarak brüt döviz rezervlerinin yarısı tutarında olduğu göze çarpmaktadır.

İşçi döviz hesaplarının cari açığı karşılama oranının ise 1993 ve 2000 yılları hariç 1983 yılından beri en düşük düzeyde 2004 yılı sonunda gerçekleştiği görülmektedir. 2004 yıl sonu itibariyle TCMB nezdindeki işçi döviz hesaplarının faizli bakiyesi cari açık tutarının % 119.58'i kadardır.

İşçi döviz hesaplarının maliyetlerine bakıldığında en yüksek maliyet kaleminin hesaplara ödenen faiz tutarları olduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır. Hesaplara ödenen brüt faiz tutarı 1987 yılında 273.3 milyon avro kadarken 2004 yılı sonunda bu rakam 1025.7 milyon avroya yükselmiştir. Aktiviteye dayalı maliyetler ise faiz maliyetinin oldukça altında olup yıllık olarak yaklaşık 25 milyon YTL civarındadır. Diğer yandan işçi döviz hesapları vasıtasıyla elde edilen dövizlerin değerlendirilmesi aşamasında seçilen enstrümanların en az riski taşıma ve likit olma gerekliliği çerçevesinde alternatif olarak düşük gelirli yatırımların seçilmesi zorunluluğu da ek bir maliyet getirmektedir. TCMB açısından riski az olan ve likit olan yatırımların getirisinin az oluşu doğal olarak karşılanabilir. Ayrıca seçilen döviz cinsinin TL karşısındaki değerlenmesi ve faiz getirisi toplamının diğer alternatiflere göre daha az olması ek bir maliyeti beraberinde getirecektir.

Uzun yıllar boyunca ülkemiz ekonomisine hizmet eden işçi döviz hesapları özellikle güvenilirlik ve bilinirlik unsurları sayesinde yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın kazandıkları dövizleri değerlendirdiği en önemli yatırım araçlarından biri olmuştur. Günümüzde azalan faiz oranları ile bağlantılı olarak hesaplardan yapılan çekimlerin döviz girişlerine göre daha yoğun olduğu göze çarpmasına rağmen 2003 yılı sonunda hesapların toplam faizli bakiyesi 13,838.2 milyon avro iken 2004 yılında toplam tutar sadece 13,673.7 milyar avroya gerilemiştir. Hesaplardan net çıkışların 2004 yılı itibariyle 945.1 milyon avro olduğu halde toplam faizli bakiyenin sadece 164.5 milyon avro azalması faiz yükünün büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda günümüz şartlarında mevcut toplam bakiyesi ile TCMB için oldukça maliyetli olan işçi döviz hesaplarına ait borç yükünün ülkemizde uygulanmakta olan kur politikası ve mevcut ekonomik durum ile uyumlu olarak ve ihtiyaç duyulduğunda yeniden ülke hizmetine sunulacak bir kaynak

olabilecek şekilde azaltılması uygun olacaktır. Bu yeniden yapılanma gerçekleştirilirken uzun yıllar boyunca ülkemize döviz gönderen ve her dönemde büyük miktarlarda suistimallere uğrayan yurtdışındaki çalışanlarımızın da küstürülmemesi gerekmekte olup bu hesapların geleceği, ileri tarihlerde ülkemizde veya global düzeyde meydana gelebilecek krizler de hesaba katılarak değerlendirilmelidir. Geçmişte TCMB işçi dövizli hesapları sayesinde siyasi veya yapısal yaptırımlara tabi olmadan döviz temin etme imkanı bulmuş ve ülkemiz ekonomisine katkı sağlanmıştır.

Modern merkez bankalarının bünyesinde bu tür hesapların bulunmayışı ve TCMB bilançosunun aktif - pasif yapısı göz önünde tutulduğunda işçi dövizleri ile borçlanma yapmak TCMB için uygun olarak kabul edilmemektedir. Ancak işçi dövizli hesaplarının TCMB bünyesinde tutulmaması düşünüldüğü takdirde Banka dışında mutlaka güvenli alternatif yatırım / borçlanma enstrümanları tespit edilmeli, tanıtımı yapılmalı ve hayata geçirilmelidir. TCMB bünyesindeki işçi dövizli hesaplarının tanınırlığı ve bilinirliği açısından alternatif enstrümanların yurtdışındaki vatandaşlarımızla buluşturulmasının ise aktiviteye dayalı maliyetler de göz önünde bulundurulması bir süre daha TCMB İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

- Apak, S., Aytaç, A ve Oğuzhan, A. (21-23 Kasım 2001). Kentleşme Göç ve Yoksulluk. 7. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, ODTÜ, Ankara.
- Berki, Ö. ve Erkan, M. A., (Mayıs 2003). *Yurtdışındaki Türk İşadamları Kuvvet Analizi (SWOT)*. Erişim: 12.11.2004, Avusturya Türk Bilim Ofisi (OTW), <http://www.otw.co.at./otw/index.php.t/a/124>.
- Bloomberg© Inc. *Finansal Veri Dağıtım Sistemi*, 2004.
- Buencamino, L. ve Gorbunov, S., (Kasım 2002). *Informal Money Transfer Systems: Opportunities and Challenges for Development Finance*. Erişim: 24 Aralık 2004, Birleşmiş Milletler, <http://www.un.org/esa/esa02dp26.pdf>
- Bulut, C. (2002). Kamu Açıkları: “Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru İlişkileri”. İstanbul Der Yayınevi.
- Ceylan, S. (1984). *İşçi Şirketlerinde Finansman Sorunları*. Ankara DESİYAB Yayınları.
- Chouliarakis, G. (Kişisel Site). (2003). Erişim: 14 Haziran 2004, <http://courses.essex.ac.uk/ec/ec264/lecture%207.pdf>.
- Çakmaklı, C. (1-2 Temmuz 1981). Türkiye’ nin Sanayileşmesinde İşçi Şirketlerinin Rolü. *DESİYAB 2. Sempozyumu*. Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum, 2004.
- Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası A.Ş. (1983). Çok Ortaklı Şirketler Envanter Çalışması. Ankara.
- Durukan, M. Y. (23 Aralık 2002). Alman Polisi 300 Bin Türk’ün Peşinde. *Aksiyon Dergisi*, 420, 1. <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=2236>.
- Eichengreen, B. ve Vazquez, P., (Ekim 1999). *Institutions and Economic Growth in Postwar Europe: Evidence and Conjectures*. Erişim: 10 Haziran 2004, <http://emlab.berkeley.edu/users/eichengr/research/vanark.pdf>.
- Eğimli, Yüksel, Döviz Tevdiat Hesapları ve Parasal Birliğin Bankalar ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Nezdinde Açılan Döviz Tevdiat Hesapları Üzerine Etkileri. Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü, 2000.

- Ersel, B. (2001). South-East Europe Review. Erişim: 12 Mart 2005, http://www.mmo.gr/pdf/library/Balkans/South-East_Europe_Review-2001-04-p037.pdf
- Ersel, B. (21-23 Kasım 2001) Kentleşme Göçü ve Yoksulluk. 7. *Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, ODTÜ, Ankara.
- Hamitoğulları, B. (1-2 Temmuz 1981). Türkiye' nin Sanayileşmesinde İşçi Şirketlerinin Rolü. *DESİYAB 2. Sempozyumu*. Ankara.
- Hazar, N. (1-2 Temmuz 1981). Türkiye' nin Sanayileşmesinde İşçi Şirketlerinin Rolü. *DESİYAB 2. Sempozyumu*. Ankara.
- International Monetary Fund. (1979). Balance of Payments Yearbook (Volume 30, Number 12). Washington D.C..
- International Monetary Fund. (1984). Balance of Payments Statistics Yearbook Part 1 (Volume 35). Washington D.C..
- International Monetary Fund. (1992). Balance of Payments Statistics Yearbook Part 1. Washington D.C..
- International Monetary Fund. (2003). Balance of Payments Statistics Yearbook Part 2-3. Washington D.C..
- Koray, S. ve Şen F. (1993). Türkiye' den Avrupa' ya G Hareketleri. Köln nel Yayınevi.
- Kumcu, E. (13 Kasım 2002). İşi Dövizleri Sermaye Hareketi Oldu. *Hrriyet*. Erişim: 3 Őubat 2005, http://www.hurriyetim.com.tr/archive_articledisplay/0,,authorid~7@sid~9@nvid~196360,00.asp
- Küçükkalay, A. M. (Ekim 1998). *Planlı Dönemde Yurtdışı İ Gc İstihdamı ve Türkiye Ekonomisine Etkileri* Erişim: 03.06.2002, <http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DTDERGI/1ekim98/planli.htm>.
- Maphosa, F. (Ocak 2005). *The Impact of Remittances from Zimbabweans Working in South Africa on Rural Livelihoods in the Southern Districts of Zimbabwe* Erişim: 22 Mart 2005, University of the Witwaersrand, <http://migration.wits.ac.za/Maphosa.pdf>.
- Martinez, J. L. (Ocak 2005). Preliminary Findings of a Survey with Central Banks on Remittances Issues. Erişim: Mayıs 2005, The World Bank, <http://www.worldbank.org/data/Remittances/3dMartinez.ppt>
- Mc. Kinley, B. (Mayıs 2003). *Migrants' Remittances in The Americas: Trends and Policy Options for RCM Countries* Erişim: 23 Mart 2005, IOM International Organization for Migration., http://iom.int/en/PDF_Files/OtherRemittances_RCM_DG_may_03_eng.pdf.

- MoneyGram eMoney Transfer*. (2005). Erişim: 10 Mart 2005, © 2005 MoneyGram Payment Systems, Inc., <https://www.emoneygram.com/eMoneyGram/index.do>.
- Ödemeler Dengesi Ayrıntılı Sunum*. (2004). Erişim: 22 Temmuz 2004, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/tablo4.pdf>.
- Öner, Y. (1-2 Temmuz 1981). Türkiye' nin Sanayileşmesinde İşçi Şirketlerinin Rolü. *DESİYAB 2. Sempozyumu*. Ankara.
- Öztürker, C. (1989). Döviz Tevdiat Hesapları (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Penninx, R. ve Renselaar, H. (1979). Gurbet Mihnet Üç Kuruşluk Servet. Ankara Ajans Türk Matbaacılık Sanayii.
- Pınar, C. (1-2 Temmuz 1981). Türkiye' nin Sanayileşmesinde İşçi Şirketlerinin Rolü. *DESİYAB 2. Sempozyumu*. Ankara.
- Preliminary Findings of a Survey with Central Banks on Remittances Issues*. (2005). Erişim: 30 Nisan 2005, World Bank. <http://www.worldbank.org/data/Remittances/3dMartinez.ppt>.
- PTT-Western Union Para Gönderme*. (2004). Erişim: 10 Mart 2005, © 2004 PTT Genel Müdürlüğü, <http://www.ptt.gov.tr/tr/wu.html>.
- Sending Money From an Agent Location Page*. (2005). Erişim: 10 Mart 2005, © 2001-2005 Western Union Holdings, Inc., <http://www.westernunion.com/info/intlCountryInfoIndex.asp?country=TR>.
- Şahinkaya, S., (2002). *Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası' ndan Türkiye Kalkınma Bankası' na: 1975-2001 Döneminde Kurumsal Yapıdaki Temel Dönüşümler Üzerine Düşünceler ve Bazı Öneriler*. <http://www.econ.utah.edu/ehrbar/erc2002/pdf/P139.pdf>.
- Şanti, F., (2005). Almanya'daki Türk Vatandaşlarının Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan Elde Ettikleri Faiz Gelirlerinin Vergilendirilmesi (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Ankara. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Temin, P. (2002). *The Golden Age of European Growth Reconsidered* Erişim: 10 Haziran 2004 European Review of Economic History, 6, 3-22 Cambridge University, <http://www.ekehist.umu.se/utbildning/ht03/A-kurs/temin.pdf>.
- The World Bank. (2005). Workers' Remittances to Developing Countries: A Review of Select Public Policy Issues – Preliminary Draft. Herndon.
- Türk Lirası Mevduat ve Döviz Tevdiat Hesapları. (2001). Erişim: 10 Mart 2005, Temel Bankacılık, Türkiye Bankalar Birliği, <http://www>.

tbb.org.tr /turkce/temel_bankacilik/Türk % 20 Lirası %20 Mevduat%
20ve%20 Döviz%20Tevdiat%20Hesapları.doc.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1973). Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıl 1973-1977, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1985). Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (2004) 2004-26 sayılı Basın Duyurusu: Ödemeler Dengesi Tablosunda Yapılan Değişikliklere İlişkin Açıklama, Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Bilişim Sistemi, 2005.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İşçi Dövizleri Genel Müdürlüğü Yıllık Değerlendirme Raporu, Ankara, 2004.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kambiyo Genel Müdürlüğü. (1989). Başlangıcından Tasviyesine Kadar Döviz Çevrilebilir Mevduat Hesapları. Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü. (2001). Aktiviteye Dayalı Maliyet Muhasebesi Raporu, Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü. (2002). Aktiviteye Dayalı Maliyet Muhasebesi Raporu, Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü. (2003). Aktiviteye Dayalı Maliyet Muhasebesi Raporu, Ankara.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Muhasebe Genel Müdürlüğü. (2004). Aktiviteye Dayalı Maliyet Muhasebesi Raporu, Ankara.

Türkiye Cumhuriyeti Çalışma Bakanlığı. (1981). Yurtdışı İşçi Sorunları '81. Ankara.

Türkiye Kalkınma Bankası. (2004). Türk İşçi Şirketlerinin Teşviki ve Rehabilitasyonu Programı. Ankara.

Uluslararası Rezervler. (2005). Erişim: 25 Nisan 2005, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, <http://www.tcmbf40.tcmb.gov.tr/cbt.htm>.

Unat, N. A. (2002). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus tesi Yurttaşlığa. İstanbul Bilgi niversitesi.